

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

**Костецький Ярослав Іванович**

УДК: 657.1:657.62-052.232.6

**ОБЛІК ТА АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ**  
**ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ**

Спеціальність 08.06.04 – бухгалтерський облік,  
аналіз та аудит

Дисертація на здобуття наукового ступеня  
кандидата економічних наук

**Науковий керівник:**  
доктор економічних наук,  
професор Яремчук Іван Герасимович

**Тернопіль - 2006**

<b>Вступ.....</b>	<b>3</b>
<b>Розділ I. Формування фермерських господарств, як окремого типу ведення господарства в умовах ринкової економіки.....</b>	<b>10</b>
1.1.Закономірності та необхідність виникнення фермерських господарств в Україні.....	10
1.2.Зарубіжний досвід діяльності фермерського господарства та технологічні особливості ведення обліку в них.....	42
<b>1.3.Роль обліку і аналізу у формуванні та функціонуванні фермерських господарств в умовах ринкового середовища.....</b>	<b>54</b>
<b>Висновки по I розділу.....</b>	<b>67</b>
<b>Розділ II. Проектування системи організації обліку діяльності фермерського господарства.....</b>	<b>69</b>
2.1.    Організація і технологія обліку діяльності фермерських господарств.....	69
2.2.    Облік основних засобів і запасів у підприємстві.....	79
2.3.    Організація обліку коштів та розрахунків.....	95
2.4.    Формування затратного механізму фермерських господарств та його вплив на облік витрат на виробництво і виходу продукції (робіт, послуг) та їх збут (реалізацію).....	105
<b>Висновки по II розділу.....</b>	<b>119</b>
<b>Розділ III. Економічний аналіз формування виробничої програми фермерських господарств в умовах ринкової економіки.....</b>	<b>122</b>
3.1.Особливості технології виробництва та її вплив на організацію діючої методики економічного аналізу.....	122
3.2.Аналіз організаційної структури управління, матеріальної технологічної і технічної бази фермерських господарств.....	134
3.3.Економіко-математичний аналіз ефективності виробничої програми фермерських господарств.....	157
<b>Висновки до розділу III.....</b>	<b>165</b>
<b>Висновки.....</b>	<b>168</b>
<b>Список використаних джерел.....</b>	<b>175</b>
Додатки	

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Сучасне сільське господарство України переживає глибоку кризу. За останні десять років в агропромисловому комплексі спостерігались негативні тенденції: зменшення обсягів виробництва і реалізації продукції рослинництва та тваринництва; розрив економічних зв'язків між центром і регіонами, між регіонами, галузями і господарствами, непаритетність цін на промислові і сільськогосподарські товари; зменшення виробництва та внесення мінеральних добрив, техніки та ін.

Глибоку, затяжну кризу в агропромисловому виробництві можна подолати за допомогою послідовного проведення аграрної реформи, яка передбачає приватизацію підприємств системи АПК на добровільних началах, земельну реформу, розвиток ринкової інфраструктури сільського господарства. В процесі аграрної реформи здійснюється перехід до різноманітних форм власності і господарювання як необхідної умови корінних соціально-економічних перетворень на селі, формування системи селянських (фермерських) господарств.

В даний час неможливо дати повну, комплексну оцінку діяльності селянських (фермерських) господарств із-за відсутності облікових даних. Наші дослідження, вивчення економічної літератури, практичні спостереження показали, що на даному етапі розвитку селянських (фермерських) господарств найбільш актуальною є проблема організації обліку і звітності.

До даного часу з організації обліку в селянських (фермерських) господарствах, особливо, із звітності, відсутні чіткі методичні рекомендації, що викликає певні труднощі при вирішенні практичних питань. З цієї причини ми, на жаль, не маємо розрахунків і прогнозу соціально-економічних наслідків переходу до фермерства, хоча по даних питаннях

думки досить суперечливі. У зв'язку з тим особливо актуальною є проблема розробки системи обліку для селянських (фермерських) господарств.

Проблеми обліку та аналізу господарської діяльності у селянських (фермерських) господарствах досить широко досліджені в працях зарубіжних вчених-економістів М.Бакетти, Р.Ентоні, У.Янга і в працях українських вчених Гайдуцького П.І., Гуцайлюка З.В., Дем'яненка С.І., Дерія В.А., Зіновчука В.В., Кирейцева Г.Г., Линника В.Г., Литвина Ю.Я., Моссаковського В.Б., Олійника В.М., Саблука П.Т., Хомина П.Я. та ін. Однак, через зміни форм власності та функціонування підприємств з різними формами власності у агропромисловому комплексі країни та перехід до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і звітності виникла необхідність додаткового наукового дослідження шляхів методології обліку та аналізу в цих господарствах.

Нині досить мало наукових праць, присвячених комплексному дослідженню проблеми організації обліку в селянських (фермерських) господарствах. Недостатня кількість теоретичних і практичних розробок з організації обліково-аналітичної роботи в селянських (фермерських) господарствах, а також велика потреба зваженого вирішення даної проблеми зумовили, з одного боку, актуальність вибраної теми дослідження, і, з іншого визначили основні напрями дисертаційного дослідження.

**Зв'язок з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційна робота виконана у відповідності до плану науково-дослідних робіт ТАНГ і належить до Держбюджетної теми: №0101U000258 “Дослідження і розробка методології та організації обліку, контролю і аналізу господарської діяльності приватних та інших сільськогосподарських підприємств”, затвердженої рішенням вченої ради Тернопільської академії народного господарства від 16 січня 2001 року, протокол № 8. При виконанні теми автором особисто розроблена методика “Організація і технологія обліку діяльності фермерських господарств”, яка є одним з її пунктів.

**Мета і задачі дослідження.** Метою дисертаційної роботи є комплексне вивчення проблеми обліку діяльності селянських (фермерських) господарств і розробка на цій основі практичних рекомендацій з організації обліку господарських ресурсів і господарських процесів, доходів, витрат і прибутку селянських (фермерських) господарств, а також конкретизація пропозицій щодо форм ведення обліку в цих господарствах.

Така цілісна направленість обумовила постановку і вирішення наступних задач:

- оцінити в складі сільськогосподарських підприємств різні моделі внутрігосподарських виробничо-економічних зв'язків;
- вивчити стан і перспективи розвитку селянських (фермерських) господарств області в умовах переходу до ринкової економіки;
- виробити на основі системного підходу методичні рекомендації з організації обліку виробничої діяльності селянських (фермерських) господарств;
- розробити облікові реєстри для формування системи показників, що характеризують наявність, стан і використання господарських ресурсів селянського (фермерського) господарства у взаємозв'язку із джерелами їх формування;
- обґрунтувати на підставі комплексного підходу необхідність застосування в селянських (фермерських) господарствах цілісної, закінченої системи бухгалтерського обліку заснованої на використанні способу подвійного запису з мінімальним використанням бухгалтерських рахунків, складання бухгалтерського балансу;
- розробити систему показників для оцінки діяльності селянських (фермерських) господарств і порівняльної оцінки діяльності господарських формувань різних форм власності;

- запропонувати рекомендації по складу і термінах представлення селянським (фермерським) господарствам статистичної звітності.

**Об'єкт дослідження.** Об'єктами дисертаційного дослідження є селянські (фермерські) господарства України загалом і Тернопільської області зокрема в порівнянні з господарствами суспільного сектору. При цьому широко використовувались діючі нормативно-правові положення з обліку і звітності, різноманітна інформація про сільськогосподарські формування, наукові праці вчених-економістів України, країн СНД та окремих західних країн.

**Предмет дослідження.** Предметом дослідження є методологічні, організаційні і практичні питання обліку виробничої діяльності нових господарських формувань Тернопільської області.

**Методи дослідження.** При підготовці дисертації використано наступні методи детального вивчення об'єкта дослідження, порівняння – для вивчення спільних рис та відмінностей досліджуваних процесів та явищ, аналізу та синтезу – для деталізації об'єкта дослідження шляхом розчленування його на складові частини; групування – для виявлення взаємозв'язку між окремими економічними показниками, об'єднаних поставленою метою дослідження; середніх і відносних величин – для визначенні рівня ефективності досліджуваних процесів; балансовий – для вивчення змін чинників-аргументів на узагальнюючий показник при функціональній залежності; кореляційний – для оцінки залежності між показниками, що вивчаються в умовах дії великої кількості чинників, частина з яких невідома.

**Наукова новизна одержаних результатів.** В дисертації на основі вивчення і узагальнення проблем організації бухгалтерського обліку виробничої діяльності нових сільськогосподарських формувань і досвіду економічно розвинутих країн особисто автором одержано результати, які визначають новизну проведеного дослідження і виносяться на захист.

В процесі дослідження отримано наступні наукові результати:

- розкрито стан, проблеми і перспективи розвитку селянських (фермерських) господарств області;
- сформульовано цілі, завдання і функції обліку в селянських (фермерських) господарствах;
- вперше в області розроблена для селянських (фермерських) господарств закінчена система бухгалтерського обліку, що ґрунтується на використанні подвійного запису і складанні бухгалтерського балансу;
- підготовлено методичні рекомендації з організації в селянських (фермерських) господарствах обліку основних і оборотних засобів, доходів і витрат, грошових коштів, фінансових результатів діяльності;
- запропоновано реєстри для обліку господарських засобів, розрахунків, доходів і витрат селянських (фермерських) господарств, що забезпечують системне формування облікової інформації, яка використовується як для контролю за станом управлінських рішень, так і для складання бухгалтерського балансу, що дозволяє підвищити контрольну-аналітичну функцію бухгалтерського обліку;
- обґрунтовано пропозиції щодо формування витрат та калькуляції собівартості продукції в селянських (фермерських) господарствах;
- вироблена система показників для оцінки діяльності селянських (фермерських) господарств і порівняльної оцінки діяльності господарських форм власності, обґрунтовано критерій ефективності виробництва;
- розроблено рекомендації щодо складу і термінів подання селянськими (фермерськими) господарствами статистичної звітності;

- конкретизовані рекомендації щодо формування кооперативів на базі селянських (фермерських) господарств.

**Практичне значення одержаних результатів.** Практичне застосування одержаних результатів дослідження дасть можливість організувати облік господарських засобів і джерел їх утворення в селянських (фермерських) господарствах, провести балансове узагальнення його активів і пасивів, що підвищить контрольно-аналітичні функції обліку, забезпечить більш ефективне використання облікової інформації для управління виробництвом і складання звітності.

Розроблені рекомендації з організації обліку і аналізу в селянських господарствах прийняті до виконання в практичній діяльності Тернопільським обласним управлінням сільського господарства та продовольства і Тербовлянським районним управлінням сільського господарства, Тернопільським обласним фондом підтримки селянських (фермерських) господарств, зокрема, в приватно-орендному підприємстві “Іванівський” (довідка № від року); приватному агропромислового підприємстві “Зоря” Тербовлянського району (довідка № від року); сільськогосподарському товаристві з обмеженою відповідальністю “Мшанець” (довідка № від року); фермерських господарствах “Вікторія” та Шалеви Я.П. (довідка № від року та довідка № від року) Тербовлянського району та фермерського господарства “Еліта” Зборівського району (довідка № від року).

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення дисертаційного дослідження доповідались автором і були обговорені на міжнародних науково-практичних конференціях:

- Облік, аналіз та контроль в системі управління економікою підприємства (Київ, 25-26 листопада 1997 року);
- Аграрна реформа, нові проєкції – вік XXI” (м.Свіштов, Болгарія, 26-28 листопада 1998 року);



- Аграрный строй в России: прошлое, настоящее, будущее»( Санкт-Петербург, 20-21 февраля 1999 года)

та наукових конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільської академії народного господарства 1998-2000 рр.

**Публікації.** За підсумками проведеного дослідження у наукових виданнях опубліковано 25 праць, з них у фахових виданнях –7 загальним обсягом 1,5 друкованого аркуша.

**Структура і обсяг дисертації.** Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел ( найменувань), додатків. Обсяг роботи – сторінки друкованого тексту. Дисертація містить таблиць, схем, додатки, на сторінках.

## **РОЗДІЛ І**

### **ФОРМУВАННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЯК ОКРЕМОГО ТИПУ ВЕДЕННЯ ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

#### 1.1. Закономірності та необхідність виникнення фермерських господарств в Україні

Сільське господарство виникло на ґрунті розкладу первісно-общинного ладу і становлення класового суспільства, пройшло складний шлях розвитку. Шлях від селянського парцеляційного селянського господарства до сучасного фермерського господарства досить довгий та складний.

Парцеляційне господарство утворилось в процесі трансформації власності з характерним їй колективним способом виробництва і розподілом в сільську общину, що складалась з окремих господарств.

Існування селянських господарств на всіх етапах його розвитку характеризувалось спільними рисами: панування ручної праці, узгодженість сільського господарства з домашніми традиціями і т.д.

Разом з тим селянське господарство було патріархальним і роздрібненим, завжди вимагало спільних зусиль в боротьбі з природою, освоєнні нових земель, будівництві доріг, мостів. Тому селянам завжди була притаманна ідея об'єднання в сільські общини, товариства, адже в такому об'єднанні легше вистояти проти стихії природи, епідемії хвороб, неврожайності та ін. В міру розвитку ринкових відносин і перехід від натуральної земельної ренти до грошової патріархальний характер селянського господарства замінювався іншим, більш прогресивним [58, с.268].

Сьогодні в аграрному секторі усіх розвинутих країн переважають сімейні ферми і їх модифікації. Переважна більшість сільськогосподарської продукції виробляється фермерськими господарствами, об'єднаних в сільськогосподарські кооперативи. Кооперативи об'єднують в багатьох країнах Західної Європи, Канади і Австралії біля 80%, в США – 60-80%, а в Голландії, Ірландії, країнах Північної Європи і в Японії – близько 100% фермерських господарств.

Передовою фермерською країною вважають США. “Формування організаційної структури сільського господарства США відбувалось під впливом різних факторів: природних, історичних та економічних. Завдяки великій кількості вільних земель було відносно легко кожній бажаній сім'ї отримати земельний наділ. За винятком деяких густонаселених регіонів фермерські родини, як правило, не мешкали у селах, що було типовим для Європи. Вони віддали перевагу проживанню на власній землі у значній віддалі від своїх сусідів. Це було основою фермерського індивідуалізму, незалежності та впевненості у власних силах” [54, с.224].

На долю кооперації США припадає 30% реалізованої сільськогосподарської продукції, 70% молока і 53% цукру. Сільське господарство США періодично зазнає криз, спадів і прогресу, адже йому притаманні всі стадії діалектичного розвитку.

Жорстка конкуренція останнім часом прискорила процес зменшення малих сімейних ферм. Реструктуризація сільського господарства спричинила серйозні соціальні проблеми, саме тому уряд США був змушений прийняти цілий ряд невідкладних державних законодавчих актів щодо підтримання фермерських господарств. Однак тенденція зменшення кількості фермерських господарств та зростання їх розмірів і обсягів реалізованої продукції продовжуються і сьогодні.

Таблиця 1.1

Кількість фермерських господарств США, їх середній розмір і вартість реалізованої продукції в розрахунку на одне господарство

Роки	Кількість ферм	Середня площа ферм, акрів <sup>1</sup>	Вартість реалізованої продукції, доларів
1964	3517857	352	11176
1974	2314013	449	35231
1982	2240976	440	58852
1992	1925300	491	84459

Сімейна ферма залишається основною первинною ланкою сільського господарства США. Питома вага сімейних ферм у загальній кількості ферм становить 86%. Згідно із статистикою, фермою у США вважається сільськогосподарське підприємство, що реалізує продукції на суму більше 1000 доларів. За останні роки фермерство у США стало більш ефективним. Чистий дохід у сільському господарстві зріс як в абсолютному значенні, так і відносно до матеріально-грошових витрат. Важливу роль відіграє тут система фермерської кооперації. Ця система стала ключовим елементом організаційної структури американського сільського господарства, бо забезпечує вихід на ринок своїх партнерів та їх дотацію.

Щорічно в США розоряються близько 250 фермерів. Це, в основному, господарства з обсягом реалізації від 40 до 200 тис. доларів. Питома вага ферм, що не забезпечують своїм власникам прожиткового мінімуму, в США складає приблизно 50%, в країнах ЄС–63%, Японії–87%.

<sup>1</sup> акр дорівнює 0,4 га

Таблиця 1.2

**Характеристика ферм США за формою організації виробництва**

Форми організації виробництва	Кількість ферм		Земельні угіддя			Виручка від реалізації	
	тис.	%	млн. га	%	середній розмір, га	млрд. \$	%
Сімейні ферми	1946	86,9	260	65,0	134	78	59,1
Сумісні ферми	223	10,0	62	15,5	278	21	15,9
Корпорації	60	2,7	52	13,0	867	32	24,2
Інші	11	0,4	26	6,5	2384	1	0,8
Всього	2240	100	400	100	3663	132	100

Основними виробниками продукції сільського господарства в США є великі фермерські господарства та корпорації. Найшвидше зростає число ферм з річною вартістю реалізованої продукції понад 500 тис. доларів, а 30 тис. таких ферм виробляють 1/3 сільськогосподарської продукції країни. В середньому на одну ферму припадає 1,9 млн. доларів реалізованої продукції та 1500 га землі [1, с.34].

В США, як і в інших економічно розвинутих країнах, стимулюється розвиток селянських господарств шляхом надання дотацій і пільгових кредитів.

Досвід США свідчить, що крупні індустріальні ферми мають значні переваги над дрібними і відіграють провідну роль в сільському господарстві. Проте це не загрожує існуванню дрібних ферм, які виробляють потрібну, в основному, екологічно чисту продукцію.

У Великобританії знайшли поширення фермерські господарства із площею сільськогосподарських угідь біля 70 га; із загальної кількості фермерських господарств (245 тисяч) на долю ферм до 5 га припадає 17,8, від

5 до 30 га –36,6 і більше 30 га – 45,6 відсотків. Британська ферма – це в основному сімейний бізнес, де число працівників складає 1-5 осіб.

Сільське господарство Великобританії характеризується високою інтенсивністю. Урожайність зернових культур тут складає 70-100, картоплі 400-500 центнерів з гектара. Високою продуктивністю відзначається тваринництво. В молочному і м'ясному тваринництві широко застосовується безприв'язний (боксовий) спосіб утримання тварин. Годівлю тварин фермери проводять в основному сінажем з мінеральними добавками при стійловому утриманні. Значного поширення набуло племінне тваринництво. Племінні корови забезпечують щорічний надій 12000-20000 кг молока в рік, а звичайні корови – в межах 6000-8000 кг.

Однак фермерам Великобританії потрібно вирішити проблеми постачання паливно-мастильних матеріалів, сервісного обслуговування, просування своєї продукції на ринок. З цією метою вони об'єднуються у відповідні кооперативи, які не володіють основними і обіговими засобами, а одержаний прибуток розподіляють між фермерами – засновниками. Керівництво кооперативу здійснюється радою\_\_директорів на чолі з директором, який нею призначається. Кооперативи, побудовані за вузькоспеціалізованим принципом – маркетингові, закупівельно - збутові, постачальницькі і машинні гуртки. Жорстка конкуренція за залучення нових учасників часто заставляє кооперативи займатися іншою не властивою для них діяльністю, змінювати напрям спеціалізації.

На урядовому рівні працюють системи інформаційно-консультативного обслуговування фермерів Великобританії. Таких систем дві: в Англії і Уельсі – агентство ADAS і в Шотландії – SAC. Агентство ADAS – самостійна напівкомерційна структурна організація для надання платних консультацій фермерам. В обов'язки агентства входить розробка нових технологій, навчальних проектів, надання методичної допомоги фермерам. Агентство SAC є органічною структурою аграрної освіти і наукових досліджень. Консультативною роботою

займається тільки незначна група консультантів і менеджерів, діяльність яких направлена на організацію роботи районних консультативних центрів і залучення до оперативної роботи більше 300 викладачів і вчених університету та його коледжів. Це дає можливість поєднувати діяльність високоосвічених спеціалістів з викладання, консультації і проведення наукових досліджень, прискорення введення інновації в сільське господарство [102, с.38-40].

Цінова система державної підтримки та регулювання цін на фермерську продукцію існує у Франції. Як і в усіх країнах Європейської співдружності число ферм тут з кожним разом зменшується. На даний час у Франції більше 80 тис. ферм (в основному сімейні) із середньою площею землі майже 33 га. Фермер або його сім'я виконує 82% всіх робіт, наймані працівники у сільському господарстві явище рідкісне.

Французькі аграрні господарства зарекомендували себе як високоефективні виробники сільськогосподарської продукції. За останні 25 років виробництво подвоїлось, зайнятість зменшилась на половину.

Франція є лідером у сільськогосподарському виробництві серед країн ЄС (22% їх загального сільськогосподарського продукту, Німеччина – 19%, Італія – 17%). В даний час країна виробляє 39 – пшениці, 52 – кукурудзи, птиці–30, вина – 33 відсотки від загального виробництва країн ЄС [84, с.28-33].

В 1995 році у Франції врожайність зернових сягала 64,3, цукрових буряків 553, картоплі – 357 центнерів з гектара.

У Франції із середини 60-х років з метою укрупнення дрібних сільськогосподарських товаровиробників держава почала стимулювати утворення великих сільськогосподарських об'єднань спільного виробництва. За юридичним статусом такі об'єднання відносяться до групової форми підприємства. Членами об'єднань можуть бути лише особи, які безпосередньо працюють в господарстві і зберігають за собою право

приватної власності на землю. При розподілі доходів враховуються як майновий вклад у виробництво, так ступінь трудової участі.

На відміну від звичайного сімейного господарства, в цих об'єднаннях відносини між членами однієї сім'ї і між родичами в сфері праці, управління і розподіл більш демократичні. Спеціалісти вважають, що це сприятиме залученню молоді в сільське господарство, створить сприятливі можливості для поступової передачі сільського господарства із рук в руки [5].

Зовсім інші плани організації сільськогосподарського виробництва в Ізраїлі. В цій країні 88% земель знаходиться у власності держави, яку вона надає користувачам в довгострокову оренду за незначну плату.

В сільському господарстві є дві системи кооперативів: кібуци і мошави, які виробляють понад 80% сільськогосподарської продукції. На долю кібуців припадає 39% оброблюваних земель, 42% сільськогосподарської продукції. Кібуци виникли з метою закріплення єврейського населення на нових територіях і носять характер воєнізованих поселень.

Кооперативи відзначаються високою демократичністю: загальною є земля, основні і оборотні фонди, розподіл доходів і т.д. Не існує індивідуальної оплати праці (кожний член кооперативу забезпечується певною сумою грошей до 800\$ США в місяць), безплатно надаються й інші види соціальних послуг.

В середньому такий кооператив володіє 553 га сільськогосподарських угідь, в тому числі 270 га зрошувальних земель.

На відміну від кібуців мошави є кооперативним поселенням, в яких об'єднані індивідуальні товаровиробники, закупівлю необхідних ресурсів і збут продукції здійснюють кооперативи. На орендній основі фермеру виділяється приблизно 2,5 га із земель сільської общини. Мошави, власне, бувають двох типів. В першому членство сімейне, причому кожна сім'я веде своє господарство на відведеній землі і користується заробленим доходом. В другому випадку членство індивідуальне, общинна власність на засоби



виробництва, громадська праця в господарстві, засоби на життя розподіляються відповідно до потреб кожної сім'ї. Управління мошавом здійснюють загальні збори, які скликаються не рідше двох разів на рік. Кожна сім'я має один голос. Поточними справами займається керуючий кооперативом і контролююча рада із семи чоловік, що вибирається на загальних зборах.

Середня земельна площа приватних фермерських господарств в Ізраїлі складає 10-12 га і є приблизно такою ж, як в більшості країн ЄС. Кооперативи Ізраїлю відрізняються високою ефективністю виробництва, урожайність бавовни найвища в світі, а надій від корови – 9 тис. л на рік.

Проблема переходу до ринкової економіки в сільському господарстві постала перед економістами та політиками всіх без винятку країн Східної Європи, які відмовились від соціалістичного шляху розвитку. Для кожної з цих країн характерні власні проблеми перехідного періоду, який має свої особливості і закономірності. У зв'язку з цим все гостріше перед наукою ставиться питання вироблення загальних положень теорії організації виробництва продукції в перехідний період. Це завдання досить актуальне, адже світова практика не зустрічалась з подібними явищами в економіці своїх країн, так як вони розвивались еволюційно.

Східноєвропейські країни мали відчутні стартові переваги для реформування у порівнянні з колишніми радянськими республіками: коротший період панування командно-адміністративної системи, збереження, до певної міри, приватної власності на землю, підтримання зовнішньо-економічних зв'язків з економічно розвинутими країнами. Як наслідок, в більшості посткомуністичних країнах Європи вже подолано спад виробництва.

Найбільш вдало проблеми приватизації вирішуються в Чехії, де реформування проводилось на основі добре продуманої рестриктивної макроекономічної політики. Суть її полягає в обмеженні виробництва та

експорту на ранньому етапі реформ з метою підготовки економічного середовища до прийняття нових реформ. Саме на цій фазі розвитку перестали існувати виробництва, зорієнтовані на планову економіку, низької ефективності. За рахунок цього вдалося скоротити перехідний період, зберегти потенціальне виробництво.

Характерні зрушення відбулися і в Угорщині, де досить вдало проведена поетапна приватизація, що почалася з дрібних та середніх підприємств. Позитивно сприяв цьому процесу наданий значний кредит Угорщині країнами ЄС. Зрушення в аграрній політиці почалися з прийняття Закону про компенсацію, що призвело до повернення частини земель держгоспів та кооперативів колишнім власникам. Держгоспи та кооперативи були перетворені у товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства. В кооперативах здійснювався розподіл власності між їхніми членами і утворення нових кооперативів на основі приватної власності. Індивідуальні сільськогосподарські господарства площею до 30 га активно розвиваються починаючи з 1994 року. Держава активно підтримує індивідуальні господарства, звільняючи їх від сплати податків і надаючи фінансові дотації.

Дещо нижчі темпи ринкових перетворень у Болгарії. Але й тут відчутні процеси акціонування та паювання. Земля, згідно прийнятого Закону про землю, продається сільськогосподарським виробникам. Продавати землю іноземним особам заборонено. В результаті цих дій Болгарії вдалося подолати падіння валового національного продукту.

У Румунії в розпорядженні приватного сектора є більше 80% ріллі, 88% поголів'я худоби, 90% овець і кіз, 56% свиней. Понад 86,5% сільськогосподарської продукції виробляють приватизовані господарства. Країна широко залучає в аграрну економіку іноземні інвестиції, створила сприятливі умови формування організацій з різними формами власності.

У Словаччині дозволено організацію приватних господарств не більше як 150 га, проводиться реорганізація збиткових державних та кооперативних господарств.

Воєнні дії, економічний розпад колишньої Югославії даються взнаки у проведенні економічних реформ. Великий спад виробництва відбувся в Союзній Республіці Югославії (Сербія та Герцеговина); валовий національний продукт і промислове виробництво дорівнюють лише 40% проти 1989 року. Значний спад в економіці потрібно подолати Хорватії та Македонії.

Великих успіхів у реформуванні досягла Польща, яка першою із посткомуністичних країн подолала відставання і має певні успіхи в приватизації підприємств.

Польща серед інших країн виділилась переважанням індивідуального приватного виробництва проти колективного. У володінні приватних ферм знаходиться 76,5% земель, держави – 17,7%, кооперативів – 3,5%. Реформа передбачає активну державну підтримку фермерських господарств. З утвердженням ринкових відносин в аграрній економіці регулююча роль держави дещо змінилась: створено Агентство аграрного ринку – урядовий орган, незалежний від Міністерства сільського господарства.

Агентство підпорядковане Голові Ради Міністрів Польщі, є юридичною особою, має власний баланс, наділене широкими правами в питаннях заготівлі сільськогосподарської продукції, вибору ринків збуту продукції, надання кредитних гарантів, складання прогнозів, збирання комп'ютерної інформації, аналізу ринку сільськогосподарської продукції. Реформування економічних відносин в сільській економіці відбувалось в умовах глибокої економічної кризи. Кризові явища об'єктивно зміцнювали реальний зміст багатьох процесів, тому потрібно було при аналізі процесу реформ виділяти “раціональне зерно”, підходити до нього еволюційно.

В історії України було багато реформ і цей процес неодноразово повторювався на всіх рівнях управлінської ієрархії. Всі реорганізації перетворювались в чергову кампанію і ставали об'єктом справедливої критики через свою нежиттєздатність.

Найбільш поширеними типами підприємств вертикальної інтеграції були:

1. Агропромислові комбінати і агропромислові об'єднання. Вони базувалися на спільній дії економічно незалежних сільськогосподарських підприємств і підприємств переробної промисловості. Таке об'єднання було підпорядковане спільним економічним інтересам і зорієнтоване на задоволення потреб значної групи споживачів, наприклад, великого міста, регіону. Однак, неузгодженість дій, низький рівень технічного забезпечення сільського господарства і переробних підприємств не дали належного економічного ефекту.

2. Агрофірми. Ці типи виробничих сільськогосподарських підприємств утворювались на базі економічно стабільних колгоспів чи радгоспів. В своєму розпорядженні вони мали достатні потужності для переробки та зберігання сільськогосподарської продукції. В перші роки свого існування такі агропідприємства зарекомендували себе непогано. В окремих із них спостерігалось помітне збільшення виробництва продукції та підвищення її рентабельності. Однак в їх основі були закладені помилки колективного господарства.

3. Науково виробничі системи. Ця форма організації виробництва утворилася в результаті співробітництва науково-дослідних та передових підприємств для широкого впровадження у виробництво передових технологій та вирощування сільськогосподарських культур і виробництва продукції тваринництва. Науково-виробниче співробітництво сприяло дослідженню кращих результатів, тим самим демонструвало потенційні можливості сільського господарства. Але навіть при позитивній оцінці таких

намагань науково-виробничі системи були нетиповою формою організації виробництва: їх функціонування проводились адміністративними методами, невластиві виробничі функції науково-дослідних закладів заважали їм займатися фундаментальними дослідженнями в сільському господарстві, роль науки припинувалась.

У 80-х роках продовжувала спостерігатися тенденція до міжгосподарського кооперування. В Україні існувало 2,4 тисячі міжгосподарських формувань, 703 з них займалося виробництвом сільськогосподарської продукції, решта займалися її переробкою та обслуговуванням. Найбільшого поширення набула кооперація на відгодівлі ВРХ та свиней, частина з них вирощували птицю. Часто такі кооперативи створювались без врахування інтересів партнерів, а прибуток одержаний від результату такої кооперації теж розподілявся не загальними зборами учасників-партнерів, а партійними органами. Міжгосподарські формування також не минули проблем великомасштабного сільськогосподарського виробництва з всіма їх економічними та екологічними наслідками.

Значні надії покладалися на впровадження у виробництво нових форм організації і оплати праці, зокрема колективного підряду. Такі колективи будували свої відносини з правлінням господарства на договірній основі, де були визначенні зобов'язання трудового колективу щодо обсягу виробництва продукції, її якості та витрат виробництва. Із свого боку керівництво господарства зобов'язувалося створити належні умови і оплатити колективу залежно від кількості і якості продукції.

Частина підрядних колективів користувалися землею та майном колективного господарства на умовах оренди. Вона була рекомендована у двох формах:

1. У формі різниці цін – державних заготівельних (за якими господарство продавало свою продукцію державі) та розрахункових (за якими розраховувались з колективом-орендарем).

2. У формі прямої орендної плати з одержаного доходу. Друга форма орендної плати була найбільш досконалим варіантом внутрігосподарських відносин. Це до деякої міри стимулювало трудові колективи збільшувати виробництво, оскільки обмеження щодо рівня оплати праці на той час були зняті. Механізм оплати праці трудових колективів передбачав, що з грошової виручки за вироблену (реалізовану) продукцію колектив в першу чергу відшкодував фактичні матеріальні витрати. Сума, що залишилася складала валовий дохід підрядного колективу. Вважалося, що створено економічний механізм, який еквівалентно пов'язує результати як основного, так і допоміжного виробництва, і, таким чином, був передумовою високої ефективності орендних відносин.

Валовий дохід після мінусування з нього орендної плати і матеріальних витрат, залишався в розпорядженні колективу і розподілявся на їх розсуд. На жаль, нестача матеріальних ресурсів, нестабільні низькі ціни на сільськогосподарську продукцію, інфляція призвели до нежиттєздатності такої форми організації і оплати праці.

Чому ці “кооперативи та прогресивні форми організації і оплати праці” виявились нежиттєздатними? На наш погляд, відповідь на це питання може дати аналіз періоду становлення ринкових відносин в аграрному секторі. По-перше, функціонування їх вимагало приватної власності, принципу добровільного об'єднання партнерів, за дії кооперативу відповідало колективне господарство, по-друге, всі рішення загальних зборів колективного господарства були обов'язковими для виробничого кооперативу.

Однак, на початку 80-х років урядом колишнього СРСР була переглянута точка зору щодо понять “кооперація”, “кооперативи”. Переглянуто було й офіційне ставлення до столипінської реформи, а в травні 1988 року був прийнятий Закон СРСР “Про кооперацію в СРСР”. Цей закон

був серйозним імпульсом до виникнення кооперативів, як альтернативної форми неефективного ведення аграрного сектора.

Нові кооперативи були “світлом в кінці тунелю” для приватного бізнесу в системі соціалістичної економіки, їх загальна кількість постійно зростала і утверджувалась. Великого поширення такі кооперативи набули у роздрібній торгівлі, наданні послуг, виробництві товарів широкого споживання і т.д. Однак, вони функціонували як підприємства, зорієнтовані на прибуток, і не мали нічого спільного із загальними в світі принципами організації кооперативних підприємств. За декілька років багато кооперативів через слабку законодавчу базу, без найменшої державної підтримки, проникнення в них нечесних людей, дискредитували себе. Так закривалася ще одна, остання сторінка радянських кооперативів.

Моделями перших кооперативів були Рочдельське споживче товариство в Англії і Райфанзенське кредитне товариство у Німеччині. Але ідея кооперативного руху нелегко пробивала собі дорогу в Україну. Українські селяни були не настільки освідчені, щоб швидко запровадити закордонний досвід. Потрібно було багато часу знайомити селянство з основами виробництва сільськогосподарської продукції, збутом, переробкою для того, щоб вони оволоділи західноєвропейським світоглядом.

Для українських селян вродженою вважається взаємодопомога і співробітництво, однак спроби перейти до більш організаційних дій були зроблені після скасування панщини у 1861 році. Першими селянськими організаціями з ознаками справжніх кооперативів в Україні були споживчі і кредитні товариства. На початку 1870-х років вже діяло 20 споживчих товариств в Центральній, Східній та Південній Україні.

Активно розвивалася кооперація в Західній Україні. В 1883 році перше споживче товариство утворилося в Львові з метою запобігти впливу посередників, що дорого обходилося споживачам. Робота кооперативу була успішною і завдяки цьому було створено центр споживчої кооперації.

Перші кредитні товариства з'явилися в Західній Україні з 1894 року, а в 1898 році був створений крайовий кредитний союз (центробанк)– перше українське кооперативне об'єднання [20, с.76-81].

В 1899 році в м. Золочеві започатковано товариство “Сільський господар”. Метою товариства було дбати про підвищення добробуту українського народу, захищати інтереси українського населення, влаштовувати виставки, утримувати племінні ферми, бути посередником при закупівлі добрив, реманенту та збуті сільськогосподарської продукції [21, с.624].

Але справжня епоха української кооперації почалася за часів столипінської реформи. Кооперативна діяльність набула поширення і в сільському господарстві. Селяни знаходили певні спільні економічні інтереси головним чином у збуті продукції, постачанні та кредиті. На початку 1915 р. в Україні було близько 1500 сільськогосподарських кооперативів.

Про переваги кооперації М.І.Туган-Барановський писав так:

“Кооперація, об'єднуючи мільйони населення, є найбільш могутнім провідником культури в народні низи. Якби українська кооперація стала ворожою до української національної культури, то тим самим вона в значній мірі підірвала б саму основу розвитку цієї культури. І навпаки, національна природа української кооперації повинна мати могутній вплив на розвиток українських народних верств у національному напрямі” [156, с.218-221].

В першому десятиріччі ХХ ст. існувало два основних типи кооперативних організацій у сільському господарстві України. Перший – кооперативні товариства – були місцевими або регіональними організаціями сільськогосподарських виробників. Такі товариства часто виконували функції пропаганди досягнення науки передового досвіду і освіти.

Другим типом кооперативних організацій були кооперативні спілки. Вони створювалися товаровиробниками або кооперативними товариствами у



специфічних галузях і швидко поширювалися, маючи чітко виражені комерційні цілі. Приблизно три чверті кооперативних спілок охоплювали виробники молока, меду, овочів та фруктів, виноградарів, а також – постачання сільськогосподарського інвентаря.

Західноукраїнська кооперація мала чітко налагоджену мережу кооперативів, що реалізовували продукти харчування та товари широкого вжитку. Це створювало умови для незалежності від іноземного постачання тих товарів, які можна успішно виготовляти з місцевої сировини та матеріалів.

До 1939 року кооперація тут працювала злагоджено і синхронно.

Перервана війною діяльність кооперації на Західній Україні не відновилася, оскільки новим поневолювачам вона була непотрібна. Насильницька колективізація, що завершилася на початку 50-х років супроводилася масовим виселенням селян в Сибір, розоренням значної кількості селянських господарств.

Форсовані методи колективізації не принесли бажаних результатів.

Визначний економіст того часу М.Кондратьєв пропонував замість примусової колективізації інший напрям розвитку сільського господарства. Він наполягав на інтенсифікації окремих регіонів, де для цього є відповідні умови та традиції. Зокрема, М.Кондратьєв підтримував кооперування селянських мас на добровільних засадах і для цього пропонував певну систему кредитів, цін та інші види державного регулювання.

З цього приводу М.Кондратьєв писав: “Всю систему вказаних надбудов по відношенню до сільського господарства при взятому курсі на індустріалізацію, ми вважаємо, не тільки теоретично суперечливою, але й практично небезпечною. Небезпека її впливає з того, що вона прирікає народне господарство на шлях явних та глибоких криз. Не забезпечуючи програми нагромаджень і вкладень, не забезпечуючи достатнього експорту, а значить, і імпорту вона не забезпечує і прийнятої програми індустріалізації та

реконструкції”[80,с.162]. Вчений підкреслював необхідність підвищення інтенсивності процесу нагромадження капіталу в сільському господарстві, сприяння господарствам, які є основними виробниками товарної продукції; підвищення інтенсивності сільського господарства, культури землеробства і т.д. Реалізацію цих завдань видатний вчений пов’язував із зацікавленістю безпосередніх виробників в результатах своєї праці.

За переконанням О.Чаянова, шлях горизонтальної концентрації у формі великого виробництва в землеробстві при державній власності на землю не виправдає себе. Він пропонував проведення концентрації у сфері селянських господарств шляхом вертикальної концентрації і лише в її кооперативних формах. Це означає впровадження в селянське господарство елементів великого господарства, індустріалізації і державного плану. О.Чаянов мав на увазі створення кооперативної колективізації з послідовним і поступовим відокремленням деяких галузей від індивідуальних господарств та організації їх у вищих формах великого суспільного підприємства.

Процес вертикального кооперування в аграрному секторі, за твердженням О.Чаянова, повинен здійснюватись повільно, починаючи від об’єднання дрібних виробників у галузі заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції. Таке об’єднання дозволяє створити міцний, працездатний кооперативний апарат і забезпечити початкове нагромадження кооперативного капіталу. На наступних етапах повинні сформуватися кооперативи з переробки сільськогосподарської продукції, обслуговування фермерів та індустріалізації села, включаючи інфраструктуру сільської місцевості та управління.

В праці "Народногосподарське значення сільськогосподарської кооперації" О.Чаянов вказував: "Організація збуту і технічної переробки продукції кооперативами безповоротно призводить до концентрації і реорганізації сільськогосподарського виробництва.

Дрібний виробник вимушений свій господарський план приводити у відповідність з політикою кооперативів у галузі збуту і переробки, покращувати техніку праці і переходити до більш удосконалених методів виробництва, що забезпечить стандартну якість продукції" [172, с.125].

Адже, як вчить світовий досвід, дрібне виробництво в основних галузях сільського господарства недостатньо ефективне, за винятком бджільництва, овочівництва. Справа в тому, що затрати підприємств складаються не тільки із змінних витрат, але із постійних, розміри яких в розрахунку на одиницю продукції в міру зниження рівня концентрації помітно відстають, що призводить до неефективності виробництва.

Колгоспно-радгоспний лад, як і суспільний уклад загалом, мав обмежені можливості розвитку, він не розвивав творчості мас та ініціативи, вони були замінені командно-адміністративними методами. Незважаючи на неодноразові потуги держави, такі як списання боргів, деяке підвищення цін, підготовку кадрів, фінансування меліоративних робіт, все це приводило до значного відставання сільського господарства і одержавлення колгоспів. Існуюча - колгоспно-радгоспна система, що ґрунтувалась на відчуженні її працівників від власності не змогла забезпечити вихід з глибокої продовольчої кризи. Відсутність почуття господаря в колгоспах і радгоспах паралізувало ініціативу та зацікавленість кожного члена трудового колективу в результатах своєї праці [181, с.32].

Подолати відчуженість можна було лише через реформування всіх ланок АПК. Після проголошення незалежності (1991 р.), Україна не примножила здобутих показників в аграрному секторі, а навпаки, швидко втратила набуті досягнення. Зберігається тенденція до скорочення обсягів виробництва валової продукції. Її загальний

обсяг становив в 1999 р. лише 23,6 млрд. грн. або був меншим в 2 рази, ніж в 1990р.

Виробництво зерна у 1999 р. склало 24581 тис.тонни проти 51009 тис.тонн у 1990р., цукрових буряків відповідно 14064 тис. тонн і 44264 тис. тонни.

Вже другий рік збитковим стало виробництво цукрових буряків, картоплі, льону-насіння, льоно-трести, тютюну, овочів відкритого і закритого ґрунту. Рентабельним залишилось виробництво зернових і зернобобових культур та соняшнику. У тваринництві всі галузі збиткові, а їх загальний рівень їх збитковості досягнув 54% [130, с.3-16].

Таблиця 1.3

**Виробництво основних видів продукції в Україні за 1990р. і 1999р\*.**

(тис. тонн)

Показники	Роки		1999р. в % до 1990р.
	1990	1999	
Зерно	51009	24581	48,1
Цукрові буряки	44264	14064	31,7
Соняшник	2571	2794	108,6
Картопля	16732	12723	76,0
М'ясо всіх видів (у забійній вазі)	4357,8	1695,0	38,8
Молоко	24508,3	13400,0	54,6

\*)Розраховано за даними статистичного щорічника України за 1999 рік.

Держкомстат України: за ред О.Г. Осауленка. К.: Техніка, 2000

Агропромисловий комплекс України належить до пріоритетних галузей економіки, від якого значною мірою залежить добробут населення, зміцнення політичної єдності і оборонної здатності нашого народу. Однак у

сільському господарстві в останні роки відбувається значний спад виробництва, зниження аграрного потенціалу. Виснажується земля, зношуються основні засоби, старіє технічна база, зменшується поголів'я худоби та птиці, занедбана племінна справа, знижується врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва, розбалансованість господарських зв'язків, все це привело до різкого скорочення обсягів виробництва, зубожіння села. В країні поглиблюється непаритетність цін, несвоєчасність розрахунків із сільськогосподарськими виробниками за реалізовану продукцію, знизилась доходність і платоспроможність сільськогосподарських підприємств. Протягом 1992-1999 років ціни на промислові товари, що споживаються сільськогосподарськими виробниками, підвищилась у 4,57 рази, а на сільськогосподарську продукцію продану заготівельним та переробним підприємствам – тільки у 3,87 рази. Скорочується постачання пально-мастильних матеріалів. Обсяги внесення органічних добрив скоротились більше як у два рази, мінеральних - у 6 разів.

Більшість сільськогосподарської техніки відпрацювала визначені для неї амортизаційні терміни. Істотно підвищились витрати на її ремонт і технічне обслуговування. Значна частина земель залишається необробленою, терміни посіву та збирання сільськогосподарських культур затягуються. Кризова ситуація посилюється із скороченням обсягів капіталовкладень у розвиток агропромислового виробництва та соціальну сферу села. Загальна сума інвестицій в 1999 р. зменшилась у порівнянні з 1990 р. в 21 раз [2, с.302].

В Україні у 1999 р. 84% сільгосппідприємств були збиткові.

Нинішній стан в аграрному секторі України вимагає докорінних змін, невідкладних заходів щодо подолання кризового стану та їх термінового виправлення.

В концепції відродження сільського господарства України прийнятій асоціацією фермерів 10.12.1998р. сказано: "Загострення кризи в аграрній

сфері України наочно свідчить про банкрутство існуючої економічної системи, яка є вагомою причиною занепаду сільського господарства. Проголосивши відмову від старої адміністративної системи, держава, по суті, не усунула і не змінила її, хоч протягом багатьох років ця система показала свою нездатність ефективно управляти економікою" [82, с.4].

Реформи АПК, приватизація ускладнюються із-за недосконалості політики держави щодо збуту і оплати за здану продукцію. Є непоодинокі випадки неплатежів за продукцію товаровиробнику за ряд років. Все це стримує реформування в АПК [132, с.54].

Хоч повільно та все таки знаходять собі дорогу реформи в сільському господарстві, закладені уже основи соціально-економічних змін у відносинах власності, формування багатукладної економіки, розвитку демократизації господарювання.

Завершується роздержавлення земель сільськогосподарського призначення, сформовані землі запасу та резервного фонду. Майже 6 млн. громадян стали власниками сертифікатів на право володіння земельним паєм. В приватну власність громадян передано майже 7 млн. га землі, з них понад 1 млн. га - фермерам. Завершується приватизація державних підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, агросервісу та будівельних організацій.

Перехід до багатукладної економіки в аграрному секторі, ми переконані, повинен проходити добровільно, з врахуванням інтересів працівників та правовим забезпеченням. Цей процес значно прискорився після прийняття Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 р. №1529/99.

Процес формування фермерських господарств України проходить повільно. Після лібералізації цін, яка призвела до різкого підвищення цін на промислові товари, можливості фермерів в придбанні техніки, будівельних

матеріалів різко скоротились. Вкрай незадовільна виробнича і соціальна інфраструктура селянських господарств, їх насиченість тваринницькими приміщеннями, складами для зберігання продукції, електроенергією, водогонами, засобами транспорту і зв'язку.

В Західній Україні, зокрема на Тернопільщині, відродження індивідуальних селянських господарств проходить дещо швидшими темпами, ніж в інших регіонах України. В області кращу матеріальну базу мають ті фермерські господарства, які утворені в 1991-1995рр., бо вони закупили техніку, інші матеріальні засоби в період гіперінфляції.

Україна, з її багатими землями і працьовитим селянством за часів колишнього Радянського Союзу, була найбільш розвинутою аграрною республікою. За рівнем виробництва сільськогосподарської продукції на душу населення Україна наближалась до провідних країн світу. Так, у 1983-1989 рр. за одержанням на душу населення зерна Україна поступалася лише США (відповідно 932 і 1000 кілограмів та по м'ясу - США і країнам Європейського співтовариства - відповідно 85, 95 і 119 кілограмів [131, с.280-282].

Україні належало провідне місце у світі з виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Так, у 1992 р. вона виробляла 10,3% цукрових буряків, 7,6% картоплі, 10,6% соняшнику світового валового виробництва цих культур [3].

Колективні форми господарювання на селі працювали більш-менш ефективно до 1990 р. Після розпаду СРСР вони виявилась неспроможними працювати в нових умовах господарювання. Однією з причин, що зумовила такий стан справ був низький рівень матеріально-технічної бази сільського господарства. Україна відставала від інших республік: по енергонасиченості - 1,2-1,6 рази, по енергоозброєності праці - в 1,1-1,6 рази, по відносному (на 1 працівника) споживанню електроенергії на виробничі цілі - в 1,2-4,2 і по забезпеченню мінеральними добривами - в 1,9-2,2 рази [131, с.169].

Отже, з таких позицій, слід розглядати наступний розвиток сільськогосподарських підприємств всіх форм власності.

Автор дисертації вважає, неправомірним говорити про переваги тих чи інших форм власності, базуючись тільки на теоретичних викладах та політичній амбіційності. Необхідно створити рівні умови господарювання для всіх сільськогосподарських підприємств різних форм власності: відкрити дорогу ринковим механізмам, законам ринкової конкуренції і вони покажуть, які форми власності та господарювання ефективні в тих або інших соціально-економічних і регіональних умовах.

На наш погляд, селянські (фермерські) господарства, поряд з іншими типами сільськогосподарських підприємств мають право на існування і в умовах України можуть виробляти значну кількість сільськогосподарської продукції.

В Законі України "Про селянське (фермерське) господарство" записано: "Селянське (фермерське) господарство в системі народногосподарського комплексу, є рівноправною формою ведення господарства поряд з державними, колективними та іншими підприємствами та організаціями, господарськими товариствами" [50].

Як справедливо відзначають академік УААН Юрчишин В.В. та Скупий В.М.: "Адже зараз вже більше ніж очевидним є те, що переважна більшість діючих колективних сільськогосподарських підприємств, відігравши певну роль в соціально-економічних відносинах на селі, далі існувати без істотної перебудови не зможуть і повинні поступитися місцем іншим організаційно-правовим структурам" [181, с.86].

Вчені-аграрники не мають єдиної думки щодо переваг тієї чи іншої форми господарювання. Так, академік УААН Гайдуцький П.І. віддає перевагу корпоративному шляху реформ, чітко розмежовує такі поняття як колективна власність і колективна форма господарювання. Якщо колективна форма господарювання знайшла своє поширення майже у всіх країнах світу і



сприяє ефективному веденню сільського господарства, то колективна власність має обмежене значення, в основному, в посткомуністичних країнах.

Корпорація, як юридична форма спільної підприємницької діяльності фізичних осіб може бути утворена на приватній власності на засоби виробництва на базі колишнього колгоспу і радгоспу. З цього приводу П.І. Гайдуцький пише: "Створена законодавча база та прагнення уряду здійснити реформування, спрямовані насамперед на піднесення української економіки. А процес корпоратизації якраз є одним з тих типів реформування, які дають змогу створити в Україні сильний фондовий ринок шляхом залучення коштів в українську економіку, ефективного розміщення ресурсів тощо. Але криза, що охопила економіку України не сприяє проведенню її реформування. Тому одна з надій щодо подолання цієї кризи зводиться до проведення корпоратизації" [23, с.21-22].

Ми поділяємо точку зору академіка Саблука П.Т., який стверджує, що недієздатність наших реформ не в їх приреченості чи хибності. Багато причин відставання сільського господарства знаходяться поза його сферою. Серед інших причин є неконкурентоспроможність продукції сільського господарства на внутрішньому ринку, помітний притік дешевих імпортних продовольчих товарів. В Україні досі діє високозатратна модель господарювання. В умовах перехідного періоду зберігаються і навіть посилюються тенденції до збільшення високої собівартості тваринницької продукції, в результаті чого вона по країні збиткова.

Немає можливості для фінансової підтримки товаровиробника, продовжується диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію. Падіння курсу долара в 1998 р. призвело до різкого підвищення цін на енергоносії та інші види матеріальних ресурсів [130, с.3-16].

Відзначаючи причини труднощів у здійсненні реформ в системі АПК, академік І.І.Лукінов відзначає, що перші роки проведення реформ не дали відчутних результатів.

"Що стосується недавно створених фермерських господарств, - відзначає далі Лукінов І.І., - то здебільшого внаслідок більш низької інтенсивності і продуктивності використання земель та загального рівня господарювання вони залишаються переважно економічно слабкими, організаційно і технологічно необлаштованими. Дефіцитність інвестицій і технічних засобів, належного практичного досвіду самостійного ведення високотоварного фермерського господарства, не мають змоги зробити їх конкурентоздатними. Для цього потрібен час і значні кошти, яких фермери зараз не мають. Вести сучасне капітало- і наукомістке виробництво нині їм не під силу" [89, с.53].

Низькоефективне виробництво викликало потребу реформувати сільськогосподарську структуру у напрямі формування реального власника. При цьому основною вимогою є забезпечення громадяниніві України вільного вибору прав власності. Виходячи з цього, член-кореспондент УААН В.Я.Месель-Веселяк значну увагу в розв'язанні продовольчої програми приділяє особистим підсобникам і фермерським господарствам.

Перші з них протягом багатьох років забезпечували власні потреби в продуктах харчування, а після збільшення безплатної передачі у приватну власність земельних ділянок, значну частину виробленої продукції можуть реалізовувати.

У громадському секторі перебуває 83,2% сільськогосподарських угідь. Отже, від результатів його роботи, реформування цього сектора переважно залежить успіх в сільському господарстві України. Проте реформування тут проходить надзвичайно складно, допущено багато помилок. Серед яких В.Я.Месель-Веселяк виділяє три основні:

1) порушено основний закон вартості, який передбачає відповідність ціни вартості продукції. Проте ціни на продукцію сільського господарства нижчі їх вартості, що призводить до збитковості;

2) закон відповідності попиту і пропозиції в ринкових умовах не діє,

або його дія зворотня;

3) проведено лібералізацію цін, внаслідок якої купівельна спроможність значно знизилась порівняно з ростом цін на товари.

Виходячи з цього, В.Я.Месель-Веселяк пропонує: "...в першу чергу встановити баланс розвитку галузей і сфер народногосподарського комплексу, передбачивши кількісні й відповідно до цього вартісні параметри їх розвитку. Це дасть змогу узгодити міжгалузеве виробництво, витрати у сфері обслуговування, оплату праці, визначити грошові потоки, необхідну грошову масу. В процесі відпрацювання такого балансу будуть визначені міжгалузеві економічні відносини: цінові, податкові і фінансово-кредитні" [94, с.134].

Реформування сільського господарства України спирається на багатий зарубіжний досвід, а також є об'єктивною оцінкою сільськогосподарського потенціалу України зарубіжними експертами. Всі вони сходяться на тому, що сільське господарство України і надалі відіграватиме провідну роль в економіці України. З приводу цього головний економіст відділу Всесвітнього Банку "Земельна власність в структурі сільського господарства" Карен Брукс писав: "Передбачається, що Україна має природні і людські ресурси, необхідні для створення стійкого сільського господарства і може стати конкурентоздатним експортером сільськогосподарської продукції" [131, с.217].

Аналогічні висновки в результаті опитування 3000 керівників, працівників громадських сільгоспідприємств та фермерів України зробив консультант Всесвітнього Банку професор Ієрусалимського університету "Працівники сільського господарства про реформу" Цві Лерман, який вказував: "Процес демонополізації державної власності на землю став реальністю, але необхідно прискорити темпи передачі землі у власність населення та паювання колективних господарств. Таким чином, прискориться процес створення багатокладної економіки, заснованої на

приватній власності та ринкових відносинах" [131, с.231].

Вчені аграрники-економісти Саблук П.Т., Лукінов І.І., Онищенко В.М., Юрчишин В.В., Кирейцев Г.Г. та ін. твердять про необхідність перехідних організаційних форм від монопольної державної до змішаної і приватної власності. В цьому плані велика надія покладається на створення внутрігосподарських і міжгосподарських кооперативів з правом розвитку в них горизонтальних і вертикальних зв'язків. Частина кооперативів в недалекому майбутньому перетвориться у фермерські господарства.

З питань реформування форм господарювання в Україні прийнято ряд законодавчих та нормативних актів. Так, 14 лютого 1992 року прийнято Закон України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" та 30 січня 1992 року Закон України "Про форми власності". Ці закони визначають правові, економічні, соціальні та організаційні умови діяльності колективних сільськогосподарських підприємств та узаконюють державну, колективну і приватну власність на землю, визначають між ними права рівноправності [53, с.144].

Закон спрямований на забезпечення повної самостійності зазначеного підприємства, реалізацію його можливостей як суб'єкта господарювання, гарантує невмішування держави у здійснення господарських функцій колективних сільськогосподарських підприємств [53, с.139].

Держава гарантує дотримання прав та законних інтересів колективного сільськогосподарського підприємства і його членів. Реорганізація та ліквідація підприємства відбувається на основі рішення загальних (уповноважених) зборів його членів, рішенням суду чи арбітражного суду. Об'єктами права колективних підприємств є земля, основні і оборотні засоби виробництва, грошові та майнові внески його членів, вироблена ними продукція, одержані доходи.

На відміну колишнього Статуту колгоспу, де було записано, що земля є державною власністю і надається колгоспам у безстрокове

користування, у Законі "Про форми власності на землю" записано:  
"Встановити, що власність на землю має такі форми: державна,  
колективна, приватна. Всі форми власності є рівноправними" [53, с.144].

Нині колгоспи України змінили свою форму на товариства з обмеженою відповідальністю (ТзОВ), приватно-орендні підприємства, приватно-акціонерні підприємства, асоціації селян-власників і т.д. Вони від своїх попередників - колгоспів і КСП відрізняється тим, що члени в них мають визначені земельні частки (паї) в колективній земельній власності та майнові паї в колективному майні, які можуть служити основою створення селянських (фермерських) господарств. Названі господарства відносяться до юридичних структур. Однак їх діяльність не зовсім відповідає назві. Правда, психологія членів названих вище підприємств залишилася незмінною, також як і відношення до землі, до інших засобів виробництва і виконання своїх прямих обов'язків.

У зв'язку з цим цілком закономірним доцільно вважати процес перетворення цих структур у більш пристосовані до ринкових умов господарювання. Цей процес триває. Його ініціаторами стали керівники і спеціалісти господарств, яким не байдуже доля сільського господарства України.

З метою перетворення КСП у підприємницькі структури прийнята відповідна законодавча база створена, хоча і не зовсім досконала. Однак, можливість формування і зміцнення нових підприємницьких структур в аграрному секторі України є.

Особливої уваги заслуговують селянські (фермерські) господарства. Нерідко висловлюються думки, зокрема впливовими особами, проте, що фермерство в Україні не прижилося, оскільки селяни звикли до спільної праці і т.д. З цього приводу влучно зауважує академік Саблук П.Т. : "В усьому світі фермер працює – і це головне. Хто сам, хто з родиною, хто

общинно. Нам же треба в стару форму влити новий зміст – знайти шлях до власника, щоб люди відчули себе ним, щоб вони були зацікавлені результатами праці. І ще одне: психологія у наших людей така, що вони не дуже хочуть йти з колективних господарств” [131, с.282].

Ми переконані, що фермерство в Україні не приживається через відсутність державної підтримки фермера, загальну кризу економіки та невміле загальне державне регулювання.

Соціальна роль формування фермерства полягає в тому, що вона сприяє відродженню господаря-власника, найбільш зацікавленого в плодах своєї праці. Передача досвіду з покоління в покоління важлива справа скрізь, але найбільш вона притаманна для сільського господарства.

Відродження селянських династій поступово поліпшуватиме демографічну ситуацію на селі, сприятиме його омолодженню. Адже в українському селі склалася загрозлива демографічна ситуація. Якщо у 1989-91 р.р. в Україні спостерігалась тенденція деякого зниження темпів скорочення чисельності сільського населення, а протягом 1992 р. вона ще дещо зросла (13,4 тис. чол.), то в наступні роки чисельність сільського населення почала різко падати. Станом на 1.01.2000р. у сільській місцевості проживало 15,9 млн. чол., що на 200 тис. чол. менше, ніж у попередньому році. Тут народилося 149,8 тис. дітей, а померло 299,2 тис. чол., що майже вдсятеро перевищує аналогічний середній показник у 1979-91 р.р. Крім природного скорочення на зменшення чисельності сільського населення вплинуло і те, що протягом останніх десятиліть із сіл в міста виїжджала молодь. В останні роки сільське населення мало покидало село, однак є інші причини не менш небезпечні - міграція за кордон. В селі на кожну тисячу працездатного населення припадає 1073 чол. непрацездатних [146, с.337-349].

Першочергове право на створення селянських (фермерських) господарств надається громадянам, які проживають в сільській місцевості і

мають необхідну кваліфікацію та досвід роботи в сільському господарстві. Згідно Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" для ведення селянського (фермерського) господарства громадянам України можуть надаватися у приватну власність земельні ділянки в розмірі до 50 гектарів ріллі і 100 гектарів усіх земель. Земельні ділянки виділяються, як правило, єдиним масивом і поділу не підлягають.

Законом передбачено для фермерів ряд пільг, зокрема, в період становлення селянського (фермерського) господарства на неосвоєній території їм державою може надаватися допомога за рахунок централізованих капітальних вкладень, а також меліорація земель здійснюється за державною програмою за рахунок капіталовкладень.

Фермерське господарство, що створюється в трудонедостатніх населених пунктах надається одноразова допомога за рахунок державного і місцевого бюджетів, крім того, вони як і всі інші фермерські новостворені господарства звільняються від плати за землю протягом трьох років з часу передачі земельної ділянки у їх власність або надання у користування. Виробничо-економічні відносини фермерських господарств з державними, приватними, орендними та іншими підприємствами і організаціями будуються на основі договорів.

Вони можуть виступати засновниками або членами асоціацій, консорціумів, корпорацій, акціонерних товариств, кооперативів, спільних підприємств з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції.

Отже, на шляху реформ аграрного сектора є цілий ряд стримуючих чинників. З високих трибун ліві сили прагнуть нанівець звести право приватної власності на землю, повернутися до системи державної монополії на землю, не покидають командно-адміністративних методів управління сільським господарством, особливо на районному та обласному рівнях. Разом з тим управлінські структури не несуть будь-якої відповідальності за стан господарювання. Падіння виробництва стало хронічним. Процвітання

тіньової економіки вигідне для окремих керівників.

В таких складних, економічно суперечливих умовах пробивають собі дорогу фермерські господарства, які за висловлюванням В.Я.Месель-Веселяка повинні згуртуватися на таких принципах:

- \* добровільність створення господарств;
- \* самостійне формування програм діяльності, вільний вибір її видів, партнерів та форм взаємовідносин з ними;
- \* розв'язання земельної проблеми і надання можливості селянину самостійно вирішити питання вибору видів землекористування (приватна власність, постійне користування, оренда) чи їх поєднання;
- \* право вільного найму працівників;
- \* забезпечення та надійний захист права власності фермера на землю, засоби виробництва, вироблену продукцію;
- \* повна економічна відповідальність за наслідки господарської діяльності;
- \* вільне розпорядження доходом після внесення платежів, встановлених законом;
- \* самостійне визначення цін на вироблену продукцію відповідно до законодавства;
- \* всебічна підтримка держави;
- \* державне та суспільне визнання фермерства;
- \* самостійне здійснення селянським (фермерським) господарством зовнішньоекономічної діяльності, використання на свій розсуд належної йому частини валютної виручки [149, с.341-348].

Господарська та правова діяльність селянських (фермерських) господарств регулюється Законами України "Про селянське (фермерське) господарство", "Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві України", "Про власність", "Про підприємство", іншими нормативними актами та



постановами.

Становлення фермерських господарств в Україні припадає на 1989-1991 роки, причому на початковому етапі свого розвитку найбільше розповсюджувались вони в Західному регіоні (Львівська, Волинська, Тернопільська, Івано-Франківська обл.). Це пояснюється як об'єктивними, так і суб'єктивними умовами цих регіонів. Незважаючи на наявність законодавчої бази для розвитку фермерських господарств, нині вони залишаються дрібнотоварними підприємствами з низькою ефективністю виробництва. Основними причинами цього є незадовільне матеріально-технічне забезпечення, недостатня фінансова підтримка з боку держави.

За останні п'ять років (1996-2000) чисельність фермерських господарств збільшилась на 3,1%, а площа сільськогосподарських угідь в їх користуванні зросла на 47,8% (табл.1.4)

Таблиця 1.4

**Наявність фермерських господарств в Україні і розміри їх землекористування протягом 1996-2000 років**

(на початок року)

Показники	Роки					2000 в % до 1996р.
	1996	1997	1998	1999	2000	
Кількість господарств	34778	35353	35927	35485	35884	103,1
Площа с.г. угідь тис. га	786,4	835,0	932,2	1029,2	1162,3	147,8
в т.ч. ріллі, тис. га	718,5	763,0	857,4	953,6	1082,2	150,6
Припадає в середньому на господарство, га						
с.-г. угідь	22,6	23,6	25,9	29,0	32,7	144,6
ріллі	20,6	21,6	23,3	26,8	30,1	146,1

З даних таблиці 1.4 видно, що середній розмір землекористування одного фермерського господарства зріс із 22,6 га сільгоспугідь і 20,8 га ріллі відповідно до 32,7 і 30,1га. Отже, простежується тенденція укрупнення фермерських господарств та підвищення частки ріллі в їхніх угіддях з 91,3% 1996 р. до 93,1 % в 2000 р.

Показники про наявність селянських (фермерських) господарств України, закріплені за ними землі, структура посівних площ, наявність худоби і техніки наведені в додатках А, Б і В. Дані додатки дозволяють зробити наступні висновки, що більш інтенсивно процес утворення селянських господарств йде в лісостеповій зоні України, зокрема в Дніпропетровській, Полтавській та інших областях.

За земельним наділом найбільш крупні фермерські господарства створені в зоні Степу Кіровоградської та Луганської областей. На 1.01.2000р. в середньому на одне господарство тут припадає 54,0 і 53,0 га сільськогосподарських угідь, в той же час розмір найменшого селянського господарства 4,3 га у Закарпатській області. В середньому по Україні в структурі посівів селянських господарств 68,3% займають зернові культури, 26,1% – соняшник і 5,6% припадає на інші культури. Чисельність худоби в селянських господарствах поки що невисока: на 100 га сільськогосподарських угідь припадає 3,1 голів великої рогатої худоби, в тому числі 1,7. корів; на 100 га ріллі припадає 5,1 гол. свиней.

В розрізі областей найбільша чисельність ВРХ в Закарпатській області - 28,8 гол. на 100 га сільськогосподарських угідь. За кількістю свиней найвищий показник теж у Закарпатській області – 33,5 гол. на 100 га ріллі, що на 46,2% вище, ніж у середньому в інших областях України.

Тернопільщина одна з перших областей України приступила до реформування АПК. Станом на 1.12.2000 р. 584 КСП реформовано в приватно-орендні підприємства – 388, господарські товариства – 267, сільськогосподарські кооперативи – 19, фермерські господарства – 15,

інші - 10.

В області організовано 686 фермерських господарств (табл.1.5) в розпорядженні яких знаходиться 16,7тис. гектарів сільськогосподарських угідь. У фермерських господарствах працює 1235 постійних осіб, крім того на сезонні роботи залучаються 750 осіб.

Селянські (фермерські) господарства створено, в основному, на базі особистих господарств з додатковим одержанням землі із державного запасу. Вони займають 1,5% сільгоспугідь при законодавчо визначеній нормі 7-10%.

В середньому на одне господарство припадає 24,3га сільськогосподарських угідь.

З даних таблиці 1.5 видно, що кількість фермерських господарств за останні три роки зменшилось на 95 одиниць або 12.2%. Це пояснюється труднощами в матеріально-технічному забезпеченні та складним фінансовим станом цих господарств. Так, в 1998 році 28 осіб відмовилось від землі. Станом на 1 січня 2000 року розформовано 106 господарств і надали заяви про бажання організувати фермерські господарства 28 осіб.

Таблиця 1.5

**Розвиток селянських (фермерських) господарств  
Тернопільської області в 1991-2000 роках**

Показники	Одиниця виміру	1991	1994	1997	2000	2000р. в % до 1997р.
Кількість господарств	од.	1	716	781	686	87,8
Площа наданих с.-г. угідь	га	50	9872	11800	16700	141,5
в т.ч. ріллі	га	50	9716	11700	16200	138,4

Припадає на 1 господарство с.-г. угідь	га	50	13,8	15,2	24,3	159,8
- ріллі	га	50	13,6	14,9	23,6	158,3
Кількість працюючих	осіб	х	х	1345	1235	91,8
В розрахунку на 1 господарство	осіб	х	х	1,7	1,8	105,8
Крім того працювало залучених на сезонні роботи	осіб	х	х	830	750	90,3

Основними чинниками, які істотно впливають на розвиток фермерських господарств області є вибір ними виробничої діяльності, рівень і терміни забезпечення їх земельними, трудовими, фінансовими і матеріально-технічними ресурсами. Дія цих чинників поки що не на користь фермерству. Високі ціни на будівельні матеріали, техніку та паливо не дають можливості в короткі терміни побудувати та обладнати необхідні складські та тваринницькі приміщення, придбати племінну худобу, насіння перспективних сортів сільськогосподарських культур.

На початок 2000 року у фермерських господарствах області налічувалось 541 голів великої рогатої худоби, в тому числі 286 гол. корів, свиней 837 гол. овець та кіз 51 голова. Не мають поголів'я всіх видів худоби 45%, в тому числі великої рогатої худоби – 63 господарств, корів - 65, свиней – 57, овець і кіз 96,3%, тобто практично тваринницькі галузі у фермерських господарствах області залишалися майже на рівні особистих господарств населення.

У третині господарств поголів'я великої рогатої худоби, корів і свиней складає до 2 голів. Все це вимагає особливої уваги до розвитку тваринництва не тільки з боку фермерів, але й держави.

Як свідчать дані таблиці 1.6, в області є 109 господарств, які мають до 3 га та лише 4 господарств - понад 100 га землі.

Найбільша питома вага тих селянських (фермерських) господарств, які мають у своєму користуванні 4-10 га землі (43,6%). В основному, селянські (фермерські) господарства займаються вирощуванням сільськогосподарських культур. 10,2 тис. га або 64,5 відсотків ріллі зайнято під зерновими культурами; 1,9 тис. гектарів - посіви цукрових буряків (12,5%); 3,3 тис. га - кормові культури (21,4%) і лише 232 гектари або 1,4 відсотків ріллі зайнято під посівами картоплі та овочів. Урожайність майже всіх сільськогосподарських культур у фермерських господарствах нижча, ніж в інших сільськогосподарських підприємствах. Правда, є певні сумніви щодо правдивості даних фермерів, які, як відомо, часто занижують свої показники, щоб уникнути оподаткування.

Таблиця 1.6

**Групування селянських (фермерських) господарств  
Тернопільської області за розмірами земельних наділів в 1999 році**

Групи показників по розміру земельних наділів, га	Кількість господарств в групах			
	по площі с.-г. угідь		по площі ріллі	
	одиниць	в %	одиниць	в %
До 3	109	14.9	108	14.8
4-10	320	43.6	319	43.6
11-20	166	22.6	165	22.6
21-30	66	8.9	66	9.0
31-40	36	4.9	35	4.8
41-50	19	2.6	19	2.7
51-100	15	2.0	15	2.0
понад 100	4	0.5	4	0.5

Всього обстежено господарств	735	100	735	100
------------------------------	-----	-----	-----	-----

Аналіз сучасного стану розвитку різних форм господарювання на селі показує негативний вплив на них одних і тих же чинників. Це, насамперед, як відзначає професор Вітковський М.П.: "... є глибока деформація усієї системи розподільних економічних відносин, яка безпрецедентно посилилась з переходом до ринку так званими ліберальними шляхами. Ця деформація боляче вдарила насамперед по виробництву, породила небачену розбалансованість і диспропорціональність в народногосподарському організмі, обезкровила сферу матеріального виробництва і особливо сільськогосподарського, створила астрономічну поляризацію суспільства і злиденність" [141, с.286].

Держава самоусунулась від регулювання відносин в сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності, нічого не робиться в налагодженні економічних зв'язків між підприємствами і регіонами.

Отже, на даному етапі реформ, ми переконані, держава має забезпечити оптимальне співвідношення ринкового і державного регулювання економіки, економічних відносин та ціноутворення.

Стабілізація в аграрній сфері не може відбутися сама по собі. Відродиться сільське господарство тільки за активної державної підтримки. Тому ця підтримка має бути поставлена в центр всіх заходів із виведення сільського господарства з складної ситуації.

Передові країни з ринковою економікою офіційно розглядають аграрну політику як пріоритетну, про це свідчать розміри державної підтримки сільського господарства. В країнах ЕС державні субсидії в

доходах фермерів складають 49%, у Франції - 71%, Норвегії - 77%, Швеції -59%, Японії - 66% і т.д. [37, с.7-11].

Фермерські господарства області значно уступають іншим сільськогосподарським підприємствам за рівнем забезпеченості технікою. Так, 381 фермерське господарство області немає тракторів, а в приватно-орендних господарствах на 1 трактор припадає 66 га ріллі. В США цей показник - 28, в країнах ЕС - 11 га. Навантаження на зерновий комбайн в США - 59, в країнах ЕС - 67 і фермерських господарствах Тернопільщини - більше 112 га.

Через низькі ціни на продукцію тваринництва і відсутність достатніх кредитів на будівництво тваринницьких приміщень, фермерські господарства області спеціалізуються, в основному, на виробництві зерна. Деяке збільшення продукції тваринництва фермерськими та підсобними господарствами області не може компенсувати втрат у суспільному секторі.

У області проти 1991 р. катастрофічно зменшилося поголів'я худоби ВРХ у 1,9 рази, свиней 1,6, птиці в 4,7рази. Середньорічний надій від корови зменшився з 2930 кг до 2367 кг або на 19,3%, а рівень збитковості тваринництва сягає -63,0%.

## **1.2. Зарубіжний досвід діяльності фермерського господарства та технологічні особливості ведення обліку в них**

Фермери, як і всі інші товаровиробники, в процесі господарської діяльності, неминуче вступають у фінансові розрахунки з іншими підприємствами, фермерами, бюджетом, з партнерами і т. д. В цих випадках ведення бухгалтерського обліку для них є необхідною умовою життєдіяльності.

В країнах з розвинутою економікою нагромаджено великий досвід облікового забезпечення фермерських господарств, який може бути досить повчальним для фермерів посткомуністичних країн. Так, в Англії, як й в інших країнах ринкової економіки, облік ведеться в розрізі кожної ферми. Такий облік може вести голова фермерського господарства або один з членів його сім'ї, а в багатьох випадках облік веде висококваліфікований бухгалтер.

Добре налагоджений облік допомагає фермерам чітко налагодити оперативний контроль за рухом коштів, а в перспективі — одержати вигідні кредити. Він дає також можливість співставляти затрати із випуском продукції, тримати руку на пульсі економіки.

Правильно налагоджений облік доходів і витрат сприяє виявленню заборгованості по зобов'язаннях, правильно приймати управлінські рішення, вчасно їх коригувати.

В процесі ведення обліку фермери користуються двома важливими його вимогами — неперервності і доступності.

Облік тут ведеться за такими розділами:

### **1. Облік фізичних об'єктів**

1.1. Облік доходів від сільськогосподарських угідь і садівництва; 1.2. Облік руху поголів'я худоби; 1.3. Акти узгодженого обігу стада; 1.4. Облік поголів'я худоби; 1.5. Облік витрати кормів; 1.6. Облік землекористування; 1.7. Облік витрачання кормів; 1.8. Облік затрат за культурами; 1.9. Облік інших даних.

### **2. Фінансовий облік**

2.1. Правила діловодства; 2.2. Аналіз руху наявності; 2.3. “Зустрічні рахунки”; 2.4. Угоди за готівку; 2.5. Інша система обліку руху грошей; 2.6. Скидки; 2.7. Перехресний контроль рядків; 2.8. Незавершені рахунки.

### **3. Банківські операції і їх облік**

3.1. Поточний банківський рахунок; 3.2. Тверді замовлення. Прямий дебет; 3.3. Кредитні переводы; 3.4. Плата грошей в банк; 3.5. Переведені



векселі; 3.6. Овердрафти і позики; 3.7. Звіт банку; 3.8. Звірка банківських рахунків.

#### **4. Податок на додану вартість**

4.1. Структура оподаткування; 4.2. ПДВ 100; 4.3. Облік ПДВ; 4.4. Рахунки ПДВ.

#### **5. Оцінки і нарахування зносу**

5.1. Мета оцінки; 5.2. Щорічна оцінка; 5.3. Оцінка поголів'я; 5.4. Оцінка основного стада; 5.5. Оцінка зібраних культур; 5.6. Оцінка вирощених культур і визначення затрат на обробіток ґрунту; 5.7. Оцінка невикористаних ресурсів; 5.8. Оцінка запасу; 5.9. Оцінка техніки, обладнання, будівель і затрат на розвиток; 5.10. Нарухування зносу; 5.11. Інші оцінки, що використовуються в плануванні.

#### **6. Рахунки прибутку ( $\Pi^+$ ) і витрат ( $B^-$ ) — введення в концепцію валового прибутку**

6.1. Оформлення рахунку  $\Pi^+$  і  $B^-$ ; 6.2. Складові обсягу виробництва; 6.3. Принцип валового прибутку.

#### **7. Балансовий звіт**

7.1. Завдання і форми представлення бухгалтерського звіту.

#### **8. Механізований облік і ЕОМ**

8.1. Машинний і комп'ютерний облік.

В І-й групі облік доходів фізичних об'єктів має відповідати національним стандартам країни з бухгалтерського обліку. Тут реєструються дані про доходи в окремі періоди року за орендовані основні засоби, а також інформація про велику рогату худобу, свині, вівці і птицю. Для такої інформації фіксуються всі переміщення худоби, яка надійшла на ферму, а також тієї, що вибуває з ферми.

Оскільки поголів'я худоби і птиці часто змінюється на фермі, то важливо його порівняти в кількісному і якісному стані на початок і кінець року. Для цього фермери Англії складають акт узгодження даних про худобу

(на зразок відомості обороту стада нашого вітчизняного зоотехнічного обліку).

Облік поголів'я фермери цих країн ведуть помісячно за статеві-віковими групами тварин. Помісячний склад необхідний фермеру для правильного розподілу кормів (в літній і стійловий періоди) та достовірної інформації про поголів'я худоби і птиці.

Корми в тваринництві фермера займають значну питому вагу, тому контроль за їх раціональним використанням потребує повсякденної уваги.

Відомості про корми, їх кількість, поживність і ціну фермери тримають в полі зору, оскільки купівля кормів часто не дає запланованої віддачі. Корми зберігаються у спеціальних сховищах. Для кожного виду худоби є певні корми з реквізитами: про кількість кормів, число мішків, загальну вагу і підписом відповідального працівника.

Раз в місяць проводиться інвентаризація наявності кормів в сховищах (за спеціальною формою) і виявляються причини розбіжностей (помилка в обліку, неточність ваг, природні втрати, неакуратність, крадіжки тощо).

Особливої уваги заслуговує облік землекористування, що ведеться фермерами. Такий облік фермер веде по кожному полю зокрема. Якщо на полі вирощується лише одна культура, облік ведеться за такими показниками: назва культури, сорт, кількість насіння, дата посіву, вид і кількість внесених добрив, дата внесення, дата і спосіб збирання, валовий збір. При вирощуванні трав фермери додатково вказують вік трави, дату посіву, спосіб використання.

Добрива - важливий фактор підвищення врожайності всіх сільськогосподарських культур. Облік їх фермери ведуть в розділі культур в спеціальних бланках з відомостями про поле, вид добрива, загальну кількість добрив, дату і норму внесення. Загалом по фермі складається зведена відомість про використання добрив. Облік затрат ведеться в розрізі культур

на спеціальних бланках. Для обліку інших витрат фермер може скористатися цими ж бланками або записами у щоденнику.

У 2-й групі обліку (фінансовому) фермер, дотримуючись правил діловодства, багато в чому може спростити систему обліку, зекономити час, не знижуючи достовірності бухгалтерського обліку [8, 92-143].

В країнах Європейської економічної співдружності (ЄС) існує багато різноманітних систем діловодства, серед яких немає єдиної, яка б повністю задовольняла всі сторони фермерської діяльності. Тут важливо скористатись однією з цих систем і суворо її дотримуватись.

Для фермера важливо мати надійну інформацію про розміщення і контроль замовлень для виробництва тієї чи іншої продукції. Окремі фермери для цього використовують книги замовлень, які заповнюють під копірку, а копії при цьому служать для обліку.

Фермеру для визначення затрат і обсягу виробництва продукції, необхідно завести певну документацію. Для цього фермери аналіз кожного виду продукції проводять в спеціальному бланку з відповідною назвою. Користуючись двома формами: одна – для аналізу платежів, друга — для аналізу надходжень. Деякі фермери фіксують тільки операції, що проведені через банк, а всі інші записують у спеціальну книгу. Найзручнішою вважається Шотландська книга ділових записів фермера. В цій книзі реєструється прізвище постачальника і робиться короткий опис товару. Якщо гроші надійшли в банк, то найбільш вдалою буде назва для відповідного стовпчика цієї книги — “готівка”, а для затрат за послуги банку — “банківські комісійні платежі”. Стовпчик “число або кількість” відноситься до обсягу закупівель. “№ рахунка” означає номер рахунка-фактури або іншого документа, на основі якого реалізовано товар.

Окремо слід зупинитися на стовпчику “ПДВ”, який включається для того, щоб записи затрат можна було порівняти з результатами аналізу платежів. В цьому випадку дана форма не зовсім добре пристосована для

відображення ПДВ і тому фермери вважають за потрібне користуватися іншим документом, більш їм зрозумілим і доступним.

Важливе значення для фермерів має облік зустрічних операцій, з яким часто зустрічаються фермери. Наприклад, фермер одержує комбікорми для бройлерів, витрачаючи 1000 ф. ст. і в цей же час продає постачальнику кукурудзу вартістю 400 ф.ст. В цьому випадку продавець комбікормів вимагає з фермера чек на 600 ф.ст. Бувають випадки, коли продавцю видається фермерами додатковий чек.

Частину розрахунків фермери проводять готівкою, які теж знаходить своє відображення в Шотландській книзі ділових записів. Сума, що знімається з розрахункового рахунку фермера вводиться в окремому стовпчику. При надходженні коштів, номер документа кладеться на відповідному рахунку фактурі і заноситься в бланк аналізу надходжень.

Однак не всі фермери користуються Шотландською книгою ділових записів. У практичній діяльності фермерських господарств знайшла широке застосування інша система обліку дрібних грошей. Спеціальна книга обліку дрібних грошей складається із наступних граф: дата, склад (надходження і витрачення дрібних грошей), номер чека, витрати (кількість, назва, сума), надходження (кількість, назва, сума) і різниця на руках. Сума надходжень мінус сума платежів повинна дорівнювати сумі готівки на руках.

Важливим елементом контролю фінансового стану фермерського господарства є перехресний контроль стовпців. Цифри в кожному стовпчику, на кожній сторінці таблиць мають бути підсумовані.

Практично у кожного фермера на кінець року може бути дебіторська і кредиторська заборгованість. В країнах ЄС це називають незавершеними розрахунками. Для цього в розрізі дебіторської і кредиторської заборгованості складаються окремі відомості і дуже акуратно стежать за витратами та надходженнями, щоб уникнути помилок.

У 3-й групі обліку ( Банківські операції і їх облік) фермери для більшості фінансових операцій використовують поточний банківський рахунок. Фермери можуть мати один рахунок для фінансових справ ферми, другий – для особистих цілей. Поточний рахунок дозволяє фермерам проводити виплати, виписуючи чеки на виконані роботи, придбані матеріали і т.д. В західноєвропейських країнах для своїх клієнтів поширений випуск чекових карток. Кожна з них має номер і засвідчується підписом її власника.

У випадках регулярної виплати фермерами певної суми грошей іншим компаніям, організаціям, щомісячно чи щоквартально він може дати в банк підписане ним доручення. Це служить для банку розпорядженням фермера регулярно оплачувати ці розрахунки, іншими словами, твердим замовленням.

Фермер може одержати гроші на свій рахунок, не користуючись чеками, тобто кредитним переказом в системі безготівкових заліків взаємних вимог і зобов'язань. Прикладом цього може служити оплата за реалізовану продукцію. Фермера інформує компанія, що закупила в нього продукцію про суму, що переказується і вона автоматично надходить на рахунок фермера.

У системі взаєморозрахунків з партнерами фермер може одержувати оплату у формі чеків. В таких випадках він їх здає в банк, заповнюючи відповідний бланк. Корінці чеків фермер підшиває, що служить йому надійною інформацією.

Окремі фермери для оплати таких товарів, як добрива, корми, техніка користуються перевідними вексями. Це своєрідний наказ покупця (фермера), де зафіксовано дату і розмір платежу.

В економічно розвитих країнах ферми, які випускають мінеральні добрива, комбікорми можуть надавати істотні знижки на поставки цих товарів не в сезон. Фермери часто користуються такими розрахунками, а оскільки їм може бути незручно оплачувати вартість товарів негайно, тоді вони просять фірму оформити перевідний вексель, який офіційно зобов'язує їх заплатити в зумовленого дня в майбутньому.

Коли фермер перебуває у скрутному фінансовому становищі, то для покриття невідкладних витрат він може скористатися банківським овердрафтом, однак, за це він має сплатити певний відсоток за позичену суму.

Кожний місяць фермер отримує звіт банку про стан його поточного рахунку. У звіті відображено всі операції за даний місяць в хронологічному порядку, а також номери підписаних фермером чеків.

Важливим заходом контролю банківських звітів є звірка з книгами аналізу руху грошової наявності. Всі записи в звіті і таблицях аналізу мають бути забезпечені перехресними посиланнями та помітками.

У 4-й групі обліку податку на додану вартість, яка діє в усіх країнах ЄС, фермери обліковують ПДВ яким обкладаються деякі товари та послуги. Всі підприємства з річним обігом, що перевищує певну суму, підлягають реєстрації в Митному і Акцизному управліннях та одержують реєстраційний номер для накладання квот на проведені ними операції.

Податок знімається кожен раз, коли товари переходять із рук в руки. У випадку, коли підприємство купує товари, воно платить ПДВ як податок на придбання. Коли ж воно продає товари, то обкладанню на користь продавця підлягає покупець, тобто знімається податок за продаж. Кожне фермерське підприємство зобов'язане щомісячно або щоквартально скласти податкову декларацію.

Облік ПДВ обов'язковий для зареєстрованих виробництв сільськогосподарської продукції, які заповнюють так звану форму ПДВ 100 і відправляють її в Митне або Акцизне управління протягом місяця після завершення податкового періоду.

Для обліку ПДВ фермери мають дві різні книги обліку – для продажу і купівлі. Це спрощує заповнення форми ПДВ 100, прискорює корекцію оподаткування, дозволяє уникнути помилок при підведенні підсумків.

Метою V-ї групи обліку оцінки і нарахування зносу є визначення доходності ферми за минулий фінансовий рік. Для такої оцінки необхідно знати всі реальні витрати з вирощування сільськогосподарських культур, у тваринництві, а також доходи від реалізації продукції і наданих послуг.

Тварини на фермах оцінюються на підставі діючої ринкової ціни. Коли виробнича їх вартість не відома, то племінні тварини оцінюються індивідуально. Вона відноситься до основного капіталу фермера. Виробнича вартість тварин складається із закупівельної ціни та витрат, пов'язаних з вирощуванням до моменту оцінки.

Сільськогосподарські культури (зернові, цукрові буряки, картопля) фермери оцінюють в розмірі 85% їх ринкової ціни. Складніше вирішується питання оцінки культур і продуктів кормовиробництва, що мало реалізуються. Сюди відноситься солома, силос, сіно. В таких випадках прийнято оцінювати їх за довідковими (оцінковими) даними попередніх років із врахуванням рівня інфляції.

Добрива і гній, при переході ферми з рук в руки, оцінюють за спеціально складеними таблицями.

В кінці року у фермера є корми, насіння під майбутній урожай, пальне та інші закуплені товари, які будуть використані в поточному році. Всі запаси оцінюються за номінальною вартістю і будуть використані в поточному році та відображені в балансі.

В Англії та інших країнах ЄС використовують два методи нарахування зносу: лінійний, що застосовується для будівель та скороченого балансу, що використовується, в основному, для зносу техніки.

Лінійний метод передбачає нарахування зносу на об'єкт рівними долями за даний відрізок часу. Так, якщо вартість будівлі 30000 фунтів стерлінгів, то за кожний рік проводиться описання 3000 фунтів стерлінгів протягом десяти років (у випадку терміну служби будівлі 10 років). Знос сільськогосподарської техніки може нараховуватись в інтересах

оподаткування в розмірі 20 % в рік. Здебільшого фермери використовують для нарахування зносу по техніці 20% в рік.

Для оформлення звіту про прибутки і втрати та одержати вихідні дані для планування та оподаткування фермери використовують рахунки  $P^+$  і  $B^-$ .

Рахунок  $P^+$ (прибутки) і  $B^-$  (втрати) не відображає всіх грошових операцій. Слід пам'ятати, що сільськогосподарські машини чи будівлі можуть бути придбані протягом року в рахунок  $P^+$  і  $B^-$  включаються тільки частина витрат, нарахування зносу. Протягом року фермер міг одержати позику або надати її іншим партнерам. В такому випадку рахунок  $P^+$  і  $B^-$  повинен відображати не весь капітал, а тільки відсотки на нього. Це означає, що рахунок  $P^+$  і  $B^-$  ще не дає повної картини фінансового стану ферми.

Завершальним етапом ведення обліку вважається складання балансового звіту. Він дає чітку картину фінансового стану ферми на певну дату. Між балансовими звітами різних країн існують певні відмінності, але всі вони містять перелік активів і пасивів ферми. До активів включають все чим володіє ферма. До пасивів включають фінансові зобов'язання ферми. Термін “балансовий звіт” означає рівність між активами і пасивами.

Фермери, які не хочуть себе обтяжувати веденням обліку і мають для цього фінансові можливості ведуть механізований облік. Для цього вони щомісячно направляють в агентство заповнені первинні документи і після їх обробки одержують звіт. При такій постановці обліку фермеру відпадає потреба в економічному аналізі, це виконують машини. Банківські операції теж піддаються детальному аналізу з допомогою контрольних карт, що значно полегшує звірку банківських звітів. Успіх механізованих систем обліку – в точному кодуванні всіх показників. Кожна операція чи запис мають кодуватись, щоб на лічильній станції через неуважність фермера не вийшла помилка.

Треба сказати, що з кожним роком фермери все частіше користуються послугами лічильних станцій та персональними комп'ютерами.



Певний досвід щодо ведення обліку у фермерських господарствах нагромаджений в Росії, Литві та Білорусі. В Російській Федерації на початок 2000 року функціонувало 261,1 тис. фермерських господарств. Ними вироблено зерна 7,1%, насіння соняшнику – 12,7% і цукрових буряків – 5,4% від загального збору господарств всіх категорій. В залежності від кількості землі, числа вирощуваних культур, наявності тваринництва, спеціалізації фермерських господарств й будується облік їхньої господарської діяльності. При цьому дотримуються принципу однократності фіксації первинної інформації [179, с.12].

Об'єктом обліку для всіх фермерських господарств є їх господарсько-фінансова діяльність, що включає господарські процеси: придбання господарських ресурсів, виробництво, реалізація готової продукції.

У невеликих фермерських господарствах облік ведуть за простою системою, використовуючи для цього лише журнал реєстрації господарських операцій. Журнал реєстрації господарських операцій відкривається записом суми залишків на початок року (початок діяльності) селянського (фермерського) господарства. Після цього в графі “Зміст операції” (в хронологічному порядку) реєструються всі господарські операції, а в залежності від характеру господарської операції – вона відображається в графі “Надійшло” або в графі “Вибуло”. Якщо всі господарські операції за рік знайшли своє відображення в книзі реєстрації господарських операцій, можна приступити до складання балансу і звітності.

В багатогалузевих фермерських господарствах, зайнятих виробництвом декількох видів продукції, облік повинен будуватися на основі подвійного запису, оскільки лише в цьому випадку можна одержати повну достовірну інформацію про стан і використання виробничого потенціалу, про всі процеси господарської діяльності.

Для відображення господарських операцій у фермерських господарствах в Білорусі застосовуються деякі документи, які використовуються в інших сільськогосподарських підприємствах:

1. Чекова книжка на одержання готівки;
2. Оголошення на внесення готівки для зарахування на розрахунковий рахунок;
3. Лімітована чекова книжка – для застосування розрахунків лімітованими чеками;
4. Заява на одержання банківського кредиту;
5. Платіжне доручення – на перерахування грошей з розрахункового рахунку в банку для розрахунків з постачальниками, різними організаціями і бюджетом;
6. Платіжна вимога – для розрахунків з покупцями;
7. Товарно-транспортні накладні – для оформлення відправки покупцям продукції і інших матеріальних цінностей;
8. Розрахунково-платіжні відомості – для розрахунків по оплаті праці.

Облік в селянських фермерських господарствах (вчені – аграрники Білорусі Никифоров В.А., Савицька Г.В.) рекомендують вести користуючись наступними рахунками із плану рахунків бухгалтерського обліку Білорусі: 01 “Основні засоби”; 02 “Знос основних засобів”; 08 “Капітальні вкладення”; 10 “Матеріали”; 11 “Тварини на вирощуванні і відгодівлі”; 20 “Основне виробництво”; 46 “Реалізація”; 50 “Каса”; 51 “Розрахунковий рахунок”; 60 “Розрахунки з постачальниками і підрядниками”; 62 “Розрахунки з покупцями”; 80 “Прибутки і збитки”; 86 “Резервний фонд”; 88 “Фонди спеціального призначення”.

Облік в малих фермерських господарствах, ми вважаємо, доцільно вести на базі спрощеної форми бухгалтерського обліку з використанням наступних реєстрів:

1. Книга обліку майна, що складається з чотирьох розділів:

- I. Основні засоби;
  - II. Товарно-матеріальні цінності;
  - III. Продукція власного виробництва;
  - IV. Тварини на вирощуванні і відгодівлі.
2. Книга обліку грошових коштів, розрахунків і кредитів, яка включає чотири розділи:
- I. Каса;
  - II. Розрахунковий рахунок;
  - III. Розрахунки з організаціями і особами;
  - IV. Кредити.
3. Книга обліку витрат, доходів і розрахунків з покупцями, яка має два розділи:
- I. Витрати;
  - II. Доходи і розрахунки з покупцями.
4. Зведена відомість реєстрації підсумкових даних облікових реєстрів.

Аналогічна система обліку для фермерських господарств існує в прибалтійських країнах, зокрема, в Литві [95,с.63]. Кафедра бухгалтерського обліку Литовської сільськогосподарської академії розробила і пропонує наступну систему облікових реєстрів:

- 1. Книга обліку майна;
- 2. Книга обліку розрахунків;
- 3. Книга обліку грошових витрат;
- 4. Книга обліку виробничих витрат.

Принципової різниці між системою обліку фермерських господарств Білорусі і Литви немає. Однак, на нашу думку, книгу обліку виробничих витрат доцільніше було б назвати книгою виробничих затрат та виходу продукції. Вона може складатися з трьох розділів:

- I.– Виходу продукції;
- II.– Виробничі витрати;

### III.– Обчислення собівартості продукції, робіт і послуг.

Ведення третього розділу дало б можливість калькулювати різні види продукції, вміло маневрувати виробничими затратами.

Законодавчими актами Російської Федерації передбачено вести облік у малих, фермерських господарствах в наступних книгах:

1. Книга обліку майна;
2. Книга обліку продукції і матеріалів;
3. Книга обліку розрахунків по оплаті праці;
4. Книга обліку грошових засобів, розрахунків;
5. Книга обліку доходів і витрат;
6. Книга обліку господарських операцій (зведена книга).

Такий облік дозволяє контролювати господарські процеси, аналізувати виробничі витрати, скласти податкову і статистичну звітність.

Для фермерських господарств, що займаються вирощуванням декількох видів сільськогосподарських культур, розведенням тварин і ведуть переробну промисловість в Росії рекомендовано вести наступні рахунки бухгалтерського обліку: 01 “Основні засоби”; 02 “Знос основних засобів”; 08 “Капітальні вкладення”; 10 “Матеріали”; 11 “Тварини на вирощуванні і відгодівлі”; 20 “Затрати на виробництво”; 40 “Готова продукція”; 46 “Реалізація”; 50 “Каса”; 51 Розрахунковий рахунок”; 76 “Розрахунки”; 85 “Статутний капітал”; 88 “Фонди спеціального призначення”; 90 “Позичені кошти”; 80 “Прибутки і збитки”.

Для обліку залишків і обігів по вказаних рахунках рекомендовано користуватись книгою обліку господарських операцій. Дані в книгу записують на основі первинних документів. Після закінчення року по кожній групі засобів і джерел підраховують обіги (по дебету і кредиту) і виводять залишки по яких складають баланс [5,с.608].

### **1.3. Роль обліку та аналізу у формуванні фермерських господарств в умовах ринкового середовища**

В Україні ведення обліку у селянських (фермерських) господарствах зумовлено двома основними причинами, а саме:

1. Необхідність задоволення вимог чинного податкового законодавства;
2. Доцільністю проведення аналізу звітної інформації в управлінських цілях.

В Законі України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні (прийнятий Верховною Радою України від 16.07.1999р. № 996-XIV) сказано: "Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку".

Отже, в обліку повинні бути відображені особливості національної податкової системи. Зміни в економічній системі України призводять до змін в діяльності підприємств, які в свою чергу змінюють систему бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік діяльності фермерських господарств України постійно вдосконалюється.

Відмінною рисою системи бухгалтерського обліку в економічно розвинутих країнах є його децентралізація. Відсутність єдиного національного плану рахунків, а також чітких обов'язкових інструктивних вказівок із центру позитивно впливають на професійну етику бухгалтерів, а це є найістотніша особливість бухгалтерського обліку на Заході.

Однією з найбільш значних змін в обліково – економічній теорії та практиці зарубіжних країн 40-50 років ХХ століття є поділ бухгалтерського обліку на дві галузі: фінансовий (financial accounting) та управлінський облік (managerial accounting). Фінансовий облік ведеться в інтересах всіх зовнішніх користувачів, а управлінський – в інтересах тих, хто працює на даному

підприємстві, тобто внутрішніх користувачів. Інформація управлінського обліку є комерційною таємницею і охороняється законом.

В економіці США, Франції, Канади та інших країн розподіл бухгалтерського обліку пройшов у два основних етапи. На першому організаційному етапі (1900-1950 рр.) відбулося виділення управлінського обліку із загальної бухгалтерії з наступним існуванням двох бухгалтерій: обов'язкової фінансової та управлінської, яка набула назви промислової, допоміжної, аналітичної, калькуляційної. На другому – оптимізаційному етапі (1950-1975 рр.) відбувається дальший розвиток, удосконалення фінансового та управлінського обліку. Управлінський облік починає забезпечувати керівництво необхідною інформацією з питань реалізації, постачання, витрат виробництва. Так виникло поняття “управлінський облік”.

Сучасний управлінський облік, використовуючи зовнішню та внутрішню інформацію, здійснює аналіз діяльності підприємства із врахуванням поточних та перспективних проблем, дає інформацію про якість продукції, реалізацію та збут і т.д.

Ознайомлення з працями зарубіжних та вітчизняних вчених – економістів з проблем управлінського обліку свідчить про одностайну підтримку ними категорії “управлінський облік”.

В системі управлінського обліку вирішуються питання, що мають важливе значення для прийняття стратегії і тактики управління господарством в умовах ринку [15, с.675].

Фінансовий облік здійснює вимірювання господарської діяльності і через систему звітності передає цю інформацію зовнішнім користувачам. Отже, стадії планування та інтерпретації вихідної інформації здійснюється за межами підприємства.

Управлінський облік не є самостійним обліком. Він вважається продовженням, поглибленням даних фінансового обліку, коли

розкривається ефективність придбання ресурсів, їх переробки, організаційних рішень. Основними користувачами інформації управлінського обліку, є керівники, менеджери.

Управлінський та фінансовий облік має такі спільні риси:

- єдина система первинного обліку;
- загальні принципи бухгалтерського обліку як подвійного процесу;
- єдине професійне середовище;
- єдині стадії інформаційного потоку (планування, контроль, узагальнення базової інформації для прийняття конкретних рішень).

Визначення спільних рис і розбіжностей між фінансовим та бухгалтерським обліком дає можливість констатувати, що, незважаючи на єдність принципів побудови та поєднання документів управлінський облік будується практично автономно.

Отже, управлінський облік – це внутрішній облік, який ведеться для задоволення потреб у інформації керівництва всього підприємства та його виробничих підрозділів. Якщо фінансовий облік жорстко регулюється міжнародними і національними стандартами та нормативними актами, то головним критерієм організації управлінського обліку є цінність одержуваної інформації для оцінки, контролю і прийняття управлінських рішень. Зарубіжний управлінський облік далеко неоднорідний. В ньому простежується два напрями – Американський та Європейський, який представлений, в основному, німецьким обліком. Європейський виробничий (управлінський) облік основною метою ставить об'єктивне обчислення собівартості продукції. Завданням американського управлінського обліку є контроль за витратами виробництва, а значить і за прибутком. Обчислення собівартості продукції в США розглядається як другорядна справа. Сам термін “собівартість” в американській економічній літературі відсутній. Це певною мірою компенсується поняттям “cost” (витрати) або “unit cost” (витрати в розрахунку на одиницю продукції). У західноєвропейській

економічній літературі є спеціальний термін (німецький “selbstkosten” або французький “prix de revient”), перекладається як “собівартість”. В США основний наголос роблять на прибуток, європейські підприємства мають тенденцію вирівнювати найкращі та найгірші результати еластичним використанням резервів. Останніми роками відмінності між американським та європейським обліком дещо згладилась. На європейських підприємствах в оперативному обліку та контролі витрат і прибутку застосовують такі поняття як стандарт-кост, директ-кост. У США багато фірм, які виконують державні замовлення та зобов'язані надавати покупцям об'єктивну інформацію про витрати виробництва, дедалі більше уваги приділяють обчисленню собівартості продукції. Такий метод бухгалтерського обліку характерний для Англії, Австралії, інших англomовних країн та Японії.

Різні напрями бухгалтерського обліку спостерігаються в Європі. Поряд з німецькою школою управлінського обліку тут значну роль відіграє французький управлінський облік. При обчисленні собівартості продукції у Франції та інших франкомовних країнах використовують статистичні методи. Виробничі витрати (manufacturing cost) в управлінському обліку поділяються на три класи:

- матеріальні витрати (materials cost);
- витрати на оплату праці (labor cost);
- виробничі накладні витрати (manufacturing overhead cost).

Матеріальні витрати та витрати на оплату праці вважаються прямими (direct cost) і безпосередньо відносяться на продукцію, в той час як виробничі витрати розподіляються за прийнятою методикою.

Важливим моментом є принцип еластичності – залежність між величиною витрат та рядом інших факторів, що впливають на витрати: обсягом продукції; ступенем використання виробничих потужностей; організаційною структурою виробництва тощо.

Всі виробничі витрати поділяються на постійні та змінні.



В управлінському обліку, для обліку постійних і змінних витрат використовують економетричні (графічні) та математичні методи обліку та аналізу.

До постійних витрат відносяться витрати на утримання адміністративного персоналу та управління господарством, витрати на страхування майна, врожаю, податки, плата за оренду майнових паїв, амортизація основних засобів.

Постійні витрати практично не залежать від обсягу виробництва, в той час як змінні пропорціональні обсягу виробництва. Змінні витрати поділяються на пропорційні, прогресивні, дегресивні, регресивні, стрибкоподібні, реманентні та гнучки.

Змінні витрати – це оплата праці, обов'язкові відрахування на оплату праці, вартість насіння, мінеральних добрив, отрутохімікатів, електроенергії, вартості поточного ремонту, паливно – мастильних матеріалів, суми податку на добавлену вартість.

Поділ витрат на постійні і змінні дає можливість визначити проміжний результат діяльності фермерського господарства – маржинальний дохід, який обчислюється як різниця між виручкою від реалізації та змінними витратами, іншими словами це бруто – прибуток. Різниця між маржинальним доходом і постійними витратами є чистий прибуток.

Пропорційні витрати перебувають у прямій залежності від обсягу виробництва.

Прикладом прогресивних витрат може бути оплата праці працівників виробництва нараховане за відрядно–прогресивною системою в такому випадку вона зростає швидше, ніж процес виробництва.

Дегресивні витрати зростають повільніше, ніж обсяг виробництва. Прикладом є витрати на технологічну енергію та паливо, мастильні матеріали та ін.

Регресивні витрати відрізняються тим, що при умові зростання обсягу виробництва вони знижуються, наприклад постійні витрати, які припадають на один виріб. Чим більше вироблено продукції, тим менше витрат в розрахунку на одиницю продукції.

Стрибкоподібні витрати характерні для тих випадків, коли в сторону підвищення або зниження переглядаються оптові ціни на сировину та матеріали, комплектуючі вироби, тарифні оклади. Такі зміни разові, вони викликають стрибкоподібне підвищення або зниження витрат.

Реманентні (запізнілі) витрати, що швидко зростають при збільшенні обсягу виробництва і повільно знижуються внаслідок зменшення обсягу виробництва.

Гнучкі витрати змінюються по – різному при різних обсягах виробництва, в окремих випадках можуть виступати як пропорційні, прогресивні або дегресивні.

Постійні витрати поділяються на абсолютно постійні витрати підприємства – так звані витрати без руху – та умовно постійні. До перших відносять амортизаційні відрахування, які не залежать від ступеня використання основних засобів та витрати пов'язані з утриманням всіх засобів у нормальному стані, всі інші витрати є умовно постійними.

В умовах інфляції особливої актуальності набуває поділ постійних витрат на періодичні та тривалі. Періодичні мають грошовий вираз у кожний момент виникнення, а тривалі є результатом умовних бухгалтерських процесів і мають відстрочений грошовий характер. Прикладом періодичних витрат може бути зарплата працівників адмінперсоналу, тривалих амортизацій власних основних засобів.

Проте з усіх класифікацій витрат в управлінському обліку залишається поділ їх на постійні та змінні. Ця класифікація із застосуванням математико – статистичних та економетричних методів широко використовується в зарубіжному обліку для контролю за рівнем собівартості та рентабельністю

продукції. Наприклад, фактична собівартість виробництва продукції обчислюється звичайно не раніше 7-8 числа наступного за звітним місяця. Однак, вже 1-го числа, маючи відомості про фактичне виробництво та перевірені дані про витрати, які відображають стійкі тенденції за тривалий період, можна досить точно розрахувати собівартість продукції.

Порівнюючи залежність зміни витрат від змін обсягів виробництва можна обчислити поріг рентабельності, тобто встановити такий обсяг виробництва при якому витрати повністю окуповуються одержаними доходами продукція стає рентабельною.

Поряд з порогом рентабельності на основі класифікації постійних витрат на тривалі та періодичні можна визначити точку ліквідності. Коливання ліквідності може бути зафіксоване іноді раніше, ніж відсутність прибутковості. Це сприяє прийняттю ефективних заходів ще до того, як будуть визначені фінансові результати.

З метою контролю за витратами їх поділяють за суб'єктами – особами, які працюють на підприємстві, - на контрольовані та неконтрольовані. Таку класифікацію витрат називають структурною або правовою.

У зв'язку із нестабільністю цін та потребами прийняття управлінських рішень розрізняють середні та граничні витрати. Середні розраховують шляхом ділення повних витрат на випуск готової продукції. Витрати цього виду несуттєві для аналізу. Під граничними витратами розуміють пропорційні змінні, приріст яких на кожну нововироблену граничну одиницю готової продукції постійний.

При підготовці конкретних управлінських рішень доцільно виділяти ще витрати значні та незначні, витрати, яких можна та неможливо уникнути, витрати, які можна допустити в періоди сприятливої кон'юнктури ринку та неприпустимо за жодних обставин і т.д.

Розглянуті види класифікації витрат на виробництво обумовлюють різні витрати їх обліку, що в свою чергу накладає відбиток на організацію та управління виробництвом.

Згідно з нормами Міжнародного комітету з бухгалтерських стандартів, міжнародної спілки бухгалтерів та Четвертої Директиви Європейського товариства за кордоном широко застосовується практика визначення фінансових результатів підприємств, фермерських господарств, підприємств, що здійснюють індивідуальну трудову діяльність за методом “витрати - випуск”. Основою цього методу є порівняння випуску відповідної господарської одиниці з її витратами на постачання, виробництво та реалізацію. Автором цього методу є лауреат Нобелівської премії В.Леонтьєв.

Для визначення випуску продукції до обсягу реалізації додають залишки незавершеного виробництва і готової продукції на початок цього періоду, а також додають обсяг виробництва для власних потреб.

Собівартість проданої продукції розраховується як сума витрат на виробництво і початкових залишків сировини за мінусом залишків сировини та матеріалів на кінець періоду.

Важливою особливістю обліку виробничих витрат є їх відображення як у фінансовій, так і у виробничій бухгалтерії. Порядок формування обліково – економічної інформації у фінансовій бухгалтерії регламентується міжнародними стандартами та урядом відповідної країни. Облік ведеться тільки за економічними елементами з поділом витрат на виробниче споживання та заново створену вартість.

В склад витрат споживання входить вартість витрачених сировини та матеріалів, а також витрати із сторони.

Елементами заново створеної вартості відповідно до рекомендацій ООН є: заробітна плата з відрахуванням на соціальний захист; податки і такси, включені у витрати підприємства згідно з чинним законодавством;

амортизаційні відрахування на створення резервів забезпечення оборотних коштів, ризиків та витрат; інші експлуатаційні витрати.

В управлінській (виробничій) бухгалтерії витрати обліковують за статтями калькуляції, виробами, новими технологіями, зонами реалізації та іншими позиціями, за якими приймаються управлінські рішення. Статей калькуляції небагато (3-5). Їх перелік та зміст підприємства встановлюють самостійно, оскільки порядок ведення управлінського (виробничого) обліку міжнародними стандартами чи урядовими рішеннями не регламентовано. При обчисленні собівартості продукції експлуатаційні витрати коригують на зміни залишків незавершеного виробництва. Показники собівартості та експлуатаційних фінансових результатів, сформовані у фінансовій та управлінській бухгалтеріях, звіряються і мають бути тотожними, що забезпечує їх достовірність.

Бухгалтерський облік визначається середовищем в якому він функціонує. Кожна країна має свою історію, свої цінності, політичну систему. Це саме можна сказати і про бухгалтерський облік. Однак принципи ведення бухгалтерського обліку в США і інших країнах значно відрізняється. Ці відмінності обумовлені передусім різноманітністю форм господарської діяльності, впливом на ведення бухгалтерського обліку зовнішніх факторів (політичних, соціальних, економічних та ін.).

В деяких країнах, наприклад, в США, інформація, яку забезпечує фінансовий облік направлена на задоволення потреб інвесторів і кредиторів. В інших країнах роль бухгалтерського обліку може бути дещо іншою. Наприклад, це може бути надання достовірної інформації і контроль за дотримання принципів державної податкової політики. Таке призначення бухгалтерського обліку багатьох країн Південної Америки.

Бухгалтерський облік не знає національних кордонів. Облікові технології експортуються і імпортуються, забезпечуючи тим самим подібність систем обліку в різних країнах. Так, в США справляє значний

вплив на формування бухгалтерського обліку Канади завдяки географічній близькості і тісним економічним зв'язкам. Це саме стосується Мексики.

Значний вплив на розвиток теорії та практики обліку в світі має Англія. Практично всі колишні англійські колонії ведуть облік по британській моделі. Серед них Австралія, Нова Зеландія, Малайзія, Пакистан, Індія, Південна Африка. Вплив Великобританії тут дуже великий.

Франція та Німеччина справили свій вплив на ведення бухгалтерського обліку у своїх колишніх колоніях.

Слід відзначити, що з початку 70-х рр. нашого століття країни Європейської співдружності (ЄС) теж намагалися уніфікувати облік в межах співдружності, проте фундаментальні відмінності окремих країн ЄС в системах обліку, не привели до успіху.

В світовій практиці існує значна кількість моделей обліку. Відмінності цих моделей викликані як історичними причинами так і відмінностями умов зовнішнього середовища в якому знаходиться підприємства цих країн.

Найпоширенішими моделями обліку є:

Британо – американська модель – зорієнтована на задоволення потреб дрібних і середніх інвесторів в умовах високо розвинутих фондових ринків. Основні принципи цієї моделі були розроблені у Великобританії і США. У трьох провідних країнах, що використовують цю модель, добре розвинуті ринки цінних паперів, де більшість компаній знаходять додаткові джерела фінансових ресурсів. Для неї характерна невисока степінь державного втручання. Система загальної і професійної освіти відповідає високим стандартам, що відноситься до облікових працівників та користувачів інформації. В країнах даної моделі розміщені штаби – квартири багатьох мультинаціональних корпорацій.

Континентальної моделі обліку дотримуються більшість країн Європи і Японії. В ній бізнес має тісні зв'язки з банками, що в основному і задовольняють фінансові запити компаній. Бухгалтерський облік

регламентується законодавчо і відзначається значною консервативністю. Орієнтація на управлінські запити кредиторів не є пріоритетним завданням обліку. Облікова практика направлена в основному на задоволення вимог уряду, зокрема по відношенню оподаткування підприємств. Франкомовні африканські країни в більшості теж дотримуються такої системи обліку.

Південноамериканської моделі обліку дотримуються країни (крім Бразилії) державною мовою яких є португальська. Ці країни об'єднують загальна мова – іспанська, а також загальне минуле. Основною відмінністю цієї моделі від попередніх є те, що вона зорієнтована на потреби держави, передусім податкові. Для країн цієї моделі характерна висока уніфікованість і менша складність звітності.

Можна виділити дві моделі, які знаходять поширення в даний час: це ісламська і інтернаціональна моделі.

Ісламська модель знаходиться під впливом релігійних ідей, має ряд особливостей, зокрема забороняється отримання фінансових дивідендів заради дивідендів. Ринковим цінам віддається перевага при оцінці активів зобов'язань компаній.

Інтернаціональна модель витікає із потреб міжнародної узгодженості обліку, передусім в інтересах мультинаціональних корпорацій і іноземних учасників міжнародних валютних ринків.

З усіх розглянутих моделей обліку неможна виділити кращу, універсальну. Кожна система обліку створюється для досягнення певної мети і до цих пір поки ці завдання виконуються, основні принципи, закладені в кожному конкретному обліку, залишаються незмінними [101, с.26-28].

Цікавою, на наш погляд, є організація бухгалтерського обліку у французьких сільськогосподарських кооперативах. Організації бухгалтерського обліку, контролю і звітності, принципам оцінки діяльності сільськогосподарських кооперативів приділяється постійно увага із сторони

державних і громадських організацій Франції, особливо після прийняття загального плану рахунків бухгалтерського обліку в 1947р. [152, с.110-119].

Облік у французьких кооперативах організований у відповідності з вимогами торгового і сільськогосподарського кодексів, відповідає принципам і правилам плану рахунків, прийнятих Вищою сільськогосподарською кооперативною радою Франції. В основу кооперативного плану рахунків закладений загальний план рахунків 1982 р. Національної ради з бухгалтерського обліку Франції, розробленому у відповідності з вимогами Четвертої Директиви Європейської економічної співдружності від 25 липня 1978 р.

Типовий план рахунків французького сільськогосподарського кооперативу включає такі розділи:

1. Загальні положення;
2. План рахунків бухгалтерського обліку (перелік класів, рахунків, дивізійних рахунків і субрахунків).
3. Загальна (фінансова) бухгалтерія;
4. Аналітична (управлінська) бухгалтерія;
5. Спеціальні рахунки;
6. Особливі положення.

Типовий план рахунків є основним нормативним документом організації бухгалтерського обліку і включає комплекс питань: вимоги і принципи бухгалтерського обліку, план рахунків і коротка інструкція, основні положення з організації фінансової і управлінської бухгалтерії, позабалансного обліку і особливі положення.

Всі обов'язкові облікові реєстри для кооперативів визначає Торговий кодекс.

Сільськогосподарський кодекс регламентує порядок утворення кооперативу, управління і контроль, формування суспільних фондів,



складання балансу і розподіл прибутку, функції загальних зборів, податковий режим.

Кодекс капітальних вкладень розглядає юридичні питання капітальних вкладень.

Цими нормативними документами визначається діяльність французьких сільськогосподарських кооперативів.

В загальних положеннях плану рахунків сільськогосподарських кооперативів розглянуто основні принципи бухгалтерського обліку: оцінка засобів, обережність, розподіл бухгалтерських періодів, постійність використання методів обліку, доброякісність інформації і продовження діяльності.

Основні відмінності плану рахунків французьких сільськогосподарських кооперативів і рекомендований нами план рахунків для фермерських господарств нашої країни такі:

1. Французький план рахунків побудований на використанні методу “затрати - випуск” В.Леонтьєва, що є основою функціонування регульованої ринкової економіки. Реалізація даного методу в плані рахунків бухгалтерського обліку дозволяє визначити фінансовий результат кооперативу трьома різними способами: на основі групування засобів і джерел, порівняння затрат з випуском і використанням центрів відповідальності або прибутку.

При цьому два перші способи не передбачають калькулювання собівартості продукції і послуг, яка проводиться тільки в управлінській бухгалтерії.

2. Бухгалтерські рахунки французького плану рахунків поділяються на рахунки фінансової і управлінської бухгалтерії. Цей принцип рекомендований міжнародним комітетом по бухгалтерських стандартах і Міжнародною федерацією бухгалтерів і дозволяє створити і використовувати управлінську бухгалтерію і її модифікації (маржеву, стратегічну).

План рахунків фермерських господарств України, як і всіх сільськогосподарських підприємств, побудований за однорядною системою рахунків, при якій всі рахунки є балансовими, а в обліку затрат на виробництво спостерігається інтеграція статей і елементів затрат, що різко підвищує трудомісткість обліку і головне, знижує оперативність і визначення результатів в системі бухгалтерського обліку.

Комітет з міжнародних бухгалтерських стандартів рекомендує використання елементів затрат і фінансовій, а статей затрат – тільки в управлінській бухгалтерії.

3. Принцип обережності визначає поведінку кооперативу по відношенню до можливих ризиків. Основою є асиметричний облік прибутків і збитків тобто прибуток відображається в бухгалтерії після здійснення операції, а збиток враховується в бухгалтерії після виникнення передбачення про його можливість.

Використання цього принципу забезпечує максимальну безпеку діяльності кооперативу.

Кооперативи несуть відповідальність перед законом за борги і результати діяльності кооперативу.

В українському бухгалтерському обліку використовується принцип симетричного обліку прибутків і збитків, тобто вони відображаються після здійснення відповідних операцій, що не відповідає принципам ринкової економіки і знижує конкурентноздатність виробленої продукції.

4. Принцип доброякісності фінансової інформації направлений на забезпечення її достовірності і відображення реального фінансового положення кооперативу.

5. Принцип продовження діяльності передбачає, що деякі затрати, пов'язані з наступною діяльністю кооперативу, амортизуються на протязі певного періоду. До них відносяться витрати по організації кооперативу, проведення наукових досліджень, вартість придбаних “ноу-хау” і ін.

Економічний інтерес для українських фермерів може представити французька практика нарахування амортизації на проведення наукових досліджень.

Справа в тому, що у французькій економіці не створюються спеціальні фонди відшкодування затрат по розвитку виробництва, а дозволено їх амортизувати, що стимулює кооперативи, які впроваджують нову техніку за рахунок частини податкових платежів.

План рахунків французьких кооперативів складається з 10 класів, відповідного переліку рахунків, дивізійних рахунків і субрахунків, побудований за десятковою системою класифікації, має 80 рахунків і більше 300, так званих, дивізійних рахунків та субрахунків.

## Висновки до I розділу

1. Селянське господарство України виникло в результаті розкладу первісно-общинного ладу і становлення класового суспільства, пройшло шлях від сімейного парцеляційного селянського господарства до сучасного фермерського господарства.

В даний час воно представляє форму господарства, в основі якого лежить вільне підприємництво на принципах економічної вигоди і задоволення інтересів працівників.

2. Зарубіжний і вітчизняний досвід показує, що створення сектора селянських (фермерських) господарств не зводиться лише до обґрунтування їх розмірів чи структури. Йдеться про зародження нового устрою, в основі якого повинні лежати наступні принципи, що притаманні тільки формі господарювання:

- добровільність створення і вибору напрямку діяльності господарства;
- надання селяниніві землі у приватну власність, довічне володіння або в оренду;
- право власності на засоби виробництва та іншу нерухомість;
- економічна підтримка держави;
- економічна відповідальність за результати господарської діяльності;
- економічний, соціальний та юридичний захист.

3. Роль фермерських господарств у валовому виробництві сільськогосподарської продукції ще не значна. Так, фермерські господарства країни в 1999 році виробили: 3,7 – зерна, 2,2 – цукрових буряків, 0,3% – м'яса в забійній вазі, аналогічне становище і з фермерськими господарствами Тернопільської області.

4. Основними чинниками, що стримують розвиток фермерства в Україні є:

- недосконалість діючого законодавства;
- відсутність чіткої державної програми розвитку фермерства і його підтримки з боку держави;
- відсутність стратегії функціонування фермерських господарств в умовах багатукладної економіки;
- невідповідність системи матеріально-технічного, банківського, фінансово-кредитного обслуговування та системи оподаткування потребам і можливостям фермерських господарств;
- відсутність реальних заходів з боку держави щодо усунення диспаритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію.

5. Передовий досвід свідчить, що високих економічних показників фермер може досягти тільки при правильній побудові свого господарства, зокрема, за рахунок раціональної спеціалізації та оптимальних розмірів. За розміром фермерські господарства області (24га) значно поступаються світовій практиці ведення сільського господарства. Так, середній розмір ферм у США приблизно становить 200 га, Фінляндії – 48 га, Франції – 28 га, Великобританії – 65га.

Проте, майже 75 % ферм США це невеликі сімейні. На кожну з них припадає біля 18 га орних земель, 1,5 трактора, вантажний автомобіль та 1,1 постійного працівника ( в основному це господар). У своїй більшості це міцні товарні виробники сільськогосподарської продукції з найновішим обладнанням та технологіями, а в окремих випадках – з автоматизацією виробництва.

## РОЗДІЛ II

### ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

#### 2.1. Організація і технологія облікової діяльності фермерських господарств

Громіздкість традиційної системи бухгалтерського обліку і його трудомісткість зумовлена, насамперед, величезною кількістю первинних документів. Так, типовий перелік первинної документації для сільськогосподарських підприємств передбачає 79 форм бухгалтерських документів, не рахуючи потрібних для оперативно-технічного обліку. Якщо врахувати, що більшість з них разового використання (тобто вони використовуються для одночасного запису однієї або кількох операцій), то стає зрозуміло, що така методика організації первинного обліку в селянському (фермерському) господарстві неприйнятна. Вихід може бути лише в застосуванні нагромаджувальних документів, які дозволяють записувати однорідні операції у міру їх здійснення протягом місяця чи періоду виконання роботи. Так, на нашу думку, замість таких разових документів як «Реєстр відправки зерна та іншої продукції з поля» (ф.77), «Реєстр приймання зерна та іншої продукції» (ф.78), «Відомість руху зерна та іншої продукції (ф.80), «Акт приймання грубих і соковитих кормів (ф.92) та інших документів, які встановлено для оприбуткування продукції рослинництва (загальна їх кількість у типовому переліку складає 16 найменувань), достатньо застосовувати «Нагромаджувальний реєстр на оприбуткування продукції рослинництва в селянському (фермерському) господарстві». Витрати товарно-матеріальних цінностей і продукції власного виробництва на сімейні потреби та благодійні цілі оформляють первинними документами не менше двох разів на рік.

Такий підхід до застосування первинних документів бухгалтерського обліку дозволяє замість 79 обмежитися 5-6 формами. Поряд з відчутною економією часу на їх складання в цьому випадку досягається значне скорочення витрат паперу на друкування бланків, підвищується ясність і доступність можливості ведення записів у документах практично кожним членом селянського господарства, як це й передбачено згаданою Інструкцією, де у п.1.2 зазначено, що «... бухгалтерський облік у селянському (фермерському) господарстві веде голова господарства або за його дорученням один з членів сім'ї чи на договірних засадах фахівець (спеціалізована фірма)» [56].

Кількість рахунків бухгалтерського обліку визначається специфікою галузей народного господарства, а також обсягом їх виробничо-фінансової діяльності.

Так, якщо для підприємств народного господарства згідно Плану рахунків за національними стандартами передбачено вести їх 71, то для малих підприємств, до яких, на нашу думку, можна віднести і селянські (фермерські) господарства, з урахуванням рахунків податкового обліку, достатньо 26 синтетичних рахунків. Принагідно зауважимо, що не всі дослідники поділяють цю думку (додаток Д).

Таблиця 2.1

Перелік активних рахунків, який пропонується для застосування у селянському (фермерському) господарстві

Назва рахунка	Номер рахунка
Основні засоби	10
Довгострокові фінансові інвестиції	14
Капітальні інвестиції	15
Виробничі запаси	20
Продукція сільськогосподарського виробництва	27

Рахунки в банках	31
Поточні фінансові інвестиції	35

Таблиця 2.2

Перелік пасивних рахунків, який пропонується для застосування у селянському (фермерському) господарстві

Назва рахунка	Номер рахунка
Знос необоротних активів	13
Розрахунки з покупцями та замовниками	36
Статутний капітал	40
Додатковий капітал	42
Короткострокові позики	60
Розрахунки з постачальниками і підрядниками	63
Розрахунки за податками і платежами	64
Розрахунки за страхуванням	65
Розрахунки з оплати праці	66

Часто на практиці трапляються випадки, коли на пасивних рахунках виникає на кінець місяця дебетовий залишок. Так, при попередній оплаті постачальникам, якщо матеріальні цінності на кінець місяця ще не одержані, на рахунку 63 буде одночасно і дебетовий залишок. У цьому випадку його переносять у актив балансу.

Сказане стосується тільки синтетичних (загальних) рахунків. Аналітичні (або детальніші) рахунки, які відкриваються до синтетичних (активно-пасивних) рахунків, мають тільки одне сальдо: дебетове чи кредитове. Наприклад, для деталізації стану розрахунків до синтетичного рахунку 63 на фермі «Айова» відкрито такі аналітичні рахунки (табл.2.3).



Загальний підсумок по аналітичних рахунках, який означає, відповідно, на дебеті суму боргу постачальників фермі «Айова» за неодержані електроенергію і пальне (8334 грн.) і на кредиті заборгованість ферми постачальникам (16315 грн.) за одержані запасні частини і мінеральні добрива, на синтетичному рахунку показується як розгорнуте сальдо.

Таблиця 2.3

Розшифровка розгорнутого сальдо синтетичного рахунку 63 “Розрахунки з постачальниками і підрядниками” на фермі “Айова”

Назва аналітичного рахунку	Сальдо на 1.09.2000 р., грн.	
	Дебет	Кредит
Розрахунки з Лановецьким ВАТ “Міжрайагропостач”		12120
Розрахунки з Лановецьким ТОВ “Райенергосервіс”	2145	
Розрахунки з ВАТ “Тернопільнафтопродукт”	6189	
Розрахунки з Лановецьким ВАТ “Райагрохім”		4195
РАЗОМ	8334	16315

Не всі з пропонованих рахунків обов’язково застосовуються у кожному селянському господарстві. Окремі з них використовуються в міру потреби. Так, субрахунок 312 «Поточні рахунки в іноземній валюті» на фермі «Айова» не використовується, оскільки тут відсутні кошти в іноземній валюті. Окремі селянські господарства не використовують позик банку чи інших позичених коштів. Тому вони не застосовують рахунку 60 «Короткострокові позики». У зв’язку з цим у балансі таких господарств відсутні дані по статтях, які відповідають вказаним рахункам.

Деякі рахунки, хоч і використовуються всіма без винятку селянськими господарствами, але в балансі за звітний рік дані цих рахунків не

відображають. Протягом же року з таких рахунків переносять у баланс загальну суму дебетового і кредитового оборотів. Це рахунки 23 «Виробництво», 90 «Собівартість реалізації». Дебетові обороти по цих рахунках означають відповідно виробничі витрати господарства і комерційну собівартість реалізованої ним продукції, а кредитові обороти відповідно вартість оприбуткованої від виробництва продукції і виручку від тієї продукції, яка реалізована. В кінці року ці рахунки внаслідок обчислення фактичної собівартості та визначення прибутку закриваються і тому залишку не мають.

Ведення обліку за допомогою наведених рахунків, на нашу думку, яка ґрунтується на анкетуванні фермерів, забезпечує чіткий самоконтроль за наявністю і рухом засобів селянського господарства, обґрунтоване віднесення на виробництво матеріальних витрат і оплати праці, своєчасність і повноту розрахунків господарства, обґрунтованість складання звітних документів, впевнене ведення виробничо-фінансової діяльності [Додаток Е].

В той же час нестикування форм обліку та звітності з міжнародними стандартами, яке є характерним для всіх посткомуністичних країн, вимагає впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в Україні. У зв'язку з цим слід зазначити, що на сучасному етапі міжнародної інтеграції в сфері економіки до проблеми уніфікації бухгалтерського обліку є два підходи: гармонізація і стандартизація.

Гармонізація обліку передбачає існування в кожній країні своєї моделі організації обліку і системи стандартів, які суттєво не відрізняються від аналогічних стандартів інших країн-членів співтовариства, тобто знаходяться в гармонії один з одним. По такому шляху пішли країни Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), які з цією метою опублікували ряд нормативних документів.

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку – це нормативні документи, що визначають правила та процедури ведення бухгалтерського

обліку та складання звітності. Необхідність стандартизації обліку у світовому масштабі та гармонізації облікових систем визначається розвитком процесів інтеграції країн, створенням міжнародних корпорацій, вільних економічних зон, створенням та функціонуванням спільних підприємств, реалізацією спільних проектів, тому облік повинен будуватися на загальноприйнятих принципах. Лише на основі принципів довіри між обліковими даними різних країн, взаєморозуміння з боку інвесторів можна говорити про прийнятність міжнародних бухгалтерських стандартів. На вирішення цієї проблеми був спрямований Указ Президента України від 23 травня 1992 р. “Про перехід України до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи обліку та статистики”.

Питанням стандартизації бухгалтерського обліку займається кілька міжнародних організацій. Це передусім, Комітет з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, створений 1973 р. у Лондоні організаціями професійних бухгалтерів Австралії, Канади, Франції, Японії, Мексики, Голландії, Великобританії, Ірландії та США. Це незалежна організація, яка займається розробкою міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Основні завдання такі:

1. Розробляти та публікувати найважливіші бухгалтерські стандарти формування бухгалтерської звітності;
2. Сприяти поширенню застосування бухгалтерських стандартів у світовій практиці бухгалтерського обліку;
3. Надавати всебічну допомогу у питаннях удосконалення і гармонізації національних законодавств із бухгалтерського обліку і звітності різних країн.

Іншою авторитетною міжнародною організацією є Міжнародна Федерація бухгалтерів, створена 1977 р. в Мюнхені. Ця організація займається розробкою етичного, освітнього та аудиторського напрямків у бухгалтерському обліку. Співпрацює з Комітетом з міжнародних стандартів.

Значну роль у вирішенні проблем стандартизації бухгалтерського обліку відіграє ООН через створену при ній 1982 р. Міжурядову робочу групу експертів з міжнародних стандартів обліку і звітності. Вона займається питаннями обліку і звітності міжнаціональних корпорацій з розробкою відповідних рекомендацій для їх гармонізації. Крім того, робоча група експертів веде науково-дослідну роботу з проблем дослідження стану організації обліку, сприяє запровадженню міжнародних стандартів у світовому масштабі.

Багато зусиль з питань стандартизації та уніфікації обліку і звітності в країнах Європейського Союзу прикладають країни-учасники ЄС. Радою ЄС було прийнято ряд директив, дві з яких безпосередньо стосуються сфери бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Ці директиви розроблено відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, вони деталізують ці стандарти відповідно з вимогами країн ЄС.

За період своєї діяльності Комітетом з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку розроблено й опубліковано 38 стандартів. Проте процес розробки міжнародних стандартів з обліку та звітності вимагає багато зусиль та часу. Окремі, раніше випущені стандарти, уточнюються, переробляються з урахуванням вимог сьогодення або зміни технологій виробництва. Разом з тим можна запевнити, що у світі немає ні однієї країни, яка б у повній мірі використовувала ці стандарти, та й не завжди це потрібно, оскільки в кожній з них є свої традиції у галузі обліку, що склались роками і ламати їх на догоду міфічній ідеї всесвітньої уніфікації, можливо, і недоцільно. Це добре розуміють провідні спеціалісти в галузі бухгалтерського обліку як в Україні, так і на Заході. Разом з тим знання міжнародних облікових стандартів, їх певна адаптація до української системи обліку, безперечно, корисні.

У цьому напрямі на Україні, згідно з єдиними методологічними засадами організації бухгалтерського обліку та звітності для підприємств, їх

об'єднань та госпрозрахункових організацій незалежно від форми власності здійснено певні кроки. Зокрема прийнято Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" 16 липня 1999 року, №996-XIV, положень (стандартів). Для порівняння відповідності бухгалтерського обліку і звітності в Україні з методологією зарубіжних країн, варто порівняти методи і принципи, які складають основу бухгалтерського обліку.

Метод бухгалтерського обліку змінювався з розвитком виробничих сил і виробничих відносин. Під ним слід розуміти сукупність прийомів або операцій теоретичного чи практичного освоєння (пізнання) дійсності.

Бухгалтерський облік, як і кожна наука, має певні прийоми і способи підходу до дослідження свого предмету. В наукових дослідженнях метод складає певну сукупність принципів і правил, за допомогою яких одержують достовірні результати.

В бухгалтерському обліку до методу відносяться такі найважливіші принципи та прийоми (елементи): [28, с.16-18]

1. Документація як спосіб первинного відображення об'єктів бухгалтерського обліку;
2. Оцінка майна та зобов'язань;
3. Рахунки та порядок відображення на них господарських операцій;
4. Калькуляція;
5. Інвентаризація;
6. Баланс та звітність.

За допомогою комплексного використання зазначених принципів і прийомів бухгалтерський облік забезпечує порівняльність даних у територіальному і галузевому рівнях. Усі прийоми (способи) методу бухгалтерського обліку на практиці знаходять застосування не ізольовано, а як частина єдиного цілого, що органічно пов'язані між собою і доповнюють один одного.

Єдність та зумовленість елементів методу бухгалтерського обліку визначається тим, що наприклад, застосування подвійного запису не ефективно при відсутності групування облікових об'єктів на рахунках, складання балансу неможливе при відсутності розрахунків і подвійного запису, а подвійний запис обов'язково передбачає оцінку об'єктів обліку в єдиному грошовому вимірі.

Названі шість основних принципів дають можливість розв'язати будь-які завдання бухгалтерського обліку, однак вчені-економісти і практики не обмежуються лише цими принципами.

У 1936 році Американська асоціація бухгалтерів зробила спробу сформулювати принципи обліку та розробила перші стандарти бухгалтерського обліку. З тих пір у США та інших країнах проводяться систематичні роботи по створенню бухгалтерських стандартів.

Різні автори мають свою думку, щодо кількості принципів. Так, Р. Ентоні виділяє 9 основних принципів, а професор Соколов В.Я. – 14 взаємопов'язаних принципів: цілісності, самостійності, реєстрації, безперервності, ідентифікації, відповідності, квантифікованості, відносності, додатковості, контролю облікових даних, непротивіччя, ясності, інтерпретаційності, комунікабельності. Окремі ці принципи носять суто теоретичний, дискусійний характер [105, с.3-8].

У Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” прийнятим 16 липня 1999 року №996-XIV, виділено такі принципи бухгалтерського обліку в Україні:

- обачність – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства;
- повне висвітлення – фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;

- автономність – кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства;
- послідовність – постійне (з року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності;
- безперервність – оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність триватиме далі;
- нарахування та відповідність доходів і витрат – для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів;
- превалювання сутності над формою – операції обліковуються відповідно до їх сутності, але не лише виходячи з юридичної форми;
- історична (фактична) собівартість – пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання;
- єдиний грошовий вимірник – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюється в єдиній грошовій одиниці;
- періодичність – можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності.

Провівши аналогію принципів, які покладено в основу бухгалтерського обліку в зарубіжних країнах, і принципів бухгалтерського обліку, що діють

в Україні, можна сказати, що між їх змістом та структурою немає істотних відмінностей. Практично повністю збігаються назви цих принципів і їх значення, а окремі розбіжності суттєвого значення не мають. Це свідчить, що Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” враховано вимоги міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, інформацією вітчизняного обліку про майновий та фінансовий стан підприємств можуть користуватися як українські так і іноземні потенційні інвестори.

## **2.2. Облік основних засобів та запасів у підприємстві**

У селянських господарствах облік предметів і засобів праці повинен здійснюватись на єдиних методологічних засадах, що і на решті підприємств. Тобто, необхідно забезпечувати певну систематизацію наявних у селянському господарстві основних засобів, доцільно кожному об’єкту присвоїти окремий інвентарний номер, що дозволить відрізнити однакові об’єкти (наприклад, трактори однієї марки), облік основних засобів слід вести за встановленими групами, які затверджено для народного господарства.

Безперечно, що в селянському господарстві через невелику кількість об’єктів основних засобів відповідні записи будуть не по кожній групі. Але в будь-якому випадку систематизація в обліку сприяє не лише чіткості, але й полегшує його ведення.

Для обліку основних засобів Інструкцією з ведення бухгалтерського обліку в селянському (фермерському) господарстві передбачено застосування наступного реєстру [Додаток Ж].

Слід мати на увазі, що поряд з бухгалтерським обліком основних засобів, необхідно забезпечити зберігання технічної документації на основні засоби: техпаспортів, калібрувальних паспортів, проектно-кошторисної



документації.

На кожну групу основних засобів у наведеній відомості треба відвести таку кількість рядків, яка дає можливість вести роздільний облік кожного об'єкта з урахуванням їх можливого надходження в очікуваній перспективі, інакше облік заплутається. Необхідно зазначити, що у більшості обслідуваних фермерських господарств Тернопільської області замість наведеної відомості ведуть облік основних засобів у інвентаризаційних описах спеціалізованих форм.

Не менше одного разу на рік доцільно вирахувати і записати в техпаспорти обсяг робіт, виконаних автомобілями, тракторами, комбайнами. Це дозволить своєчасно здійснювати профілактичні заходи, уникати дорогих витрат на їх несвоєчасні ремонти.

Віднесення вартості основних засобів на витрати виробництва проводять щомісяця, виходячи з встановлених норм амортизації, які затверджуються єдиними для всього народного господарства. В умовах селянського господарства щомісячне віднесення амортизації на витрати недоцільне, оскільки це ускладнює облік. Тут можна обмежитися включенням амортизації у витрати один раз на квартал, дотримуючись вимог податкового обліку. Проте робити це слід обов'язково, оскільки правильне визначення витрат виробництва, а в кінцевому підсумку й прибутку, без цього неможливе. Крім того, регулярне нарахування амортизації забезпечує резервування коштів на поновлення основних засобів, сприяє зміцненню фінансового стану селянського господарства.

Усі проведені операції з обліку основних засобів необхідно записувати у спеціальному журналі реєстрації господарських операцій, на основі якого можна в будь-який момент провести необхідні записи у відповідні облікові реєстри [Додаток 3].

Записи у наведеному журналі ведуть у такому порядку. Придбання основних засобів відображають у графах 16 - вартість об'єктів без податку на

додану вартість (ПДВ), 6 - суму ПДВ, а в 9 - загальну суму заборгованості постачальнику (якщо розрахунки не проведені). Погашення заборгованості відображають у графах 8 та 11 або 13, якщо платежі здійснюються готівкою.

Витрати на будівництво і виготовлення основних засобів або закладку багаторічних насаджень власними силами обліковують у графі 16 журналу, а для відображення цих сум по конкретному об'єкту використовують відомість обліку витрат виробництва, де накопичують дані про проведені витрати з початку робіт, зазначаючи окремо суми сплаченого ПДВ при надходженні матеріалів та обладнання чи виконанні робіт (наданні послуг) сторонніми організаціями.

Після закінчення будівництва об'єкти (без суми ПДВ) оприбутковують до складу діючих основних засобів і відображають у графах 16 та 17 журналу та у відомості (опису чи картках). Податок на додану вартість, що припадає на використані матеріали і виконані в будівництві роботи (послуги), відображають у графах 6 та 17 журналу.

Вартість основних засобів індексується відповідно до розпоряджень Уряду. На суму збільшення вартості об'єкта при індексації роблять записи у графах 15 та 16 журналу, а на суму уточнення зносу - у графах 14 та 19. У відомості обліку основних засобів для цих цілей використовують графи 9 та 10, 23 та 24.

Амортизацію (знос) включають у витрати, відображаючи у графах 4 і 19 журналу та у відомості (інвентаризаційному описі).

Вартість основних засобів, що вибули, визначають на підставі даних відомості (інвентаризаційного опису чи карток) та у відповідних графах роблять відмітку про вибуття.

Первісну вартість об'єкта, що вибуває, відображають у графі 17 журналу, суму зносу - в графі 18.

При реалізації основних засобів суму виручки відображають у графі 5 (як дохід господарства) і в графі 7 (на суму ПДВ, що має бути сплачений

покупцем), а загальну суму - у графі 10, якщо здійснена попередня оплата, чи 8 - якщо розрахунки не проведені. Одночасно первісна вартість проданих об'єктів відображається у графі 17, сума зносу - в графі 18, залишкову вартість - у графі 4.

Вартість матеріалів, одержаних при ліквідації основних засобів, включаючи і продукцію від забою тварин основного стада, відображається у графах 5 та 4, а при використанні матеріалів безпосередньо для будівництва (спорудження) нових об'єктів - у графах 5 і 16.

Якщо в господарстві відсутні працівники з бухгалтерською освітою і відображати операції у вказаному журналі важко, то можна застосувати простішу форму - меморіальний ордер.

Таблиця 2.4

## Меморіальний ордер за 2000 р.

Дата	Зміст господарської операції, назва і номер документа	Дебет рахунку	Кредит рахунку	Сума	
				Часткова	Загальна
6.03.2000	Придбано трактор згідно з товарно-транспортною накладною №65/112	15	63	10000	12000
		64	63	2000	
	Разом за березень 2000 р.				

В умовах селянського господарства, враховуючи порівняно малу кількість операцій, доцільно вказаний меморіальний ордер вести один на цілий рік з обов'язковим підрахунком підсумків за кожний місяць. При цьому не обов'язково проставляти кореспонденцію рахунків, якщо в особи, що веде записи у меморіальному ордері, бракує відповідної кваліфікації для цього. При потребі дальніших бухгалтерських записів (для визначення витрат

виробництва, обчислення прибутку тощо) можна запросити консультанта, який на основі цього меморіального ордера, якщо в ньому буде чітко вказано зміст господарської операції, зможе вказати відповідну кореспонденцію рахунків. Як правило, така потреба виникає в селянському господарстві в кінці кварталу. При наявності цього меморіального ордера не тільки зменшуються витрати часу на консультації, а, значить, і коштів на їх оплату, але значно чіткішим і точнішим стає облік у господарстві, забезпечується його системність і неперервність.

В ряді випадків взагалі можна обійтися без послуг консультантів, або звести до мінімуму витрати на їх оплату, якщо хтось з працівників господарства засвоїть основні прийоми бухгалтерських записів операцій, буде розуміти їх зміст.

Для цього слід знати, що всі господарські операції, які здійснюються в селянських господарствах, як правило, типові для більшості з них. Тому їх можна навести у згрупованому вигляді і користуватися цим переліком з урахуванням конкретної господарської операції, яка відбулася в селянському господарстві. У меморіальному ордері проставляють відповідну кореспонденцію рахунків.

Ведення меморіального ордера при використанні переліку типових господарських операцій стає доступним засобом систематизації облікових даних будь-кому з працівників селянського господарства. Доцільно виготовити меморіальний ордер друкарським способом у вигляді записної книжки фермера, в кінці якої можна навести перелік типових господарських операцій серед інших необхідних довідкових даних. Така записна книжка завжди буде під рукою фермера, що дозволить проводити записи в меморіальному ордері оперативно, практично в момент здійснення господарських операцій. Це має надзвичайно велике значення для забезпечення повноти обліку, адже в умовах селянського господарства не на всі господарські операції виписуються виправдовуючі документи в момент

здійснення операцій. Нерідко трапляються випадки оплати готівкою дрібних послуг чи виконаних робіт окремим стороннім особам (наприклад, навантажувально-розвантажувальні роботи, буксирування автомобілів, купівля пального на автозаправках, охорона вантажу в дорозі тощо), на які документи на кожен окрему суму, як правило, фермер не складає, а оформляє їх загальним підсумком після закінчення робіт. Разом з цим це виробничі витрати, які обов'язково повинні бути віднесені на собівартість продукції селянського господарства. Тому меморіальний ордер у цих випадках не тільки забезпечує відображення таких витрат, але й не дозволяє їм «загубитися», підтверджує дійсність витрат, обґрунтованість їх віднесення на собівартість продукції фермерського господарства. При наявності записів у меморіальному ордері можна навіть при втраті документів їх відновити, або ж звернутися у податкову інспекцію з заявою про визнання обґрунтованості витрат при втраті первинних документів [ Додаток И].

Облік на рахунку 10 "Основні засоби" ведуть у такій послідовності. Дані первинних документів про надходження основних засобів (актів приймання-передачі основних засобів із прикладеною технічною документацією, паспортами, рахунками-фактурами чи товарно-транспортними накладними, актів на переведення тварин з групи в групу, актів приймання багаторічних насаджень і передачі їх в експлуатацію, накладних - на виготовлений на підприємстві інвентар) записують в інвентаризаційні описи та заносять в інвентарні описи основних засобів за окремими матеріально-відповідальними особами, а також відкривають на кожний об'єкт інвентарні картки типової форми, спеціалізовані для кожного виду. Їх реєструють в описах інвентарних карток з обліку основних засобів, які відкривають на кожен класифікаційну групу. На кожен таку групу, крім того, відкривають картку обліку руху основних засобів, де фіксують всі зміни, що відбулись у даній групі у вартісному виразі. Підсумки всіх карток обліку руху основних засобів звіряють з даними реєстрів аналітичного обліку.

Слід мати на увазі, що поряд з бухгалтерським обліком основних засобів необхідно забезпечити зберігання технічної документації на основні засоби: техпаспортів, калібрувальних паспортів, проектно-кошторисної документації.

Податковий облік основних засобів має певні особливості. Зокрема їх облік тут ведуть не у розрізі встановлених у новому Плані субрахунків, а за трьома групами, визначеними у Законі України "Про оподаткування прибутку підприємств".

До першої групи входять будівлі, споруди, їх структурні компоненти та передавальні пристрої.

До другої групи входять транспортні засоби, включаючи легкові і вантажні автомобілі, меблі, конторське (офісне) обладнання, побутові електромеханічні прилади та інструменти.

До третьої групи входять інші основні засоби, що не ввійшли до першої та другої груп, включаючи прилади промислового призначення, сільськогосподарські машини і знаряддя, робочу і продуктивну худобу та багаторічні насадження.

У бухгалтерському обліку витрати на формування основного стада відображають як капітальні інвестиції з наступним зарахуванням до основних засобів і до собівартості продукції не включають. У податковому обліку витрати на придбання тварин основного стада списують на валові витрати.

Бухгалтерський облік основних засобів ведуть окремо за кожним об'єктом. У податковому обліку основні засоби обліковують окремо лише за об'єктами першої групи. У другій та третій групах обліковують сукупну вартість усіх об'єктів.

Основні засоби у бухгалтерському обліку відображають за первісною (справедливою) вартістю. У податковому обліку до уваги беруть тільки залишкову (балансову) вартість основних засобів. При умові, що залишкова

вартість окремого об'єкта основних засобів першої групи зменшиться до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, її списують на валові витрати. Таким чином, цей об'єкт вибуває із системи податкового обліку. У бухгалтерському обліку навіть повністю амортизовані об'єкти продовжують обліковувати аж до їх ліквідації чи продажу.

Невиробничі основні засоби у податковому обліку не враховують, на відміну від бухгалтерського, де забезпечується облік усіх без винятку основних засобів.

Окремі особливості є і щодо відображення операцій з надходження і вибуття основних засобів.

Зокрема до податкового кредиту відносять суму податку на додану вартість сплачену (нараховану) постачальникам і підрядникам у зв'язку з придбанням чи будівництвом основних засобів. Однак вартість цих об'єктів чи виконаних будівельно-монтажних робіт у валові витрати не включають. У той же час до валових доходів зараховують виручку за реалізовані основні засоби або суму відшкодування, коли ліквідація певних об'єктів була вимушеною. Тут виникають податкові зобов'язання з податку на додану вартість. Одночасно залишкову вартість вимушено ліквідованих об'єктів зараховують до складу валових витрат.

Рахунок 11 "Інші необоротні матеріальні активи" призначений для обліку та узагальнення інформації про наявність та рух інших необоротних матеріальних активів, які не відображені у складі об'єктів обліку на рахунку 10 "Основні засоби".

За дебетом рахунку 11 "Інші необоротні матеріальні активи" відображають надходження (придбаних, створених, безоплатно отриманих інших необоротних матеріальних активів на підприємство (за первісною вартістю), сума витрат, яка пов'язана з поліпшенням об'єкта (реконструкція, модернізація), що приводить до збільшення майбутніх економічних вигод, первісне очікуваних від використання об'єкта; сума дооцінки вартості об'єкта

необоротних матеріальних активів. За кредитом рахунку 11 відображають вибуття інших необоротних матеріальних активів внаслідок продажу, безоплатної передачі або невідповідності критеріям визнання активом, а також у разі часткової ліквідації об'єкта та сума їх уцінки [Додаток К].

Бухгалтерський облік нематеріальних активів ведуть на рахунку 12 "Нематеріальні активи" за первісною вартістю, що складається з фактичних витрат на придбання і приведення до стану, в якому вони придбані для використання із запланованою метою.

За дебетом рахунку 12 "Нематеріальні активи" відображають придбання або отримання в результаті розробки (від інших фізичних або юридичних осіб) нематеріальних активів, які обліковуються за первісною вартістю, та сума дооцінки таких активів, за кредитом - вибуття внаслідок продажу, безоплатної передачі або неможливості отримання підприємством надалі економічних вигод від його використання та сума уцінки нематеріальних активів [Додаток Л].

Норму зносу (амортизації) окремого виду нематеріальних активів визначають, виходячи з первісної вартості та встановленого терміну їхнього корисного використання (але не більше десяти років - у податковому обліку, або терміну діяльності підприємства та 20 років - у бухгалтерському обліку) і затверджують розпорядчим документом керівника підприємства. Наприклад, вартість програмного забезпечення для обліку діяльності на комп'ютері складає 400 грн. Строк використання - 5 років. Отже, сума амортизації в розрахунку на квартал для цього виду нематеріальних активів складає  $400 \text{ грн.} / (5 \text{ років} \cdot 4 \text{ квартали}) = 20 \text{ грн.}$ ; а її норма  $20 \text{ грн.} / 400 \text{ грн.} \cdot 100\% = 5\%$ , а на місяць -  $1,67\%$ . Щомісячно суму нарахованого зносу (амортизації) відображають за дебетом рахунків обліку витрат виробництва (обігу) та кредитом рахунку 13 "Знос необоротних активів", субрахунок 133 "Знос нематеріальних активів" [Додаток М].

Нарахування зносу (амортизації) починають з 1-го числа місяця,



наступного за місяцем зарахування на баланс підприємства, а за об'єктами, що вибули, припиняють з 1-го числа місяця, наступного за місяцем вибуття. Нарахування зносу (амортизації) за окремими інвентарними одиницями нематеріальних активів проводять протягом терміну їх використання, але не більше терміну, за який нараховано знос (амортизацію), що дорівнює первісній вартості нематеріального активу (з урахуванням індексації первісної вартості у випадках, передбачених законодавством).

Аналітичний облік нематеріальних активів та їх зносу ведуть у спеціальній відомості.

Таблиця 2.5

**Відомість обліку нематеріальних активів і нарахованої амортизації  
(зносу) за 2000 р.**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Сума нарахованої амортизації				
											1	1	1	Вибу	
											січень	лютий	і т.д.	Дата	сума
											2	3	4	4	5
1.	Програмне забезпечення для комп'ютера	Бухгалтерея, Рева П.А.	20.01.99	400,00	153,64	60	1,67	—	—	400,00	6,67	6,67	6,67	—	—

Амортизацію (знос) основних засобів обліковують за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку №7 "Основні засоби". Амортизація — це систематичний розподіл амортизованої суми активу протягом терміну його корисної експлуатації. У податковому обліку амортизація основних засобів - поступове віднесення витрат на їх придбання, виготовлення або поліпшення на зменшення скоригованого прибутку платника податку.

За економічним змістом амортизація - резервування коштів, необхідних для реновації (заміни) основних засобів, які вибувають внаслідок їхнього зносу. Таке резервування відбувається шляхом щомісячного включення у витрати виробництва частини вартості основних засобів, яку вони переносять на новостворений продукт.

Знос - це втрата основними засобами своїх початкових властивостей внаслідок експлуатації чи зберігання, у результаті чого вони руйнуються і стають непридатними для подальшого використання. В той же час основні засоби старіють морально, оскільки науково-технічний прогрес зумовлює випуск більш досконаліх машин і механізмів, інших об'єктів основних засобів. Тому, поряд із фізичним, розрізняють також моральний знос основних засобів. Але, оскільки їх визначити у сумарному виразі важко, у бухгалтерському обліку вважають суму зносу (фізичного і морального) рівною нарахованій амортизації.

Амортизацію можна нараховувати на підприємстві за одним із шести методів:

- прямолінійного списання;
- зменшення залишкової вартості;
- прискореного зменшення залишкової вартості;
- кумулятивним;
- виробничим;
- податковим.

У бухгалтерському обліку амортизацію основних засобів відображають у складі витрат виробництва за кореспонденцією рахунків кожного місяця.

У податковому обліку амортизацію основних засобів не відносять на валові витрати, тому не відображають кореспонденцією рахунків, а розрахунковим шляхом коригують на її суму (тобто зменшують) оподатковуваний прибуток за звітний квартал. Амортизацію невиробничих основних засобів у податковому обліку не враховують, на зменшення прибутку не відносять.

Облік ремонтів основних засобів та їх реконструкції і модернізації ведуть на окремих рахунках.

Витрати на ремонти основних засобів обліковують на рахунках 23 "Виробництво", 91 "Загальновиробничі витрати", 92 "Адміністративні витрати", 93 "Витрати на збут", 94 "Інші витрати операційної діяльності" залежно від того, де їх використовують: у виробництві при реалізації продукції, у житлово-комунальному господарстві чи соціально-культурній сфері, і на збільшення вартості об'єктів не відносять, на відміну від методики, яку застосовували за старим Планом рахунків, коли частину таких витрат приєднували до вартості основних засобів.

Витрати на реконструкцію основних засобів, їх модернізацію, дообладнання, поліпшення обліковують на рахунку 15 "Капітальні інвестиції". При цьому їх відносять на збільшення первісної вартості основних засобів. У податковому обліку до 5% витрат на ремонти, реконструкцію, інші види поліпшення основних засобів відносять на валові витрати.

Відрізняється також організація обліку цих витрат. Реконструкцію і модернізацію будівель і споруд здійснюють на підставі проектно-кошторисної документації. Ремонт основних засобів здійснюють на основі заявок керівників підрозділів, у яких експлуатуються основні засоби, що потребують ремонту. Якщо ремонт проводять господарським способом,

спеціалісти інженерної служби підприємства складають відомість дефектів на ремонт машини. У ній зазначають виявлені дефекти, вказують потребу в запасних частинах і матеріалах, обсягу робіт і визначають нормативну вартість ремонту. На підставі затвердженої керівником відомості дефектів виписують лімітно-забірну картку чи накладну на видачу матеріалів і запасних частин для ремонтів складають наряд на відрядну роботу. Після виконання робіт у відомості дефектів відображають фактичні витрати запасних частин та оплати праці й обчислюють собівартість ремонту.

Облік витрат на ремонти основних засобів та їх реконструкцію відображають за такою кореспонденцією рахунків.

В умовах фермерського господарства дещо спрощується облік матеріалів і сільськогосподарської продукції. Як правило, тут по більшості видів продукції при обліку її надходження від урожаю можна обійтися лише кількісним обліком. Сумарну вартість такої продукції можна визначити, при потребі, виходячи з витрат виробництва в цілому або цін реалізації. В той же час не можна обійтися без точного обліку сільськогосподарської продукції не тільки за її видами: зерно, картопля, коренеплоди, тощо, але, в окремих випадках, і за сортами та репродукціями. Тому необхідно забезпечити як роздільне зберігання, так і такий же облік тих видів сільськогосподарської продукції, які вирощував фермер з різних сортів і репродукцій насіння.

Наприклад, при вирощуванні різних репродукцій озимої пшениці навіть одного сорту треба подбати про їх роздільне збирання, зберігання в окремих засіках, облік за репродукціями. Те ж саме стосується картоплі і деяких інших культур.

Інші ж матеріальні цінності: мінеральні добрива, пальне, будівельні матеріали, запасні частини, малоцінні і швидкозношувані предмети, як правило, фермер купує в різних постачальників. Залежно від того, де куплено такі матеріальні цінності, буде визначатись і їх вартість. Тому облік куплених матеріальних цінностей, включаючи придбані насіння і корми, необхідно

вести не тільки кількісний, але також і вартісний.

Хоч при цьому збільшуються витрати часу на ведення обліку, але в такому випадку фермер має можливість точно контролювати свої витрати, що забезпечує реальне визначення доходів від виробничої і комерційної діяльності.

Для забезпечення чіткого обліку матеріалів і сільськогосподарської продукції необхідно належним чином підготувати місце їх зберігання. В складі слід встановити стелажі, відгородити засіки; для матеріалів, які зберігаються навалом, обгородити площадки чи встановити піднавіси. На кожен номенклатуру обліку матеріальних цінностей і сільськогосподарської продукції: вид, сорт, репродукцію, сортамент завести картки-ярлики які прикріплюють на відповідному місці зберігання матеріалів і продукції.

Раціональніше вести облік однорідних матеріальних цінностей за групами згідно з їх назвами за алфавітом. Це легко забезпечити при застосуванні карток складського обліку. В цьому випадку відпадає потреба передбачати резерв вільних сторінок книги складського обліку на кожен букву алфавіту, оскільки при потребі завжди можна використати нову картку. Але при використанні карток складського обліку треба забезпечити їх надійне зберігання, оскільки з втратою будь-якої з них фермер практично буде позбавлений можливості відновити записи в ній. Адже в селянському господарстві внаслідок спрощення і скорочення обліку значно зменшується кількість первинних документів, які складаються тут не на всі господарські операції. Так, на великих сільськогосподарських підприємствах, наприклад, витрата насіння на посів в обліку відображається як дві господарські операції: перша - видача насіння під звіт бригадиру чи агроному на основі «Лімітно-забірної карти на одержання матеріальних цінностей (ф.117)» чи «Накладної (внутрігосподарського призначення) (ф.87)»; друга - саме витрата насіння на посів і списання його з підзвіту бригадира чи агронома на основі «Акта витрати насіння і посадкового матеріалу (ф.119)». В селянських же

господарствах взагалі можна обійтись без складання цих документів. Потрібний облік можна забезпечити лише одним записом в картці складського обліку про фактично витрачену кількість насіння на посів. Це ж саме стосується обліку витрат добрив, запасних частин, будівельних матеріалів, інших товарно-матеріальних цінностей.

Для полегшення обліку матеріальних цінностей в селянському господарстві доцільно застосувати елементи їх оперативного-бухгалтерського обліку. Насамперед, на кожній картці складського обліку треба проставити середню облікову ціну.

Однією з специфічних особливостей обліку сільськогосподарської продукції є те, що фактичну кількість природних втрат її можна виявити лише періодично. Так, розбіжність між масою силосу, яку закладено в траншеї і визначено шляхом розрахунку та кількістю, яка виявилась фактично, вдається визначити лише після його витрачання на годівлю тварин. Відповідно виникають розбіжності між масою зерна, картоплі, коренеплодів, що зберігаються в господарстві.

Трапляються також помилки в облікових записах і по інших товарно-матеріальних цінностях, пропуски господарських операцій, перекручування цифр і т. п. Все це обумовлює невідповідність облікових і фактичних даних про наявні товарно-матеріальні цінності в господарстві. Тому для забезпечення точного їх обліку в селянському господарстві необхідно періодично проводити інвентаризацію товарно-матеріальних цінностей, включаючи і основні засоби.

Інвентаризація - це перевірка наявності і стану товарно-матеріальних цінностей в господарстві. Вона дозволяє виявити фактичну їх наявність, забезпечити контроль за схоронністю, виявити зайві цінності, встановити їх якість, перевірити дотримання умов зберігання, реальність вартості матеріалів, посилити облік засобів селянського господарства.

В селянському (фермерському) господарстві доцільно спростити

загальний порядок проведення інвентаризації, який прийнято для великих сільськогосподарських підприємств. На нашу думку, тут немає потреби складати спеціальні інвентаризаційні описи. Враховуючи порівняно невеликі запаси товарно-матеріальних цінностей і незначну кількість об'єктів основних засобів в селянському господарстві звірку їх фактичної наявності з даними обліку можна проводити безпосередньо на основі карток чи книги складського обліку, відомості обліку основних засобів. При цьому навпроти залишку на дату проведення інвентаризації слід зробити відповідну помітку, наприклад, записавши цю дату. У випадку виявлення розходжень, різницю між даними обліку і фактичною наявністю обов'язково відразу треба записати в меморіальний ордер для внесення наступних корегуючих записів в Журнал реєстрації господарських операцій, картки чи книги складського обліку, відомість обліку основних засобів. Не можна проводити виправлення даних в них лише коректурним способом, тобто закресленням неправильної цифри і написанням замість неї правильної, оскільки це призведе до викривлення обліку, а необхідно скласти бухгалтерські проводки.

Виходячи з особливостей селянського (фермерського) господарства вважаємо, що повну інвентаризацію всіх товарно-матеріальних цінностей тут варто проводити один раз на рік - за станом на 1 липня поточного року. Саме в цей період найменші запаси сільськогосподарської продукції урожаю минулого року. При цьому немає потреби проводити інвентаризацію грубих кормів, заготовлених в поточному році (сіна, сінажу), оскільки розходжень між даними обліку і їх фактичною наявністю за час, що минув від оприбуткування ще не виникає. Часткову ж інвентаризацію в селянському (фермерському) господарстві можна проводити в міру потреби, коли на думку фермера є необхідність уточнити відповідність запасів по тому чи іншому виду товарно-матеріальних цінностей даним обліку.

Як облік основних засобів, так і облік сільськогосподарської продукції, інших товарно-матеріальних цінностей вимагає забезпечення системних

оперативних запасів кожної господарської операції в меморіальному ордері з визначенням кореспонденції рахунків. Різноманітні господарські операції з обліку матеріальних цінностей відображаються в меморіальному ордері за допомогою типової кореспонденції рахунків.

Керуючись цим типовим переліком фермер зможе самостійно вести системний запис сільськогосподарських операцій з обліку надходження і витрачання сільськогосподарської продукції, інших товарно-матеріальних цінностей. Основною вимогою при цьому є регулярність записів по мірі здійснення цих операцій, що дозволяє уникнути пропуску операцій і забезпечує точність обліку.

### **2.3. Організація обліку коштів та розрахунків.**

Однією з важливих ділянок обліку в селянському (фермерському) господарстві є облік коштів і розрахунків з постачальниками, покупцями, найманими працівниками, фінансовими і кредитними органами, іншими особами. Від чіткого обліку таких операцій залежить фінансовий стан господарства, його платоспроможність, оскільки за затримку платежів встановлено відчутні фінансові санкції. Крім того, у взаємовідносинах селянського господарства з постачальниками, іншими організаціями і особами важливим є довір'я, чого можна досягти при своєчасності, повноті і точності розрахунків. Тому фермер повинен надавати значну увагу організації обліку коштів і розрахунків.

Розрахунки в селянському (фермерському) господарстві проводяться готівковим і безготівковим способами виходячи з доцільності здійснення розрахунків на даний момент тим чи іншим способом.

Для забезпечення достовірної і точної інформації про витрати



виробництва треба налагодити чіткий облік коштів. Незважаючи на те, який спосіб розрахунків застосовується, кожна сума грошей повинна бути чітко зафіксована в обліку. З однієї сторони це дозволяє фермеру мати повну інформацію про витрати коштів, з другої - забезпечує доказовість звітності про доходи і витрати, яка подається фінансовим і статистичним органам. Тому в селянському господарстві, як і на будь-якому іншому, треба вести регулярні записи всіх надходжень і витрат коштів.

При цьому є особливості в записах виданої готівки. Застосування видаткових касових ордерів в умовах селянського господарства збільшує витрати часу на ведення обліку. В той же час необхідно забезпечити доказовість виданих сум насамперед тим особам, які їх одержали. Нерідко трапляються випадки, коли виникають суперечки про дійсно одержані суми чи сам факт їх одержання. Причому інколи необхідно підтвердити достовірність виданої суми юридично через тривалий період, аж до втрати строку позовної давності (три роки). Така доказовість забезпечується лише власноручним підписом одержувача готівки, або наявністю доручення на її отримання іншій особі і підписом цієї особи. Тому в селянському господарстві, як і в будь-якому іншому треба забезпечити наявність підписів одержувачів готівки і зберігання цих документів тривалий час.

Для цього можуть бути використані платіжні відомості, які порівняно з видатковими касовими ордерами економлять час на записи. Але для забезпечення повноти інформації необхідно у графі «Примітка» вказувати основу для виплати готівки, тобто записувати в кожному випадку, за що виплачено гроші.

Таблиця 2.6

### Приклад записів у платіжній відомості

№п/п	Прізвище ім'я	Сума	Підпис про	Примітка
------	---------------	------	------------	----------

(дата)	по батькові		одержання	
5.08	Крех В.С.	298,00	Крех	Робота по очистці зерна в липні
6.08	Войтко М.С.	300,00	Войтко	Ремонт зерноочисної машини
8.08	Ващук Т.Б.	160,00	Ващук	Черговий току

Облік касових операцій ведуть на активному рахунку 30 «Каса». Враховуючи порівняно невеликий обсяг операцій з готівкою в селянському господарстві є можливість на основі згрупованих записів у касовій книзі перенести в меморіальний ордер готові дані для запису у Журнал реєстрації господарських операцій. Для цього, керуючись типовою кореспонденцією рахунків, в касовій книзі навпроти кожного запису слід записати відповідний рахунок.

Відповідно до цієї типової кореспонденції фермер проводить записи в меморіальний ордер згрупованих операцій з надходження і видачі готівки. Однорідні операції групуються для скорочення кількості записів в меморіальному ордері і зменшення в результаті витрат часу на ведення обліку. Однорідні операції - це такі, в яких однакова кореспонденція рахунків. Так, наприклад, якщо за місяць в касовій книзі записано шість операцій по отриманню готівки з розрахункового рахунку, то в меморіальному ордері ці операції будуть записані одним рядком на загальну суму, оскільки кожна з них відображається в однаковій кореспонденції за дебетом рахунку 30 «Каса» і кредитом рахунку 31 «Рахунки в банках». Відповідно групують й інші операції: надходження за реалізовану продукцію, оплату праці найманих і залучених осіб, витрати на купівлю матеріальних цінностей тощо. Записи операцій з готівкою в меморіальному ордері доцільно проводити в кінці місяця, оскільки щоденно їх реєструють в касовій книзі, що усуває можливість пропуску записів на відміну від операцій з

обліку сільськогосподарської продукції чи інших товарно-матеріальних цінностей. Важливо тільки не пропустити операції з готівкою при їх групуванні і записах в меморіальному ордері. Перевірку правильності записів в ньому проводять в два прийоми. Спочатку на полях касової книги ставлять позначку про те, що ця операція врахована в загальній сумі, яка записується в меморіальному ордері. Далі підраховують в ньому відповідно загальну суму надходжень і витрати готівки за місяць і, користуючись формулою визначення сальдо по активному рахунку, звіряють його з сумою залишку в касовій книзі. Якщо в меморіальний ордер всі операції з готівкою перенесено правильно, то результат від додавання до початкового залишку готівки в касовій книзі загального надходження грошей і віднімання загальної суми витрати грошей по меморіальному ордеру буде дорівнювати залишку їх в касовій книзі на кінець місяця. Якщо ж виявиться розбіжність, то необхідно заново перевірити правильність перенесення цифр з касової книги в меморіальний ордер. При цьому їх повторно відкривають в касовій книзі.

Точний облік витрат в селянському господарстві а, отже, достовірна інформація про фінансовий його стан і можливості, вимагають повноти записів всіх витрат готівки, включаючи і особисті потреби сім'ї фермера. Доцільно у зв'язку з цим записувати в касову книгу всі витрати готівки. Безперечно, що запис кожного випадку витрати готівки на особисті потреби нереальний. Тому тут можна обмежитись регулярним записом значних сум і, не рідше одного разу на місяць, - решти витрачених грошей на особисті потреби. Оскільки в кінці місяця відновити в пам'яті всі дрібні витрати готівки неможливо, то загальну суму таких витрат можна підрахувати як різницю між залишком готівки по касовій книзі і фактичною її наявністю у фермера на кінець місяця. Витрату готівки на особисте споживання у меморіальному ордері записують в кореспонденції дебет рахунку 79 «Фінансові результати» і кредит рахунку 30 «Каса».

Готівкою фермер оплачує здебільшого дрібні витрати. В значно

більших обсягах здійснюються операції безготівковим шляхом. Так, якщо реалізація виробленої продукції проводиться державним чи акціонерним заготівельним організаціям (елеваторам, цукро заводам, молоко заводам, м'ясокомбінатам тощо), то оплата селянському господарству в таких випадках проводиться виключно безготівковим шляхом. Так само витрати на придбання товарно-матеріальних цінностей чи оплату вартості послуг і робіт, одержаних від державних чи акціонерних організацій і підприємств (баз постачання, гуртовороздрібних магазинів, підприємств агротехсервісу тощо) фермер оплачує за безготівковою формою розрахунків через відділення банку, яке його обслуговує.

В банку, який обслуговує селянське господарство, ведуть облік всіх операцій на його рахунках. Інформацію про такі операції банк видає своїм клієнтам як виписку з рахунків. Оскільки облік в банках здійснюється на комп'ютерах, то виписки є зашифрованими. Тому фермеру треба вміти читати виписки банку, тобто проводити дешифрування. Слід пам'ятати, що для банку рахунки клієнтів з обліку грошових коштів є пасивними, хоч в господарстві це активні рахунки. Тому у виписках банку витрата коштів з рахунків записана в графі «Дебет» і, навпаки, надходження коштів на рахунок у графі «Кредит». Таким чином, виписку треба читати обернено, як відбиток у дзеркалі. До виписки з рахунку в банку прикладаються копії документів, на основі яких були проведені операції з грошми: платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення тощо. Окремі копії документів є в господарстві, оскільки їх забирають з банку відразу ж після здійснення операцій. Наприклад, платіжні доручення, корінці у грошовій чековій книжці після одержання готівки. Тому в першу чергу слід впорядкувати документи, які прикладаються до виписки з рахунку. Їх складають у хронологічному порядку окремо по дебету (витрати грошей) і кредиту (надходження грошей), звіряють суми, вказані у виписці і документах, відмічаючи це у виписці спеціальною позначкою. Інколи буває так, що не всі документи надійшли з

банку разом з випискою, або помилково до неї прикладено документи інших господарств. Чужі документи слід повернути в банк, а власні забрати. Читаючи виписку по значенню кодів в графі «Шифр операції» можна визначити, якого документа бракує.

В умовах селянського господарства, враховуючи порівняно невеликий обсяг операцій на рахунках в банку, виписки з рахунків можуть замінити реєстри аналітичного обліку, які змушені вести у великих господарствах, наприклад, журнали №1 та №2. В селянському господарстві достатньо на полях виписки навпроти кожної суми по дебету чи кредиту рахунка вказати кореспондуючий рахунок. При цьому слід користуватись типовою кореспонденцією рахунків, виходячи із змісту господарських операцій.

Виходячи із змісту господарських операцій фермер записує згруповані однорідні операції з виписки у меморіальний ордер загальною сумою по кожному кореспондуючому рахунку, аналогічно методиці записів з обліку готівки. Записи в меморіальному ордері використовуються для відображення даних про оплату одержаних матеріалів або виконаних робіт чи послуг від постачальників і підрядників, проведення інших платежів та надходження коштів від покупців за реалізовану продукцію в реєстрах з обліку розрахунків. В окремих випадках необхідно, крім меморіального ордера і виписки банку, використовувати дані платіжних доручень, платіжних вимог, розрахункових чеків тощо, де є детальна інформація про платежі господарства і надходження коштів на рахунки в банку.

Облік розрахунків дещо складніший, ніж облік основних засобів, матеріальних цінностей чи коштів селянського господарства. Ця складність зумовлюється насамперед тим, що розрахунки, по суті, об'єднують операції з надходження товарно-матеріальних цінностей, надання послуг чи виконання робіт для господарства, та операції з обліку коштів на рахунках в банку. До того ж операції з розрахунків більш динамічні, ніж інші. Адже розрахункові операції слід відображати в обліку оперативно, тут не можна обмежитись

записами в кінці місяця, оскільки результат розрахунків фермеру треба знати по кожному партнеру відразу ж після кожної операції. Тому тут необхідно кожного разу після здійснення будь-якої розрахункової операції, крім запису її в меморіальному ордері, провести оперативний запис в реєстрі з обліку розрахунків - Журналі реєстрації господарських операцій та Відомості обліку розрахунків. В іншому випадку неважко заплутати розрахунки так, що потім визначити реальний їх стан буде надзвичайно важко. Крім того, це може привести до фінансових втрат фермера, оскільки спричинить різні помилки в оплаті одержаних товарно-матеріальних цінностей чи реалізованої продукції (повторну оплату чи неоплату або неповну оплату відповідно, сплату в зв'язку з цим штрафів, пені, неустойок тощо). Тому розрахунки з партнерами фермер повинен організовувати так, щоб вони були юридично доказовими, точними, своєчасними. Для цього слід дотримуватись певних вимог.

Насамперед з кожним постійним постачальником чи підрядником або покупцем повинен бути укладений письмовий договір. Як правило, такі договори є типовими. Бланки цих договорів є в кожному підприємстві, яке зайняте постачальницькою діяльністю (підприємства агросервісу) чи закупівлями сільськогосподарської продукції (заготівельні організації). Хоч договори є типовими, а їх бланки віддруковані друкарським способом, при підписанні договору треба уважно з ним ознайомитись і вивчити особливості умов, які укладаються в договорі. При незгоді з тим чи іншими положеннями договору необхідно добиватись виключення неприйнятних умов чи відповідної їх зміни і лише після цього підписувати договір. Один примірник договору повинен зберігатись в селянському господарстві.

Доцільно, щоб письмові договори укладались з усіма без винятку партнерами селянського господарства навіть з тими, що виконують для господарства разові послуги. Це дозволяє уникнути майбутніх ускладнень в розрахунках чи навіть прямих втрат господарства внаслідок порушень початкової домовленості чи затримки в оплаті, або навіть відмови від неї.

Але навіть у тих випадках, коли поставка матеріалів чи реалізація продукції, виконання робіт і послуг здійснюється на основі усної домовленості між фермером та будь-якими підприємствами і організаціями обов'язковою умовою є виписування доручень типової форми.

Доручення застосовується при одержанні товарно-матеріальних цінностей від постачальників, або при видачі сільськогосподарської продукції в господарстві представникам організації-покупця, коли оплата за них проводиться шляхом безготівкових розрахунків через банк чи навіть готівкою.

Необхідно подбати про реєстрацію доручень в спеціальному журналі, в якому особа, що його одержала, розписується. Після використання доручення в журналі проставляють відмітку про це (номер і дату товарно-транспортної накладної, рахунку-фактури, по яких одержано матеріальні цінності). Постачальник на одержані товарно-матеріальні цінності виписує супровідний документ - рахунок-фактуру чи товарно-транспортну накладну, податкову накладну. Згідно з цими документами проводиться оплата за одержані матеріали.

Тому в рахунку-фактурі чи товарно-транспортній накладній, податковій накладній особливу увагу слід звернути на відповідність найменування матеріальних цінностей, замовленим фермером, які одиниці виміру вказано, яка кількість записана у відповідній графі, перевірити як ціну, так і арифметичну суму, правильність визначення податку на додану вартість, загальний підсумок, який означає суму до оплати постачальнику фермером.

У випадку виявлених помилок чи розбіжностей між фактичною поставкою матеріалів і вказаними даними у супровідних документах фермер негайно повідомляє про це постачальника і узгоджує з ним спосіб виправлення допущених недоліків. В окремих випадках взаємні претензії фермера і постачальника можуть вирішуватись в судовому порядку.

Всі одержані товарно-матеріальні цінності необхідно відразу ж записати в картки чи книгу складського обліку та відобразити збільшення заборгованості перед постачальниками. При цьому записи проводять у кореспонденції дебет рахунку в розрізі кожного виду їх на окремих картках чи листках книги складського обліку і на загальну суму вартості всіх матеріалів, які надійшли від певного постачальника - кредит рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками».

Оплату відображають у кореспонденції дебет рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками» і кредит рахунків 30 «Каса», 31 «Рахунки в банках», 60 «Короткострокові позики» залежно від того, за рахунок яких коштів проведено розрахунки. Якщо оплата проведена повністю, то залишку (сальдо) на рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками» не буде.

При неповних розрахунках виникає сальдо. По дебету воно означає, що господарство не на всю суму оплати грішми одержало матеріали. Якщо ж сальдо кредитове, то це означає заборгованість селянського господарства перед постачальником. В таких випадках треба вжити заходів для повного взаєморозрахунку.

У зв'язку з введенням податкового обліку кореспонденція рахунків за цими операціями дещо ускладнюється. Зокрема записи є різними залежно від того, на умовах попередньої чи наступної оплати здійснюється постачання товарно-матеріальних цінностей, робіт і послуг.

При попередній оплаті постачальникам (підрядникам) за матеріали (роботи і послуги), що надійдуть пізніше, на валові витрати відносять сплачені згідно з платіжним дорученням суми.

Для обліку розрахунків використовують графи 6-9 «Журналу реєстрації господарських операцій» [Додаток 3]. У графі 7 зазначають суми податків та інших платежів, які мають бути перераховані до бюджету, а в графі 6 - погашення боргу шляхом перерахування грошей з рахунка в банку чи



зарахування деяких платежів, при придбанні товарно-матеріальних цінностей тощо.

У графі 8 відображаються заборгованість, яку має сплатити господарству інша юридична чи фізична особа, та суми, перераховані (сплачені) господарством з погашення власної заборгованості іншим організаціям (особам), а в графі 9 зазначають виникнення заборгованості господарства та погашення боргу іншими організаціями. Контроль за станом розрахунків з конкретними юридичними та фізичними особами фермер здійснює шляхом порівняння сум нарахування та оплати у графах 6 та 7 або 8 та 9.

При значній кількості організацій, з якими господарство здійснює розрахунки, доцільно застосовувати відомість обліку розрахунків в якій зазначають стан та рух заборгованості по кожній організації чи особі (крім оплати праці), а по розрахунках з бюджетом - ще й вид податку (платежу).

Реалізацію продукції власного виробництва, куплених товарно-матеріальних цінностей, включаючи і товари, виконання для капітального будівництва і капітальних ремонтів та на сторону робіт і послуг власними допоміжними виробництвами, вартість сировини власного виробництва, використаної для переробки в селянському господарстві чи для обслуговуючих виробництв, відпуск її для переробки на давальницьких умовах обліковуються на рахунку 90 «Собівартість реалізації». Облік реалізації продукції (робіт, послуг) здійснюється в такому порядку. На підставі доручень покупців виписують товарно-транспортну накладну у двох-трьох примірниках, в якій вказують найменування продукції (товарів, робіт, послуг), що реалізуються, їх кількість (масу), суму виручки, податок на додану вартість, загальну суму до оплати покупцями і замовниками.

На суму нарахованого ПДВ при реалізації продукції, товарів, робіт, послуг дебетують рахунок 70 "Доходи від реалізації" та кредитують рахунок 64 "Розрахунки за податками й платежами". Комерційну (повну) собівартість

продукції (робіт, послуг) відображають за дебетом цього рахунку, виходячи з кількості (маси) та виробничої собівартості і витрат на реалізацію (по товарах - витрат обігу).

На цьому рахунку щомісяця визначають фінансові результати від реалізації (прибутки або збитки) як різницю між виручкою і комерційною собівартістю продукції, товарів, робіт, послуг, які перераховують на рахунок 79 «Фінансові результати» в кореспонденції з рахунком 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)». Облік реалізації продукції (робіт, послуг) ведуть на окремих аналітичних рахунках, які відкривають виходячи з потреби визначення рентабельності того чи іншого виду діяльності.

Аналітичний облік реалізації ведуть у такому порядку. Дані товарно-транспортних накладних записують у «Журналі обліку господарських операцій» або меморіальному ордері у відповідній кореспонденції.

Операції з обліку розрахунків з покупцями і замовниками за реалізовану їм продукцію, роботи і послуги у селянських підприємствах відображають на рахунку 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками». Аналітичні рахунки відкривають окремо на кожного покупця чи замовника у Відомості обліку розрахунків. Первинні документи і реєстри тут ті ж самі, що і за рахунком 90 «Собівартість реалізації», оскільки облік за цими рахунками поєднано.

Це товарно-транспортні накладні, рахунки-фактури, приймальні квитанції, на основі яких проводять записи за дебетом рахунку в кореспонденції з кредитом рахунку 70 «Доходи від реалізації». Первинними документами про оплату є платіжні доручення (зведені платіжні доручення) покупців.

Дані первинних документів записують у Журналі обліку господарських операцій (меморіальному ордері).

## **2.4. Формування затратного механізму фермерських господарств та його вплив на облік витрат на виробництво і виходу продукції (робіт, послуг) та їх реалізацію**

Для забезпечення ефективності селянського господарства необхідно мати точні дані про реальні витрати на виробництво продукції. Лише в цьому випадку можна порівняти одержані результати із затратами, визначити рівень рентабельності виробництва.

Облік витрат виробництва в селянському господарстві можна, на відміну від великих сільськогосподарських підприємств, значно спростити. Перш за все тут немає потреби вести облік витрат в розрізі культур, видів тварин, тобто, типових об'єктів обліку. Досягти точного визначення фінансового результату діяльності селянського господарства можна навіть при умові, що облік витрат буде здійснюватись в цілому по господарству. Для обчислення ж собівартості продукції за її видами можна скористатись розрахованими нормативами, які в кінці року необхідно скорегувати, виходячи з фактичної суми витрат і кількості одержаної продукції. Такі розрахунки порівняно нескладні, але вони дозволяють значно скоротити витрати часу на ведення обліку. Другою особливістю обліку витрат виробництва в селянському господарстві є те, що тут відпадає потреба в щомісячних записах витрат в облікових реєстрах, підрахунку оборотів і сальдо в них. При умові, що кожна сума витрат фіксується фермером в меморіальному ордері, як це було викладено раніше, для узагальнення даних про витрати можна обмежитись записом їх в облікових реєстрах в кінці року, після завершення збирання урожаю.

Узагальнення витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в кінці року в селянському господарстві доцільно проводити в два етапи. Спочатку необхідно виписати з меморіальних ордерів за кожний місяць

проведені витрати на оплату праці залучених працівників, витрати насіння, добрив, пального, вартості оплачених ремонтів тощо, тобто, так званих змінних витрат, які залежать від обсягу виробництва. Після цього слід записати умовно-постійні витрати: амортизацію основних засобів, плату за землю. загальногосподарські витрати, які прямо не залежить від обсягу виробництва.

Для узагальнення витрат виробництва в селянському господарстві необхідно застосовувати спеціальний обліковий реєстр «Відомість обліку витрат виробництва селянського (фермерського) господарства». В ній передбачено вести облік як витрат виробництва, так і надходження сільськогосподарської продукції.

Селянські (фермерські) господарства, для яких виробництво сільськогосподарської продукції не є основною діяльністю, оскільки в них валовий дохід від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва за минулий звітний рік не перевищує 50% загальної суми валового доходу, поряд з обліком витрат виробництва, повинні обліковувати також валові витрати.

Валові витрати - це витрати платника податку з прибутку, пов'язані з підготовкою, організацією, веденням виробництва, реалізацією продукції (робіт і послуг), охороною праці. Відмінність їх від витрат виробництва, у традиційному їх розумінні, головним чином у тому, що до валових витрат, поряд з традиційними, зараховуються будь-які витрати платника податку з прибутку, які здійснено ним в зв'язку з придбанням матеріалів, сировини, товарів, робіт і послуг. Тому в першу чергу треба провести розмежування куплених і власних матеріалів за рахунком 20 «Виробничі запаси». На витрати виробництва вартість придбаних матеріалів, сировини, товарів не відноситься. Це відбувається лише при їх фактичному витрачанні. Роботи і послуги відображають у виробничих витратах незалежно від того, виконані вони власними допоміжними підрозділами, чи придбані. На валові витрати

власні роботи і послуги не відносять. Валові витрати підприємств збільшуються навіть при перерахуванні попередньої оплати постачальникам за товарно-матеріальні цінності, які ще не надійшли. До виробничих витрат попередня оплата не включається.

Інша відмінність у тому, що, наприклад, амортизація основних засобів у валові витрати підприємств не включається, в той час, як вона входить у витрати виробництва за статтею «Витрати на утримання основних засобів». Натомість до валових витрат включаються затрати на формування основного стада при купівлі тварин, однак вони не відносяться до витрат виробництва.

Витрати виробництва обліковують для визначення собівартості виробленої продукції, робіт, послуг та обчислення на цій основі комерційної собівартості і прибутку від реалізації. Валові витрати обліковують лише з метою визначення оподаткованого прибутку.

Облік витрат за видами виробництв ведуть на рахунку 23 "Виробництво", за елементами – на рахунках класу 8, а також за витратами діяльності – на рахунках класу 9 "Витрати діяльності".

Облік валових витрат регламентований Міністерством фінансів України.

Встановлено, що він здійснюється з використанням існуючої системи облікових реєстрів і рахунків бухгалтерського обліку. В той же час не передбачено окремого реєстру аналітичного обліку для нагромадження валових витрат. Тому можна рекомендувати пристосувати для цього традиційні реєстри, призначені для аналітичного обліку витрат виробництва. Це можуть бути виробничі звіти, відомості розрахунку витрат на виробництво за економічними елементами і собівартості товарної продукції, книги обліку виробництва або інші пристосовані реєстри, які б давали можливість хронологічно-систематичного запису операцій, підрахунку загального дебетового і кредитового обігів за місяць, перенесення їх у Головну книгу для визначення у ній підсумків дебетових і кредитових обігів.

Аналітичний облік валових витрат повинен бути організований таким чином, щоб можна було узагальнювати операції у відповідності з вимогами щодо складання декларації про прибуток підприємства.

З цією метою традиційні реєстри бухгалтерського обліку, призначені для обліку витрат виробництва, необхідно пристосувати до відображення валових витрат за видами, наведеними у додатках до декларації про прибуток підприємства. Виходячи з кількості позицій за якими треба групувати витрати у конкретному додатку до декларації про прибуток підприємства, доцільно у графі "Витрати" відвести таку кількість рядків, яка є достатньою для відображення переліку валових витрат, наведених у ньому. Наприклад, для групування витрат для додатку Ж треба відвести 19 рядків, а для додатку Н - всього 5 рядків. Вертикальні колонки цього реєстру "за місяць" будуть використовуватися для запису відповідних сум за конкретними операціями з обліку валових витрат, а "з початку року" - для підсумків за два місяці чи квартал. При цьому необхідно звернути увагу на те, що на підприємствах валові витрати треба обліковувати наростаючими підсумками окремо за кожний квартал і в цілому за рік, оскільки вони подають декларації про прибуток щокварталу.

Тому традиційні реєстри з обліку витрат необхідно змінити таким чином, щоб можна було відображати, крім даних за місяць, підсумки за перший квартал, другий квартал, перше півріччя, третій квартал, три квартали, рік. З урахуванням того, що облік валових витрат треба вести в розрізі показників, наведених у додатках до декларації про прибуток підприємства, в таких реєстрах для цього необхідно відвести потрібну кількість рядків, щоб уникнути зайвих витрат часу на групування даних при складанні згаданих додатків, а відтак, на їх основі, декларації про прибуток підприємства [Додаток Н].

Для обліку валових витрат, пов'язаних з підготовкою, організацією, веденням виробництва, реалізацією продукції (робіт, послуг), необхідне

окреме групування первинних документів з придбання матеріалів, сировини, комплектуючих виробів. Щоб забезпечити такий облік, необхідно на товарно-транспортній накладній (платіжного доручення - при попередній оплаті), податкової накладній скласти окремі листки-розшифровки, виходячи з того, де і в кого здійснено придбання таких товарно-матеріальних цінностей. На основі цих листків - розшифровок будуть зроблені записи з придбання матеріалів.

Підприємства (крім сільськогосподарських) корегують валові витрати на приріст (убуток) балансової вартості куплених матеріалів сировини, комплектуючих виробів, напівфабрикатів на складах, незавершеному виробництві та залишках готової продукції на початок звітнього кварталу над їх балансовою вартістю на кінець того ж кварталу кореспонденцією дебет рахунку 841 "Валові витрати" і кредит цього ж рахунку додатковою проводкою чи методом "червоне сторно" оскільки сума такого приросту чи убутку - розрахункова величина, зумовлена зміною залишків товарно-матеріальних цінностей у результаті операцій з їх оприбуткування чи витрачання, які вже були відображені за відповідною кореспонденцією рахунків. Тому повторно відображати це у кореспонденції з матеріальними рахунками чи з рахунками обліку розрахунків немає підстав [ДодатокП].

Запис такої операції здійснюють на підставі відомості про облік балансової вартості матеріальних активів, яку складають, у свою чергу, на основі сальдових відомостей за матеріальними рахунками, звітів про рух матеріалів, інвентаризаційних описів та розрахунку вартості куплених матеріалів, сировини, комплектуючих виробів, напівфабрикатів у незавершеному виробництві та у готовій продукції, яка не реалізована і знаходиться на підприємстві. Оскільки при оподаткуванні прибутку підприємства враховують убуток чи приріст лише придбаних, а не отриманих від власного виробництва виробничих запасів, виявити це можна лише при умові роздільного обліку власних і придбаних матеріальних цінностей. До

того ж тут не враховують ТМЦ, отримані за бартером, якщо не відбулися розрахунки за ним.

На підприємствах, які здійснюють торговельну чи постачальницьку діяльність, або якщо на підприємстві здійснюють одночасно з виробничою торговельну діяльність, приріст (убуток) відображають відповідно за вартістю придбаних товарів у такому ж порядку, що й матеріалів для виробничої діяльності.

Амортизацію основних засобів на субрахунок 841 "Валові витрати" не відображають, а прямо відносять на рахунки з обліку витрат виробництва. Виняток складають випадки, якщо залишкова вартість одиниці основних засобів першої групи не перевищує 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Так само на цьому рахунку відображають не всі витрати на реконструкцію основних засобів, а лише ту їх частину, яка не перевищує 5% сукупної залишкової вартості основних засобів на початок року. Решту витрат приєднують до вартості основних засобів.

Схема обліку за субрахунком 841 "Валові витрати" така. На основі документів, що засвідчують проведення витрат - платіжних доручень на попередню оплату постачальникам чи товарно-транспортних накладних, якщо одержання передувало оплаті, документів з обліку, оплати праці, авансових звітів та інших первинних документів, нагромаджувальних відомостей, листків-розшифровок, у яких узагальнена інформація про витрати, проводять одночасно записи за дебетом і кредитом згаданого субрахунку. Тому він постійно закривається і сальдо не має. Але його застосування дозволяє узагальнити за кожний квартал суму валових витрат, яка є необхідною для визначення оподаткованого прибутку за методикою, що введена з 1.07.1997р.

Валові доходи обліковують у податковому обліку таким чином, щоб за його даними можна було скласти за кожний звітний квартал декларацію про прибуток підприємства. В той же час у ній передбачено відображення



валових доходів наростаючим підсумком за рік. Тому поряд з відображенням валових доходів окремо за кожний квартал, у реєстрах аналітичного обліку необхідно передбачити місце для запису таких наростаючих підсумків за перше півріччя, три квартали і в цілому за рік. Оскільки реєстрів аналітичного обліку для відображення валових доходів також не встановлено, то для цього доводиться пристосовувати існуючі реєстри бухгалтерського обліку. Зокрема, для податкового обліку валових доходів можна пристосувати багатograфну книгу ф.№33. При цьому для першого кварталу тут можна відвести перших чотири графи (4-7), для другого необхідно наступних п'ять граф (7-12), оскільки одна з них повинна бути для наростаючого підсумку за I півріччя і т.д. Зміст запису у широкій графі 3 у цьому випадку треба відвести для переліку валових доходів, який встановлено відповідно додатками А, Б, В, Г, Д, Е, Є до декларації про прибуток підприємства. Зокрема, валові доходи від реалізації товарів (робіт, послуг) можна обліковувати в цьому аналітичному реєстрі у такий спосіб.

Для відображення валових доходів у другому півріччі можна пристосувати іншу сторінку. Графи 13-14 можна використати для запису кореспондуючих рахунків бухгалтерського обліку відповідно за дебетом і кредитом субрахунку 747 "Валові доходи".

Оскільки за місяць валові доходи треба в цьому реєстрі записувати навпроти відповідного рядка однією цифрою, дані окремих первинних документів (товарно-транспортних і податкових накладних розрахунків, актів тощо) необхідно попередньо згрупувати у листках розшифровках, а вже підсумок відповідних однорідних операцій переносити в цей аналітичний реєстр.

Нагромадження валових доходів у аналітичному обліку треба проводити таким чином, щоб тут відразу формувались дані для складання відповідного додатку до декларації про прибуток підприємств та підсумки, які потрібні для заповнення рядків 1-10 у ній. Зокрема для складання додатку

А "Доходи від реалізації товарів (робіт, послуг)" валові доходи слід нагромаджувати за переліком, що тут наводиться. При цьому у рядку 1.1 "Реалізація товарів, виконання робіт надання послуг" відображають виручку (доходи) або попередню оплату покупців, якщо реалізація відбувалась за гроші. Запис операцій за цим рядком здійснюється на основі товарно-транспортних накладних, рахунків-фактур, накладних та податкових накладних, а при відображенні у валових доходах грошей, що одержані як попередня оплата - на основі платіжних доручень, чеків. Як валові доходи відображається готівка, одержана від реалізації продукції, робіт і послуг на основі прибуткових касових ордерів. Валові доходи за цим рядком відображаються у кореспонденції рахунків, що залежить від того, яка подія відбулась спочатку.

Всі витрати, пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції, робіт і послуг групуються у відповідні статті, які визначаються галузевою інструкцією по питаннях планування, обліку і калькулювання собівартості з врахуванням характеру і структури виробництва.

В собівартість продукції не включаються такі витрати, які за своїм змістом не пов'язані з виробництвом і тому покриваються за рахунок прибутку. Це втрати і нестачі продукції, інших матеріальних цінностей понад природні норми при відсутності винних, втрати від уцінки виробничих запасів і готової продукції, втрати від стихійних лих, штрафи, пені, неустойки, збитки від списання безнадійних боргів, витрати на виробництво, яке не дало продукції тощо.

Не включають у витрати виробництва капітальні вкладення, які здійснюються у селянському господарстві, оскільки вони пов'язані не з виробництвом безпосередньо, а забезпечують приріст основних засобів. Вартість цих основних засобів буде включатись у витрати виробництва після їх введення в експлуатацію шляхом нарахування амортизації.

Витрати виробництва записують у розрізі наведених вище елементів

відповідно до типової кореспонденції рахунків.

Користуючись наведеним переліком, фермер може самостійно провести записи витрат у меморіальному ордері, а відтак у Журналі реєстрації господарських операцій та Відомості обліку витрат виробництва селянського (фермерського) господарства. Важливо при цьому забезпечити правильне групування витрат.

Варто звернути увагу на те, що перелік витрат у згаданій відомості відрізняється від типових статей їх обліку у сільському господарстві. Це утруднює у майбутньому аналіз структури витрат виробництва і вишукування на цій основі резервів зниження собівартості сільськогосподарської продукції. Тому доцільно після графи 11 на полях згаданої відомості при відображенні витрат в графі 3 «Оплата праці» вказувати суму власне оплати праці і відрахувань на соціальне страхування. Відповідно дані графи 4 «Матеріали» доцільно розшифровувати за такими елементами як насіння (корми), добрива, засоби захисту рослин (тварин), малоцінні і швидкозношувані предмети, пально-мастильні матеріали тощо. Так само варто розшифровувати при записах витрати, що відображені у графі 5 «Роботи і послуги» та у графі 8 «Інші» - за їх видами. Для цього можна скористатись встановленим переліком статей витрат для сільськогосподарських підприємств.

Розшифрування витрат при їх відображенні полегшує використання даних обліку для проведення детального аналізу рівня витрат на виробництво, їх динаміки, пошук на цій основі можливостей для здешевлення виробництва продукції селянського господарства. Такий спосіб ведення обліку дозволяє без додаткових групувань і виписок легко порівнювати витрати виробництва за їх елементами за ряд років, що спрощує аналіз ефективності господарювання, забезпечує наочність показників.

При збиранні урожаю сільськогосподарських культур необхідно забезпечити точне визначення валового збору кожної культури. При

виросуванні різних сортів і репродукції їх не можна обліковувати разом за загальною масою, а слід подбати про роздільний облік кожного сорту чи репродукції.

Для обліку надходження сільськогосподарської продукції встановлено різні типові первинні документи, які враховують специфіку того чи іншого виду продукції. В умовах же селянського господарства застосування всіх передбачених типових документів неможливе. Так, наприклад, лише облік надходження зерна від урожаю може здійснюватись, за трьома видами документів: «Реєстрами відправки зерна та іншої продукції з поля» ф.77, «Путівками на вивезення продукції з поля» ф.77а, «Талонами водія» ф.77б, «Талонами комбайнера» ф.77в відповідно.

Кожний з цих варіантів передбачає неодноразові наступні записи даних у відповідних «Реєстрах приймання зерна від шофера» ф.71а і «Реєстрах приймання зерна вагарем» ф.78а, «Відомостях руху зерна та іншої продукції» ф.80. Велику кількість первинних документів для обліку надходження від урожаю сільськогосподарської продукції в умовах селянського господарства необхідно скоротити, замінивши їх на такі, які дозволяють замість записів одноразових операцій по надходженню продукції (путівки, талони) чи операцій за один день (реєстри надходження зерна та іншої продукції з поля) вести накопичення даних за весь період її збирання. Це дозволить не тільки скоротити кількість документів, обсяг записів у них, які до того ж всюди (навіть у великих господарствах) проводяться вручну, але і забезпечити необхідну систематизацію даних для перенесення в реєстри складського обліку (картки чи книги).

На нашу думку, облік надходження продукції рослинництва в селянському господарстві можна вести у «Щоденнику надходження сільськогосподарської продукції» ф.81, який у великих господарствах призначений лише для обліку надходження яєць, овочів, плодів і ягід. З цією метою необхідно дещо змінити методику записів у ньому. Так, у графі «Від

кого прийнято», крім прізвищ осіб, зайнятих збиранням сільськогосподарської продукції на полі, слід вказувати дату збирання, оскільки відповідна клітинка зверху щоденника не дозволяє проводити щоденні записи цього показника. Щоденник повинен вести той, хто приймає зібрану продукцію для зберігання чи дальшого використання. При перевезенні продукції з поля до місця зберігання необхідно забезпечити записи кількості зібраної продукції в подорожні листи водіїв чи трактористів, які доставляють продукцію і після її зважування дані щоденника треба звірити з цими листами.

Для забезпечення якісного зберігання сільськогосподарської продукції, доведення її до товарних кондицій проводять очищення, сушіння, перебирання. В результаті початкова маса продукції зменшується і появляються відходи, які, залежно від якості, поділяються на такі, що придатні для дальшого використання, наприклад, на годівлю тварин, і так звані «мертві відходи», які використовувати не можна. Слід забезпечити роздільний облік повноцінної продукції, відходів, що використовуються і списання «мертвих відходів». З цією метою необхідно після проведення робіт по доведенню продукції до відповідних кондицій скласти «Акт на сортування і сушіння продукції рослинництва» ф.82.

В селянському господарстві необхідні дані про валовий збір сільськогосподарської продукції можна одержати безпосередньо із «Щоденника надходження сільськогосподарської продукції». Тому тут немає потреби робити відразу записи про фізичний збір в реєстри складського обліку, а потім проводити додаткові записи операцій по передачі продукції на очищення і списанню «мертвих відходів». В книгах чи картках складського обліку в селянському господарстві достатньо провести лише записи після визначення залікової маси одержаної від урожаю продукції на основі «Актів на сортування і сушіння продукції рослинництва». При цьому на кожний вид продукції, навіть однойменної,

слід відкривати окрему картку чи сторінку в книзі. Так, в наведеному прикладі на підставі акта від 8 серпня 2000р. на окремих сторінках «Книги складського обліку» ф.40 проведено записи про надходження від урожаю відповідно 12600 кг зерна озимої пшениці на насіння, 263414 кг товарного зерна озимої пшениці, 20890 кг відходів озимої пшениці для використання [Додаток Р].

Після визначення фактичних витрат на виробництво і валового збору сільськогосподарських культур фермер може визначити фактичну собівартість виробленої продукції за її видами. Для цього необхідно мати заздалегідь вираховані нормативні витрати на один центнер сільськогосподарської продукції, які виробляється в господарстві. Такі нормативи розраховують, виходячи з технології виробництва того чи іншого виду продукції і визначають обсяг кожного виду робіт, їх вартість, потребу у відповідних ресурсах для виробництва продукції (добрив, насіння, тощо) їх вартість. Підрахувавши загальну вартість витрат за нормативами на виробництво запланованого обсягу продукції, визначають за відповідною методикою нормативну собівартість одиниці продукції. Слід зазначити, що в умовах селянського господарства не завжди можна визначити відносно точні нормативи витрат, оскільки такі розрахунки надто трудомісткі. Немає в даний час і розроблених зональних нормативів витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в умовах селянського господарства. До того ж внаслідок інфляції застаріли навіть зональні нормативи, які були розроблені для великих колективних господарств. Тому в сучасних умовах для селянських господарств можна рекомендувати таких два способи визначення фактичної собівартості сільськогосподарської продукції.

Суть першого полягає в тому, що в селянському господарстві можна скористатись розробленими за допомогою відповідних спеціалістів індивідуальними нормативами витрат на виробництво. Такий спосіб дозволяє найточніше визначити фактичну собівартість кожного виду продукції саме з

врахуванням умов даного селянського господарства. Саме за таким способом визначено собівартість продукції озимих зернових в селянському господарстві, дані по якому тут наводяться.

Норматив витрат на виробництво озимої пшениці в розрахунку на один гектар тут визначений в сумі 378 грн. при урожайності 42 ц/га. В загальній сумі нормативних витрат питома вага витрат на вирощування озимої пшениці складає 43,65%. Фактичні витрати виробництва селянського господарства на вирощування всіх сільськогосподарських культур за 2000р. складає 137388 грн. Отже, за озиму пшеницю припадає  $(137388 \cdot 0,4365) = 59970$  грн.

З них на солону озимої пшениці віднесено за діючою методикою 6200 грн. витрат на її збирання і транспортування та закладку на зберігання, а решту  $(59970 - 6200) = 53770$  грн. розподілено між повноцінним зерном і відходами, що використовуються з розрахунку 40% вмісту повноцінного зерна у відходах. Таким чином, фактична собівартість одного центнера повноцінного зерна озимої пшениці розрахована в сумі  $53770 / (5201 + 439 \cdot 0,4) = 10$  грн., звідки собівартість одного центнера відходів складає  $(10 \cdot 0,4) = 4$  грн.

Другий спосіб визначення собівартості сільськогосподарської продукції, який, на нашу думку може бути рекомендований для застосування в селянських господарствах, ґрунтується на співвідношенні реалізаційних цін. Він значно простіший від попереднього, оскільки тут достатньо визначити співвідношення між реалізаційними цінами на ті види продукції, які виробляються в селянському господарстві і перевести їх в умовну продукцію. Далі, після визначення питомої ваги конкретного виду продукції в умовній кількості всієї, можна обчислити суму витрат виробництва на кожну культуру, а потім і в розрахунку на один центнер продукції.

До недоліків цього способу слід віднести те, що при цьому усереднюється собівартість продукції відповідно з реалізаційними цінами, що не дає можливості об'єктивно оцінювати рівень рентабельності

виробництва кожного окремого виду продукції.

Після визначення фактичної собівартості продукції проводять порівняння її з розрахунковою (нормативною) по кожному виду і визначають калькуляційні різниці, тобто відхилення фактичної собівартості від нормативної. Відхилення може бути в ту чи іншу сторону. Наприклад, за 2000р. фактична собівартість 1ц цукрових буряків у селянському господарстві перевищувала нормативну на 1грн.40коп., а фактична собівартість 1 ц гороху була нижча від розрахункової на 2грн.05 коп. Залежно від виду відхилень їх записують методом «червоне сторно» або додаткових проводок. В даному випадку методом «червоне сторно» буде записано калькуляційну різницю по гороху, а методом додаткових проводок - калькуляційну різницю по цукрових буряках.

Після таких записів рахунок 23 «Виробництво» по витратах поточного року закривається, тобто не має залишку на кінець року. Але внаслідок того, що в селянському господарстві у вересні 2000р. посіяно озимі зернові, які будуть зібрані в 2000р., то на рахунку 23 «Виробництво» обліковують витрати незавершеного виробництва. У зв'язку з цим в обліку необхідно відмежовувати витрати поточного року і витрати під урожай майбутнього року, тобто витрати незавершеного виробництва. З цією метою, починаючи з періоду початку робіт під урожай наступного року у Відомості обліку витрат виробництва селянського (фермерського) господарства необхідно відкривати другий аналітичний рахунок «Незавершене виробництво». З першого січня наступного року цей рахунок стає рахунком для обліку витрат виробництва поточного року і загальна сума витрат за рік на виробництво вирощеного врожаю буде складатись з витрат під урожай на початок року і проведених в поточному році по догляду і збиранню сільськогосподарських культур.

В результаті обчислення фактичної собівартості і списання калькуляційних різниць в селянському господарстві можна визначити як фінансовий результат від реалізації кожного виду продукції, так і загальну



його суму в цілому по господарству.

## **Висновки до розділу 2.**

1. Ефективне ведення виробництва – головна мета фермера. Він повинен повністю покривати свої затрати за рахунок коштів, одержаних від реалізації продукції (послуг) та інших доходів, і, крім того мати значний залишок коштів для задоволення потреб сім'ї, відтворення виробництва і т. д. З цією метою кожне фермерське господарство повинно налагодити облік. Механізм обліку формування і використання доходів фермера не складний, але спочатку необхідно оволодіти чинним законодавством з цих питань і методикою розрахунків усіх статей затрат і доходів.

2. У відповідності до Закону України “ Про селянське (фермерське) господарство” фермери здійснюють облік своєї діяльності, який необхідний як засіб контролю за ходом виробництва і як діагностичний інструмент для виявлення перспектив розвитку виробництва. Для цих господарств немає встановленої форми бухгалтерського обліку, однак облік необхідний. На постановку обліку в селянських господарствах справляє вплив їх організаційна форма виробництва та спеціалізація. Вивчення практики організації обліку в односімейних селянських господарствах області, що спеціалізуються на виробництві одного-двох видів сільськогосподарської продукції, а також даними соціологічного дослідження, ми прийшли до висновку, що тут можна скористатися простою формою обліку, в основу якої покладено модель “затрати-випуск”, яка має такий аналітичний вираз:

$$\Pi = В - З$$

де П – прибуток (чистий дохід), В – вихід продукції (виручка від реалізації продукції, робіт і послуг), З – затрати матеріальних і фінансових ресурсів.

При такій методології бухгалтерського обліку він організаційно будується на веденні однієї книги і двох відомостей. Книга передбачена для ведення фінансового обліку і називається “Журнал реєстрації господарських операцій”. У “Відомостях обліку основних засобів” та “Відомостях обліку оборотних засобів” здійснюється аналітичний облік.

Односімейним селянським господарствам немає необхідності заповнювати які-небудь первинні документи внутрігосподарського призначення. Розрахункові операції з банком оформляються згідно банківських правил на основі типових і розрахункових документів: платіжного доручення, платіжної вимоги, заяви про відмову від акцепту, оголошення на внесення готівкою, чекової книжки на одержання готівки.

Однак, формування і розвиток багатогалузевого селянського виробництва неодмінно приводить до збільшення як об'єктів обліку, так і облікової роботи. У зв'язку з цим рекомендуємо у таких господарствах вести облік із застосуванням 25 синтетичних бухгалтерських рахунків. Ведення обліку з допомогою рекомендованих рахунків забезпечить самоконтроль за наявністю і рухом засобів селянського господарства, обгрунтоване віднесення на виробництво матеріальних витрат і оплати праці, обгрунтованість складання звітних документів, і головне, вести облік згідно вимог Міжнародних стандартів.

3. Відповідно до пропонованої форми обліку фермеру рекомендовано порядок відображення господарських операцій в реєстрах бухгалтерського обліку, складання зведеної відомості підсумкових даних облікових реєстрів і оборотної відомості, а також балансу і звітності. Пропоновані рекомендації може виконувати сам фермер, або наймана особа по договору.

4. Однією з невирішених проблем в діяльності селянських (фермерських) господарств є недостатня звітність. Пропоновані нами форми звітності для фермерських господарств розраховані на те, щоб перейти від суцільного статистичного спостереження до вибірових і одночасних спостережень. Рекомендовані форми звітності зорієнтовані на дальніше зменшення облікового навантаження на селянське господарство.

## **РОЗДІЛ III**

### **АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ВИРОБНИЧОЇ ПРОГРАМИ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ АПК**

#### **3.1. Особливості технології виробництва та її вплив на організацію діючої методики економічного аналізу**

Складна економічна ситуація, що склалась в країні на початку 90-х років, вимагала невідкладних і рішучих дій по підвищенню ефективності діяльності АПК.

Реформи в сільському господарстві з початку були зорієнтовані на розвиток вільних ринкових відносин. Сільське господарство розглядалось як галузь народного господарства, що найбільш пристосована до конкуренції і найменш піддавалось дії державного регулювання.

Однак, останні роки, на основі практики та фактів, а не тільки популіських догматів, дають можливість прийти до інших висновків і доказати абсурдність такого підходу.

Найбільш чітко це проявилось на прикладі діяльності селянських (фермерських) господарств, виникнення яких безпосередньо зв'язано з аграрними перетвореннями, що проводяться в останні роки. На нашу думку, саме ця форма сільськогосподарських підприємств є найбільш інформативною для визначення ефективності дії аграрних відносин. Крім цього, селянські (фермерські) господарства в меншій мірі, ніж інші сільськогосподарські підприємства, піддаються впливу різного роду суб'єктивних чинників, що затінюють якісні зміни в аграрному секторі дією ринкових відносин. Саме в селянських (фермерських) господарствах є найсприятливіші умови для прояву і дії ринкових відносин. На відміну від великих сільськогосподарських підприємств, де багато зусиль направляється на те, щоб хоча формально виділити приватну власність на засоби

виробництва і вироблену продукцію, то в фермерських господарствах це питання вирішується автоматично. Голова селянського господарства сам визначає структуру і склад своїх виробничих засобів, сам є власником виробленої продукції, на свій розсуд її розподіляє. Іншими словами тут відсутні зовнішні чинники, що стримують підприємницьку ініціативу і почуття господаря.

Не менш важливим питанням є систематичний аналіз діяльності фермерських господарств. В умовах ринкової економіки і комерційної таємниці, що зароджується, звітність є єдиним інформаційним джерелом для аналізу. У зв'язку з тим, до її обсягу і якості повинні бути пред'явлені особливі вимоги. Звітність фермерського господарства повинна мати необхідну аналітичність, давати можливість оцінювати фінансовий стан, а також ефективність природних ресурсів і, перш за все, землі.

Підвищення ефективності фермерського господарства багато в чому залежить від використання виробничого потенціалу. Адже метою фермерського господарства є досягнення високих результатів при наявних виробничих ресурсах. При цьому важливо порівнювати обсяг сільськогосподарської продукції з наявними у фермерському господарстві ресурсними можливостями. Така оцінка повинна бути комплексною і відображати ступінь їх використання.

На даному етапі становлення фермерських господарств, коли облікова інформація ще недостатня і більшість фермерів області не є професійними обліковими працівниками, розрахунок всіх показників діяльності фермерських господарств можуть вести наймані працівники або спеціальні аудиторські центри.

Завдання фермерів, які не володіють обліковими знаннями може зводитись до фіксації господарських операцій в реєстрах бухгалтерського обліку і передачі такої інформації в аудиторський центр. Тут аудитор чи

бухгалтер за певну плату складає бухгалтерський баланс, розраховує економічні показники, аналізує фінансовий стан.

При цьому досить важливо, щоб в такому аудиторському центрі, а вони повинні функціонувати при районних фондах підтримки селянських (фермерських) господарств, всесторонньо вивчались і аналізувались всі основні показники фермерської діяльності.

Про це свідчить досвід економічно розвинутих країн. Так, шведські фермери користуються широкою сіткою консультативних центрів. “В країні діє багато консультативних фірм, що надають фермерам послуги економічного характеру. Є приватні і кооперативні спеціалізовані компанії, які по домовленості здійснюють бухгалтерський облік на фермах і аналіз їх господарської діяльності” [26, с.41-46].

Шведські економісти не проводять різниці між нормою прибутку і рівнем рентабельності, проте для розрахунку норми прибутку використовуються різні методики.

Норма прибутку на власний капітал може обчислюватись як відношення чистого прибутку до власного капіталу і як відношення загальної суми прибутку, до розміру використаного капіталу, а також як відношення норми прибутку до всього інвестиційного капіталу.

Аналогічні показники можна використати для оцінки діяльності фермерських господарств нашої країни. При цьому потрібно чітко розмежовувати, що включати в поняття власний, використаний і інвестиційний капітал. На нашу думку, в склад власного капіталу необхідно включати запаси готової продукції і інших товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, а також вартість основних засобів за виключенням суми зносу. Використаний капітал дорівнюватиме сумі виробничих затрат за звітний період. Інвестиційний капітал - це затрати на виробництво продукції і витрати на капітальні вкладення, податки, відрахування різним організаціям.

Добре налагоджена інформаційна служба для фермерів США. Форми і методи доведення цієї інформації для фермерів різноманітні. Вони включають: газети і журнали, рекламні листівки і брошури, радіо, кіно і телебачення, електронну пошту, курси перепідготовки і навчання фермерів та ряд інших заходів.

“Великий обсяг і широка різноманітність інформації поступає до фермера від кооперативної служби Екстеншен сервіс, яка об’єднує у своїй діяльності вчених і спеціалістів федерального, регіонального і місцевого рівнів, займаючись поширенням знань і навчання фермерів нових методів ведення виробництва. Ця служба працює із сільською молоддю, допомагає вирішувати багато проблем, що витікають або мають місце в сільському господарстві і фермерському житті” [129, с.61-62].

Методика оцінки діяльності селянських (фермерських) господарств включає систему узагальнюючих і часткових економічних показників: виробництво валової продукції на один гектаробал і на одного середньорічного працівника, прибуток на один гектаробал, доходи на особисте споживання в розрахунку на одного працівника, урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин.

Використання системи показників для оцінки діяльності селянських господарств забезпечить проведення як порівняльного аналізу підсумків роботи селянських (фермерських) господарств, так і аналізу підсумків роботи конкретного господарства в динаміці за ряд років, сприятиме одержанню реальних, економічно обгрунтованих висновків і пропозицій про негативні і позитивні сторони діяльності нових сільськогосподарських формувань в умовах ринкової економіки.

Аналіз спеціалізації виробництва у фермерських господарствах Тернопільської області свідчить про їх рослинницький напрям. Тільки третина їх займається тваринництвом, з яких більше 6 голів ВРХ і свиней мають відповідно 1.2 та 0.8% господарств. Невизначеність статусу фермерів

у суспільстві, і мабуть, найголовніше - невідлагоджений ціновий механізм, ціни на тваринницьку продукцію не покривають виробничих затрат. Без дотацій держави, без регулювання цін з боку держави тваринництво у фермерських господарствах розвиватись не може.

Адже, ефективність виробництва перебуває в прямій залежності від виробничих витрат. Прибуток фермерських господарств залежить від зниження виробничих затрат, цін, удосконалення структури кінцевих продуктів, підвищення їх вартості. Тому першочерговим завданням фермерів є чітке планування, розміщення капіталу, розробка раціональних бюджетів витрат.

В процесі функціонування бізнесу роль управління (менеджменту) витрат зводиться до постійного регулювання його складових з метою збільшення прибутку у виробництві. Основна увага в цьому процесі відводиться прийняттю управлінських рішень. Однак, щоб прийняти правильні управлінські рішення необхідно раціонально сформулювати виробничі витрати та вести контроль за ними.

За цією ознакою теорія ринкової економіки виділяє такі класифікаційні групи витрат:

1. За видами витрат - на матеріали, працю, накладні витрати;
2. За розміщенням або розподілом - на прямі і непрямі;
3. За функціональним призначенням - на виробництво, управління, реалізацію та ін.;
4. За реакцією на зміни в обсягах виробництва, видах продукції, технологіях виробництва та ін. - на постійні та змінні.

Виходячи з цієї класифікації всі витрати поділяються на три категорії:

1. Матеріальні витрати;
2. Витрати на працю - заробітна плата, преміальні, бонуси, комісійні тощо;
3. Грошові витрати - послуги, амортизація, страхування та ін.



Крім того, всі витрати поділяються на готівкові та безготівкові. Важливим видом витрат фермера можуть бути накладні витрати, які займають значну питому вагу в структурі собівартості продукції, і теж поділяються на постійні та змінні.

Знаючи, яку кількість продукції можна додатково отримати, збільшивши певний вид змінних витрат, фермер може обирати їх оптимальний рівень. Для цього потрібна інформація про співвідношення між рівнями змінних виробничих витрат за їх видами і виходом продукції. Прикладом таких співвідношень можуть бути витрати кормів на голову худоби та її продуктивність при певному рівні витрат, внесення відповідної кількості мінеральних добрив за їх видами на гектар посівної площі, загальна сума змінних виробничих витрат на гектар землі чи голову худоби та вихід сільськогосподарської продукції з відповідного ресурсу.

Такі розрахунки потрібні фермеру для визначення межі беззбитковості. У таблиці 3.1 наведено розрахунок ефективності виробництва трьох видів продукції: озимої пшениці, картоплі та цукрових буряків для фермерського господарства Шалеви Я.П. з Теремовлянського району.

Таблиця 3.1

**Розрахунок прибутковості виробництва зерна, картоплі та цукрових буряків**

№ п/п	Показники	Озима пшениця	Картопля	Цукрові буряки
1.	Урожайність, ц/га	35	200	320
2.	Ціна за 1 ц, грн	60.0	40.0	16.0
3.	Постійні виробничі витрати, грн	200	200	200
4.	Змінні виробничі витрати, грн	675	6800	3720

5.	Сумарні витрати (п.3+п.4), грн	875	7000	3920
6.	Виручка від реалізації (п.1 x п.2), грн	2100	8000	5120
7.	Валовий прибуток (п.6-п.4), грн	1425	1200	1400
8.	Прибутковість за валовим прибутком (п.7/п.6)x100, %	67.8	15.0	27.3

Такий розрахунок (виробничий бюджет) після підведення підсумку всіх доходів та витрат по кожній культурі дає можливість фермеру зробити висновок про їх прибутковість чи збитковість. Фермеру корисно знати скільки прибутку припадає на 1 га різних культур. Це визначить його програму на перспективу.

Бюджет дає можливість визначити кількість коштів, що залишаються у фермера після того, як він покриє свої змінні витрати, а також оцінити реальний обсяг витрат (тобто ті витрати, які господарство реально сплачує), а також виділити та оцінити витрати, що носять для господарства умовний характер (тобто такі витрати, які господарство на практиці не сплачує). До таких умовних витрат відноситься амортизація. Серед фермерів домінує думка про те, що амортизація накопичується для відновлення основних засобів, вона насправді використовується господарством на будь-які господарські потреби. Це підтверджується тим, що більшість фермерів вже протягом декількох років практично не поповнюють основних засобів, а використовують амортизацію на поточні потреби.

Крім того, за допомогою виробничих бюджетів можна провести аналіз беззбиткового рівня для конкретної галузі виробництва. Цей аналіз дозволяє визначити мінімальну кількість продукції, яку треба реалізувати за такою ціною, що дала б можливість покрити виробничі витрати, тобто вивести конкретну галузь на беззбитковий рівень. Це дасть можливість порівняти мінімальну кількість необхідної продукції з тією кількістю продукції, яку господарство планує отримати у процесі виробництва.

Для фермерського господарства важливим управлінським рішенням є правильне обґрунтування обсягу виробництва, при якому воно буде рентабельним, і при якому збитковим. З цією метою фермер розраховує:

- а) беззбитковий обсяг реалізації, при якому забезпечується повне відшкодування постійних витрат господарства;
- б) обсяг реалізації, який гарантує господарству необхідну суму прибутку;
- в) запас фінансової стійкості.

Для визначення цих показників можна скористатись графічним і аналітичним способом.

На основі даних таблиці 3.1 будується графік. По горизонталі відкладається урожайність запланованих для вирощування сільськогосподарських культур, а по вертикалі - собівартість реалізованої продукції і прибуток, що в сумарному вигляді складають виручку від реалізації.

З графіка можна встановити, при якому обсязі реалізації фермерське господарство одержить прибуток, а при якому - збиток. З його допомогою можна встановити точку, в якій затрати будуть дорівнювати виручці від реалізації продукції. Вона називається точкою беззбиткового обсягу реалізації або порогом рентабельності, нижче якої вирощування зерна буде збитковим.

Точка беззбитковості на рис.1 відповідає урожайності 4,9 ц/га, тобто при ціні 60 грн і наявних виробничих витратах беззбитковість вирощування зерна гарантується вже при врожайності 4,9 ц/га. У цій точці Б покриваються як постійні, так і змінні виробничі витрати. Посійні витрати відшкодовуються в точці А при врожайності 3,3ц/га (200/60). Увесь приріст витрат при зростанні врожайності пов'язаний лише із змінними витратами.

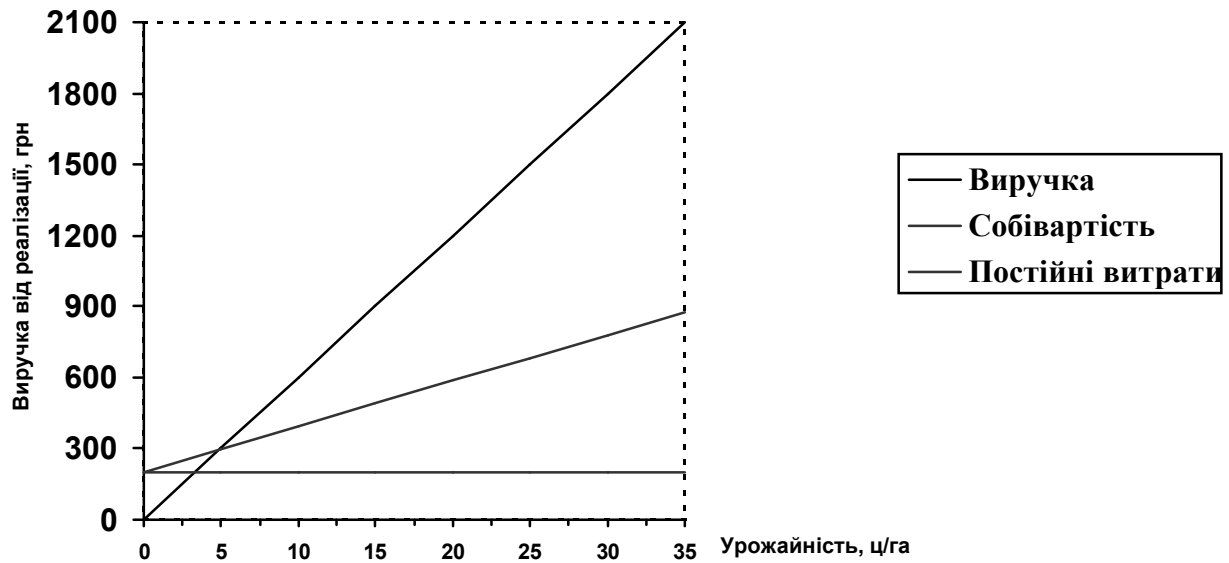


Рис. 1. Визначення межі беззбитковості виробництва зерна

Різниця між фактичним рівнем і беззбитковим обсягом реалізації - це зона стійкості. Якщо господарство повністю виконає свою програму з рослинництва і реалізує більше як 4,9 ц зерна з гектара, то запас фінансової стійкості складатиме 14% (4,9/35). При реалізації 10 ц/га – 28,5 % і т.д. Зона фінансової стійкості показує, на скільки відсотків фактичний обсяг реалізації вищий критичного, при якому рентабельність дорівнює нулю.

Аналітичний спосіб розрахунку беззбиткового обсягу реалізації продукції і зони фінансової стійкості фермерського господарства більш зручний, ніж графічний.

Загальні формули для визначення рівня беззбитковості мають такий вид:

$$Б = \frac{ПВ}{Ц - ПЗВ}, \quad (3.1)$$

де Б - беззбитковий рівень (центнерів);

ПВ - сумарні витрати (постійні і змінні), грн;

Ц - ціна реалізації (гривень за центнер);

ПЗВ - питомі змінні виробничі витрати.

За даними таблиці 3.1 беззбитковий рівень виробництва зерна складатиме:

$$B = \text{ПВ} : (\text{Ц} - \text{ПЗВ}) = 200 : (60 - 19,28) = 4,9 \text{ (центнерів)}$$

Проведення таких розрахунків для цукрових буряків дасть можливість фермеру прийняти рішення стосовно відбору найбільш вигідних сільськогосподарських культур чи виду тваринництва. Так, порівнюючи прибутковість виробництва зерна, картоплі та цукрових буряків, можна зробити висновки, що ефективність вирощування зернових на прикладі фермерського господарства Шалеви Я.П. вища, ніж вирощування цукрових буряків та картоплі.

Знаючи певні закономірності у співвідношенні виробничих витрат за їх видами та валовим прибутком, фермер може розрахувати рівні врожайності і ціни на цукрові буряки та картоплю, які забезпечили б адекватний прибуток, як і при вирощуванні озимої пшениці.

Якщо валовий прибуток від вирощування картоплі

$$\text{ВПк} = (\text{Цк} \cdot \text{Ук}) - \text{ЗВк}, \quad (3.2)$$

де Цк - ціна 1 ц картоплі, грн;

Ук - урожайність картоплі, ц/га;

ЗВк - змінні виробничі витрати при вирощуванні картоплі,

то порівнявши валові прибутки при виробництві картоплі і зерна, дістанемо рівняння:

$$(\text{Цк} \cdot \text{Ук}) - \text{ЗВк} = (\text{Цз} \cdot \text{Уз}) - \text{ЗВз}, \quad (3.3)$$

Для того, щоб валовий прибуток у картоплярстві був таким самим як і при вирощуванні озимої пшениці, ціна на цукрові буряки повинна бути визначена за формулою:

$$\text{Цк}=(\text{Цз}\cdot\text{Уз}-\text{ЗВз}+\text{ЗВк}):\text{Ук} \quad (3.4)$$

Підставивши дані з таблиці 3.1 у формулу 3.4 одержимо ціну за 1 ц картоплі 41,12 грн.  $(60\cdot35-675+6800):200$ .

Отже, при ціні 41,12 грн за 1 ц картоплі фермер отримає такий самий прибуток, як і при виробництві зерна, тобто 1425 грн.

Аналогічно можна розрахувати необхідну врожайність картоплі, яка б забезпечила потрібний рівень прибутковості при відповідних рівнях виробничих витрат і цін на картоплю:

$$\text{Ук}=(\text{ВПз}+\text{ЗВк}):\text{Цк} \quad (3.5)$$

Підставивши у формулу 3.5 дані таблиці 3.1, одержимо врожайність 205,6 ц/га.

Отже, фермеру необхідно вирощувати 205,6 ц картоплі з гектара для забезпечення прибутку 1425 грн.

Для одержання аналогічного прибутку по вирощуванню цукрових буряків скористаємось вищенаведеною формулою:

$$\text{Цб}=(\text{ВПз}+\text{ЗВб}):\text{Цб} \quad (3.6)$$

Підставивши дані з таблиці 3.1 у формулу 3.6 одержимо ціну на цукрові буряки – 16,07 грн.

Отже, щоб одержати прибуток 1475 грн., фермеру необхідно реалізувати цукрові буряки по ціні 16,07 грн. за 1ц.

Необхідну врожайність цукрових буряків знаходимо по формулі:

$$Уб=(ВПз+ЗВб):Цб \quad (3.7)$$

Після обчислення одержимо врожайність 321,6 ц/га

Аналогічні розрахунки проводять по інших культурах, визначаючи їх економічну ефективність, тобто доцільність вирощування у фермерському господарстві.

Важливою ділянкою роботи фермера є управління виробничими затратами у тваринництві. Як видно із вищевикладеного, фермери Тернопільської області неохоче займаються тваринництвом, і на це є об'єктивні причини. Проте, окремі фермери мають непогані успіхи у цій галузі.

Так, фермер Грицишин І.М. Тербовлянського району має на утриманні 10 корів. Користуючись діалектичним взаємозв'язком витрат і діючих цін можна теж визначити рівень беззбитковості виробництва (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

#### Бюджет молочного тваринництва (на одну корову)

Стаття	Одиниця виміру	Кількість, голів	Ціна, грн	Всього, грн
1. Прибуток				
молоко	ц	30	50	1500.0
вibraковані корови	гол	0.2	425	85.0
молодняк	гол	0.6	200	120.0
Всього	-	-	-	1705.0

2. Змінні витрати	грн	-	-	1287.0
3. Валовий прибуток	грн	-	-	418.0
4. Постійні витрати	грн	-	-	433.0
5. Всього витрат	грн	-	-	1720.0
6. Кошторисний дохід фермера	грн	-	-	-15.0

Бюджетом по молочному стаду даного фермера передбачено надій на корову 3000 кг молока на рік - реальна продуктивність фермерських господарств області, яка досягнута в даний час. Ціна реалізації молока 50 грн/ц. Вихід телят - 90 голів на 100 корів. Це дозволяє ставити щорічно на відгодівлю і вирощування 60% голів приплоду.

Бюджет по відгодівлі телят молочного стада передбачає 730 днів (два роки) для вирощування і відгодівлі з наступною реалізацією у вазі 365 кг по 1.47 грн/кг.

Згідно з розрахунками 1 молочна корова приносить фермеру 15 грн збитків лише від реалізації молока. Отже, загальні збитки фермера складають 150 грн. за рік. Тому фермеру необхідно змінити рівень витрат, продуктивності, зменшити період відгодівлі і інші чинники виробництва.

Для того, щоб вийти на беззбитковий рівень виробництва по молочному стаду, покрити всі виробничі витрати фермер повинен отримувати і реалізовувати за рік не менше 3100 кг молока на корову.

Маючи такі розрахунки фермер буде спроможний обґрунтовано приймати рішення щодо доцільності продовження виробництва. Так, використовуючи наведений приклад, можна стверджувати, що при діючих цінах на молоко, продуктивності корів та рівні затрат в молочному стаді, без дотацій із сторони держави молочне тваринництво у фермерських господарствах приречене на збитковість, тому фермерам Тернопільщини не вигідно займатися тваринництвом.



Звичайно, подібні розрахунки потребують періодичного коригування, тому що з часом можуть відбуватися зміни у технології виробництва або зміниться вид продукції (фермер може реалізовувати не молоко, а з наявністю переробних цехів - продукцію переробки). Все це викликає зміни у витратах і доходах. Відповідно змінюється і беззбитковий рівень виробництва. Крім того порівняння планових кошторисів з фактичними витратами допомагає зробити виробничі бюджети більш досконалыми та точними.

Виробничі бюджети для фермерів мають велике прикладне значення, оскільки в кінцевому підсумку формують загальні прибутки (збитки) по господарству. Це дозволяє мати більш чітке уявлення про господарство та його потенційні можливості. Крім того, такий підхід дає змогу, в разі необхідності, внести відповідні корективи у виробничу структуру господарства. Вказані можливості виробничих бюджетів дають підстави твердити про те, що вони повинні стати одним із звичних інструментів для фермерських господарств [40, с.4-8].

### **3.2. Аналіз організаційної структури управління, матеріальної, технологічної і технічної бази фермерських господарств**

За останні роки фермерський рух на Тернопільщині набув нового розвитку. На 1 січня 1992 року в області було зареєстровано лише 26 фермерських господарств, а на 1 січня 2000 року їх нараховувалось 686. В їх користуванні знаходиться 16,7 тис.га землі, в т.ч. 16,2 тис.га ріллі.

В середньому на одне фермерське господарство припадає 23,6 га ріллі (таблиця 3.3). В 1999 році фермерськими господарствами області вироблено 16,2 тис.тонн зерна, цукрових буряків – 35,4 тис.тонн, картоплі – 3,4 тис.тонн. При цьому урожайність у селянських

господарствах становила: зернових – 17,3ц/га, цукрових буряків – 198 ц/га, картоплі – 139 ц/га.

В області спостерігається значна диференціація фермерських господарств за їхніми розмірами. Так, середній розмір фермерського господарства в Бучацькому районі становить лише 10,5 га, то в Зборівському районі - 49,2 га ріллі. Це майже дорівнює площі, яка виділяється згідно Закону України “Про селянське (фермерське) господарство” (стаття 6 цього Закону).

Земля є основним чинником фермерського виробництва. Виробнича і трудова діяльність в будь-якому суспільстві завжди пов’язана із землею. Земля є важливішим елементом основного капіталу фермерського господарства, відіграє подвійну роль; по-перше, виступає як безпосередній чинник виробництва, завдяки своїм специфічним природним якостям; по-друге, використовується як територія для розміщення виробничих, адміністративних, житлових приміщень, транспортних та інших комунікацій.

На відміну від інших засобів виробництва земля не є вільно відтворюваним чинником виробництва, однак в той же час при правильному її використанні може покращувати свої природні якості. Потреба в землі з метою її сільськогосподарського використання залежить від спеціалізації фермерського господарства, рівня інтенсивності виробництва, її родючості.

Таблиця 3.3

Середні розміри фермерських господарств

Тернопільської області (на 01.01.2000р.)

№ п/ п	Назва районів	Кількість фермерських господарств	Рілля, га	
			всього	в середньому на одне господарство

1.	Бережанський	14	156	11,1
2.	Борщівський	99	2067	20,8
3.	Бучацький	66	696	10,5
4.	Гусятинський	65	1443	22,2
5.	Заліщицький	24	897	37,3
6.	Збаразький	28	835	29,8
7.	Зборівський	38	1870	49,2
8.	Козівський	39	779	19,9
9.	Кременецький	11	244	22,1
10.	Лановецький	18	746	41,4
11.	Монастириський	11	130	11,8
12.	Підволочиський	40	947	23,6
13.	Підгаєцький	25	1141	45,6
14.	Теребовлянський	55	636	11,5
15.	Тернопільський	100	2439	24,3
16.	Чортківський	48	786	16,3
17.	Шумський	14	340	24,2
18.	м.Тернопіль	1	49	49,0
	Разом	686	16201	23,6

Групування фермерських господарств Тернопільської області за розмірами земельних площ за останні три роки показало, що середній розмір фермерського господарства помітно збільшується (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Групування фермерських господарств Тернопільської області  
за розмірами землі

Групи господарств	Кількість господарств, %	
	1996 рік	2000 рік
до 3 га	24.0	22.8
від 4 до 10 га	45.6	44.1
від 11 до 20 га	15.9	16.5
від 21 до 30 га	5.0	6.7
від 31 до 40 га	3.1	3.0
від 41 до 50 га	6.1	6.5
від 51 до 100 га	0.2	0.3
більше 100 га	0.1	0.1
Всього	100	100

Питома вага господарств із розмірами земельних ділянок до 10 га знизилась з 69.6% в 1996 році до 66.9% в 2000 році. Частка господарств із земельною площею від 11 до 30 га зросла з 20.9% до 23.2% в 2000 році. Однак, досить повільно зростають господарства із площею земельних ділянок більше 40 га.

В останні роки, в час інтенсивного реформування власності в сільському господарстві, розпадом КСП, селянські (фермерські) господарства області все більше землі беруть в оренду в інших сільськогосподарських підприємствах та земельні сертифікати селян. (табл. 3.5).

Зараз фермерські господарства області орендують 5006 га таких земель, що складає 30,9% їхньої ріллі. Найбільше орендованих земель у Зборівському, Підгаєцькому та Тернопільському районах (відповідно 1376, 718 та 696 га). Так, із 17 районів 10 орендують землю, оскільки без збільшення земельних ділянок важко налагоджувати ефективне фермерське господарство.

Таблиця 3.5

Оренда землі фермерськими господарствами Тернопільської  
області на 01.01.2000 року

№ п/п	Назва районів	Площа ріллі фермерського господарства, га		
			взято в оренду, га	%
1.	Бережанський	156	-	
2.	Борщівський	2067	-	
3.	Бучацький	696	-	
4.	Гусятинський	1443	379	26,2
5.	Заліщицький	897	352	39,2
6.	Збаразький	835	-	
7.	Зборівський	1870	1376	73,6
8.	Козівський	779	62	7,9
9.	Кременецький	244	-	
10.	Лановецький	746	410	54,9
11.	Монастирський	130	-	
12.	Підволочиський	947	423	44,6
13.	Підгаєцький	1141	718	62,9
14.	Теребовлянський	636	243	38,2
15.	Тернопільський	2439	696	28,5
16.	Чортківський	786	347	44,1
17.	Шумський	340	-	
18.	м. Тернопіль	49	-	
	Разом	16201	5006	30,9

На ефективність фермерського виробництва поряд з кількістю земельної площі впливає і її якість. Практично фермерським господарствам часто виділяються покинуті, низькопродуктивні землі, що знаходяться в труднодоступних місцях, віддалених від доріг і інших комунікацій. В Шумському районі таких господарств біля 15%, що негативно впливає на якість виконаних польових робіт і, як наслідок, на урожайність сільськогосподарських культур. Так, в 1999 році урожайність зернових культур у фермерських господарствах України складала 13,1 ц/га проти 20,8 ц/га на всіх категоріях господарств, в Тернопільській області відповідно 17,3 і 18,1 ц/га.

Урожайність сільськогосподарських культур є одним з головних показників ефективності фермерського господарства. Незважаючи на низьку продуктивність земель та складні природні умови 1999 року окремі фермерські господарства Тербовлянського, Зборівського, Підволочиського районів виростили вищий врожай зернових культур, ніж в середньому в інших сільськогосподарських підприємствах області.

В структурі посівних площ фермерських господарств Тернопільської області найбільша питома вага відводиться, як і в цілому по Україні, зерновим культурам більше 80% (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

## Структура посівних площ фермерських господарств

## Тернопільської області

Назва культур	1997 р.		1998 р.		1999 р.		1999р. в % до 1997р.
	га	%	га	%	га	%	
Всього зернових і	9895	83,4	10807	82,6	9364	80,5	94,6

зернобобових							
в т.ч. озима пшениця	2100	17,7	2903	22,2	1852	15,9	88,2
Цукрові буряки	1477	12,4	1978	15,1	1790	15,4	121,2
Картопля, овочі	318	2,7	232	1,8	344	3,0	108,1
Кормові культури	174	1,5	61	0,5	128	1,1	73,5
Всього	11864	100	13078	100	11626	100	98,0

Цукрові буряки займають 15,9% і кормові культури – 1,1% посівних площ.

В 1999 році в області залишилось незасіяними 20 тис. га, з них у фермерських господарствах 0,8 тис. га. З них найбільше 62 % було незасіяно з причин відсутності техніки, 15 % відсутності насіння, 25 % інших причин.

Іншим важливим чинником фермерського виробництва є матеріальні ресурси, техніка, виробничі будівлі та ін.

Рівень механізації фермерських господарств незадовільний. Це пов'язано в основному з дороговизною техніки і диспаритетом цін на промислову і сільськогосподарську продукцію. Хоча індекс цін за 1999рік на продукцію сільського господарства зріс на 129,2, а на промислову на 115,7 відсотків, такий стан справ незадовільняє сільгоспвиробників [160 с. 50-55]. Якщо в 1991році за одну реалізовану тону зерна фермер міг купити дві тонни бензину, то в 1999році - лише 0.3 тонни бензину, тобто в 4-7 разів менше, ніж в 1991році. В 1999році вартість трактора МТЗ-82 дорівнювала вартості урожаю зернових з 20-25га. Саме цим пояснюється, що в 1998 році на 100 га фермерської ріллі в області припадало всього лише 3,5 трактори, 0,5 комбайна (табл. 3.7).

Якщо порівняти дані з примірними нормативами потреби в технічних засобах, то на перший погляд здається, що фермерські господарства області незабезпечені лише автомобілями (64%).

Однак, слід відмітити, що більшість технічних засобів вже давно відпрацювали свій амортизаційний строк, не менше 50% техніки закуплено фермерами списаною в КСП. На підтримання її дієздатності витрачається значна кількість бензину, дизельного палива, мастил, електроенергії, газу, інших енергоносіїв. Витрати на ремонт і технічне обслуговування постійно зростають. Пропонована сільському господарству техніка дорога, споживачі не купляють її через диспаритет цін, її низький рівень та зниження платоспроможності зацікавлених господарств.

Із 686 фермерських господарств тракторами забезпечено лише 48, зерновими комбайнами – 19,6, бурякозбиральними комбайнами – 5,4, вантажними автомобілями – 23,6 відсотків.

Таблиця 3.7

Забезпеченість фермерських господарств Тернопільської області основними видами сільськогосподарської техніки

(на 01.01.1999 року)

№ п/п	Назва районів	Припадає на 100 га ріллі, шт				
		тракторів	зернових комбайнів	автомобілі в	сівалок	бурякозбиральних комбайнів
1.	Бережанський	4.1	0.4	-	1.7	-
2.	Борщівський	3.7	0.7	1.2	1.7	0.2
3.	Бучацький	4.2	0.3	1.0	1.9	-
4.	Гусятинський	5.4	0.8	2.7	1.3	0.5
5.	Заліщицький	2.1	0.2	1.3	1.5	0.1
6.	Збаразький	5.6	1.3	1.2	4.2	0.3
7.	Зборівський	1.7	0.4	0.8	0.7	0.1
8.	Козівський	4.0	0.6	0.5	1.4	0.6
9.	Кременецький	3.6	0.3	0.6	0.6	-



10.	Лановецький	1.6	0.4	0.8	0.2	0.2
11.	Монастириський	4.6	0.7	-	0.7	0.7
12.	Підволочиський	4.6	0.8	1.5	3.1	0.2
13.	Підгаєцький	0.9	0.2	0.2	0.2	0.0
14.	Теребовлянський	4.2	0.8	0.8	1.7	0.6
15.	Тернопільський	3.1	0.4	1.1	0.8	0.1
16.	Чортківський	6.2	0.9	1.8	3.3	0.7
17.	Шумський	2.6	0.2	0.5	1.0	-
18.	м.Тернопіль	8.0	2.0	2.0	2.0	2.0
Всього		3.5	0.5	1.1	1.6	0.2
Норматив <sup>2</sup>		2.65	-	1.7	0.9	-
в % до нормативу		132.0	-	0.64	177.7	-

В розрізі окремих районів області забезпеченість тракторами коливається від 0.9 на 100 га ріллі в Підгаєцькому районі до 6.2 в Чортківському районі, а в усіх 15-ти господарствах Монастириського району немає ні одного вантажного автомобіля, аналогічна картина у фермерських господарствах Бережанського району, відсутні бурякозбиральні комбайни у цьому ж та Буцацькому і Кременецькому районах.

Більш наочну картину забезпеченості селянських фермерських господарств сільськогосподарською технікою дають показники таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

### **Наявність сільськогосподарської техніки на 100 фермерських господарств в залежності від розміру земельної ділянки**

<sup>2</sup> Розраховано згідно Рекомендацій по організації селянських (фермерських) господарств в Україні, Інститут аграрної економіки, К.: -1993

Основні види сільськогосподарської техніки	Розмір земельної площі фермерських господарств	Наявність сільськогосподарської техніки на 100 господарств, одиниць		
		фермерські господарства Тернопільської області	Фермерські господарства Теробовлянського району	Господарства району в % до господарств області
Трактори	Всього	74	72	97.2
	до 10 га	44.4	22	49.5
	від 11 до 20 га	54.0	38	70.3
	від 21 до 30 га	61.0	61.5	100.8
	від 31 до 40 га	73.8	72	97.5
	від 41 до 50 га	85.5	84	98.2
	від 51 до 100 га	95	150	157.4
	більше 100 га	183	300	163.9
Вантажні автомобілі	Всього	23.6	29.8	126.2
	до 10 га	10.0	-	-
	від 11 до 20 га	11.0	15.0	136.3
	від 21 до 30 га	16.3	30.0	184.0
	від 31 до 40 га	20.0	45	225.0
	від 41 до 50 га	25.3	61	241.1
	від 51 до 100 га	31.0	85	274.1
	більше 100 га	64.4	290	450.3
	Всього	12.3	14.0	113.8
	до 10 га	1.5	2.0	133.3
	від 11 до 20 га	5.0	8.0	160.0

Зернозби- ральні комбайни	від 21 до 30 га	7.8	9.5	121.7
	від 31 до 40 га	11.5	13.0	113.0
	від 41 до 50 га	16.0	14.0	77.7
	від 51 до 100 га	21.1	25	118.4
	більше 100 га	45	100	222.2

В цілому за всіма видами сільськогосподарської техніки фермерських господарств області і Тербовлянського району простежується така закономірність: із збільшенням розмірів земельної площі фермерських господарств зростає їх забезпеченість сільськогосподарською технікою в розрахунку на 100 господарств. Забезпеченість фермерських господарств Тербовлянського району вантажними автомобілями вища, ніж по фермерських господарствах області і складає 126.3% від їх рівня, краще і забезпечені фермерські господарства району зернозбиральними комбайнами (на 113.8%), однак тракторами забезпеченість становить лише 97.2% від середньообласного рівня.

Таблиця 3.9

**Забезпеченість обстежених фермерських господарств  
Тернопільської області основними засобами**

(на 01.01.1999 року)

№ п/п	Назва районів	Припадає на 100 фермерських господарств, одиниць							засоби телефо нного зв'язк у	електр оенерг ії
		тварин- ницьки х примі- щень	виробн ичих будіве ль	тракто -рів	Комба йнів	Автом обілів	сівало к			
1.	Бережанський	13	27	55.5	5.5	-	38.8	44.4	100.0	
2.	Борщівський	10	25	74.0	14.4	24.0	36.5	9.6	100.0	

3.	Буцацький	9	21	43.0	3.0	10.7	20.0	16.9	87.1
4.	Гусятинський	15	36	89.2	7.4	43.2	21.5	11.9	100.0
5.	Заліщицький	-	35	122.7	9.0	50.0	59.0	59.0	100.0
6.	Збаразький	4	22	137.0	33.3	33.3	103.7	29.6	100.0
7.	Зборівський	5	14	68.7	19.1	35.4	29.1	22.9	100.0
8.	Козівський	-	11	52.0	8.3	9.0	18.7	51.5	94.0
9.	Кременецький	-	20	33.3	3.7	7.4	7.4	37.0	100.0
10.	Лановецький	8	26	44.4	11.1	40.0	13.	33.3	100.0
11.	Монастириськи й	-	20	40.0	9.0	-	9.0	72.7	93.0
12.	Підволочиськи й	16	25	115.0	20.0	37.5	77.5	57.5	100.0
13.	Підгаєцький	-	-	45.8	8.3	12.5	12.5	20.8	85.0
14.	Теребовлянськ ий	15	21	71.9	14.0	14.0	29.8	80.7	100.0
15.	Тернопільськи й	16	28	129.8	9.0	23.6	19.0	20.9	100.0
16.	Чортківський	10	13	68	9.8	19.6	37.2	21.5	100.0
17.	Шумський	5	11	66.6	6.6	13.3	26.6	60.0	100.0
18.	м.Тернопіль	100	100	400.0	100.0	100.0	100.0	-	100.0
Всього		14.7	26.9	74.0	12.3	23.6	31.9	30.7	86.4

З таблиці 3.9 видно, що станом на 1 січня 1999 року забезпеченість тваринницькими приміщеннями на 100 фермерських господарств області склала в середньому 14,7 одиниць, виробничими будівлями 26,9 одиниць. В розрізі районів спостерігається значна строкатість в забезпеченні тваринницькими приміщеннями від 4 в Збаразькому районі до 16 одиниць

в Тернопільському районі, по виробничих будівлях від 11 одиниць (в Козівському районі) до 36 одиниць (в Гусятинському районі).

Телефонний зв'язок функціонує лише у 30.7 фермерських господарств із 100, а в Борщівському районі цей показник становить 9.6 одиниць, електрифіковано лише 86.4% фермерських господарств області, не всюди є під'їзні дороги, потрібні об'єкти соцкультпобуту.

Вихід із цієї складної ситуації ми бачимо в будівництві необхідних виробничих приміщень, хоча високі ціни на будівельні матеріали, паливо, електроенергію практично не дають можливості позитивно вирішувати ці питання. Фермери області не мають можливостей проводити будівництво за власні кошти, а із державного бюджету кошти на сільське будівництво виділяють незначні. Так, з Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств на одне фермерське господарство України станом на 01.01.1998 р. надійшло 119 грн., на одне фермерське господарство Тернопільської області - 107 грн, а кредиторська заборгованість на одне фермерське господарство країни становить - 3615 грн.[2, с.288-289].

Низька забезпеченість фермерських господарств тваринницькими приміщеннями, а головне низькі ціни реалізації є основним гальмом розвитку тваринництва (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

**Поголів'я худоби в селянських (фермерських) господарствах**

**Тернопільської області**

(на 1 січня, голів)

Вид	1998 рік	1999 рік	2000 рік
-----	----------	----------	----------

худоби	всього , голів	на одне госпо- дарство, голів	в % до всіх категорій господарс тв	всього о, голів	на одне госпо- дарств о, голів	в % до всіх категорій господарс тв	всього , голів	на одне госпо- дарство , голів	в % до всіх кате- горій гос- подарств
Велика рогата худоба, всього	829	1.0	0.15	905	1.2	0.18	541	0.8	0.12
в т.ч. корови	472	0.6	0.19	473	0.6	0.20	286	0.4	0.13
Свині	987	1.2	0.32	1053	1.4	0.33	837	1.2	0.26
Вівці і кози	54	0.06	0.30	61	0.08	0.36	51	0.07	0.33

Спостерігається значна строкатість: від 0.3 голів корів в Гусятинському, Заліщицькому, Лановецькому районах до 1.7 в Бережанському районі.

В розвитку свинарства найбільша щільність їх у фермерських господарствах Підволочиського району - 2.9 голови на 1 господарство, всього фермери утримують 147 свиней, найменша щільність у Гусятинському районі, що складає менше 1 голови на 1 господарство. В розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь щільність поголів'я худоби в середньому по фермерських господарствах області становить: 5.5 голів ВРХ, в тому числі 2.9 голови корів, 0.3 голів овець і кіз. В розрахунку на 100 га ріллі у всіх фермерських господарствах області було в середньому 6.6 голів свиней.

Таблиця 3.11

**Наявність худоби у селянських (фермерських) господарствах  
Тернопільської області (на 01.01.2000р.)**

№ п/п	Назва районів	Припадає на 1 фермерське господарство, голів			
		ВРХ	в т.ч. корів	свиней	овець
1	Бережанський	3.8	1.7	1.5	0.5
2.	Борщівський	1.0	0.6	1.5	0.0
3.	Бучацький	0.9	0.5	1.2	0.0
4.	Гусятинський	0.4	0.3	0.7	0.0
5.	Заліщицький	0.5	0.3	1.0	-
6.	Збаразький	1.1	0.4	1.6	-
7.	Зборівський	2.6	0.7	1.5	-
8.	Козівський	1.0	0.5	0.8	-
9.	Кременецький	1.2	0.9	1.4	0.2
10.	Лановецький	0.6	0.3	1.2	-
11.	Монастириський	1.2	0.6	0.9	-
12.	Підволочиський	2.0	1.1	2.9	0.0
13.	Підгаєцький	1.9	1.0	1.8	0.0
14.	Теребовлянськи й	0.9	0.6	1.9	-
15.	Тернопільський	1.0	0.6	1.0	0.1
16.	Чортківський	1.0	0.5	1.3	0.0
17.	Шумський	1.4	0.9	2.4	0.0
18.	м. Тернопіль	2	1	4	0.0
	В середньому по області	1.2	0.6	1.4	0.06

На початку організації фермерських господарств в області біля 25% їх вирішили займатися виробництвом продукції тваринництва, інші 25% надали перевагу рослинництву, решта 50% займалися змішаним виробництвом. Зараз фактично майже всі фермерські господарства займаються виробництвом продукції рослинництва, зокрема вирощуванням зернових культур. Тваринництво у фермерських господарствах знаходиться на рівні особистого підсобного господарства, за винятком господарств Бережанського, Борщівського, Підволочиського, Терехівського районів, де в останні роки поголів'я свиней зросло. В цьому є багато причин. Перш за все непаритетність цін на продукцію рослинництва і тваринництва. Тваринництво - галузь більш трудомістка, вимагає добротних приміщень. В цьому випадку при формуванні спеціалізації фермерських господарств такі показники, як відстань до обласного центру і незначна земельна ділянка, до уваги не приймалися. На першому місці є зернові культури, оскільки ціни більш високі і вони менш трудомісткі. На другому місці - цукрові буряки, площа яких становить 1790га, що становить в середньому на одне фермерське господарство 2.6га. Проте в останні роки фермери області відчувають значні труднощі в розрахунках за здані цукрові буряки із цукро заводами. Цукрозаводи області не вчасно розраховуються з постачальниками за здану продукцію, і як наслідок, фермери зменшують площі посіву цукрових буряків. Лише за два останні роки вони зменшились на 313 гектарів.

Вибіркове соціологічне опитування фермерів області виявило, що багато з них бажають займатися тваринництвом, і навіть, приміщення були б (на базі розпайованих КСП), якби не низькі ціни на продукцію тваринництва [додаток Е].



Групування фермерських господарств України і Тернопільської області по поголів'ю показало, що найбільша питома вага в загальному поголів'ї худоби це дрібнотоварні ферми (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

**Групування фермерських господарств по чисельності худоби**

Вид худоби	Поголів'я худоби	Питома вага наявності худоби у фермерських господарствах, %	
		України	Тернопільської області
ВРХ	Всього	100	100
	не мають	61.0	45.0
	мають: до 2 голів	33.4	43.5
	3-6	4.6	10.2
	7-10	0.5	1.2
	11-20	0.4	0.1
	21-50	0.1	—
	більше 50	0.0	—
в т.ч. корови	Всього	100	100
	не мають	65.8	52.9
	мають: до 2 голів	31.9	46.0
	3-6	2.0	1.1
	7-10	0.2	—
	11-20	0.1	—

	21-50	0.0	—
	більше 50	0.0	—
Свині	Всього	100	100
	не мають	54.4	44.8
	мають: до 2 голів	35.3	45.8
	3-6	8.7	8.6
	7-10	0.9	0.8
	11-20	0.4	—
	21-50	0.2	—
	більше 50	0.1	—
Вівці та кози	Всього	100	100
	не мають	89.4	97.7
	мають: до 2 голів	5.3	0.5
	3-6	3.2	1.2
	7-10	1.5	0.6
	11-20	0.3	—
	21-50	0.2	—
	більше 50	0.1	—

Серед обстежених 31086 фермерських господарств України 61% не утримують ВРХ, свиней - 65%, овець і кіз - 89.4%, аналогічна картина у 686 фермерів Тернопільської області. По обох категоріях господарств спостерігається чітка тенденція зменшення питомої ваги фермерських господарств із збільшенням чисельності поголів'я тварин.

Проте, основу фермерського господарства складають його трудові ресурси. По Україні на одне фермерське господарство припадає 2

працівники, найбільше у Хмельницькій області - 4, і найменше у Миколаївській області – 1 [2, с.266]. В середньому по два працівники припадає на одне фермерське господарство в Тернопільській області (табл. 3.13).

В розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь забезпеченість робочою силою дорівнює 10 чоловік. Навантаження ріллі на одного працівника склала майже 10 га. В розрізі районів по цих показниках є значні коливання. Так, забезпеченість трудовими ресурсами на одне фермерське господарство варіює від одного чоловіка у Буцацькому, Монастириському, Підволочиському та Тернопільському районах до п'яти у Зборівському районі. Забезпеченість робочою силою на 100 га сільськогосподарських угідь склала від 3 чоловік у Підгаєцькому районі до 20 чол. у Чортківському районі, відповідно навантаження ріллі від 4.9 га у Чортківському районі до 28.6 га у Підгаєцькому районі.

Більш детальний аналіз трудових ресурсів фермерських господарств проведений нами на прикладі Теремовлянського району Тернопільської області.

В селянських господарствах цього району трудиться 131 чоловік, в т.ч. 29 жінок, в час напружених робіт можуть залучати 5-6 чоловік. Трудові ресурси тут в основному члени фермерських господарств, яких налічується 106 чоловік, за трудовими угодами працює 20 чоловік. Питома вага залучених працівників на сезонні роботи становить лише 4%. Із 57 фермерських господарств більше 55% є сімейними. На одне таке господарство припадає в середньому по два працівники.

Таблиця 3.13

**Забезпеченість фермерських господарств Тернопільської області  
трудовими ресурсами**

(на 01.01.1999 р.)

№ п/п	Назва районів	Забезпеченість трудовими ресурсами		
		на одне фермерське господарство, чол.	на 100 га сільсько- господарських угідь, чол	припадає ріллі на 1 чол., га
1.	Бережанський	2	15	6.7
2.	Борщівський	2	11	8.5
3.	Бучацький	1	15	6.6
4.	Гусятинський	2	13	7.5
5.	Заліщицький	2	5	17.8
6.	Збаразький	3	11	9.0
7.	Зборівський	5	12	7.4
8.	Козівський	2	8	11.8
9.	Кременецький	2	18	14.6
10.	Лановецький	2	5	18.9
11.	Монастириський	1	14	6.8
12.	Підволочиський	1	5	18.0
13.	Підгаєцький	2	3	28.6
14.	Теребовлянськи й	2	11	9.1
15.	Тернопільський	1	7	13.7
16.	Чортківський	2	20	4.9
17.	Шумський	2	7	13.2
18.	м. Тернопіль	3	6	16.6
	В середньому по області	2	10	9.9

Забезпеченість фермерських господарств трудовими ресурсами на 100 га сільськогосподарських угідь становить 11 чоловік, навантаження ріллі на одного працівника ферми була 9,1 га. Додаткову робочу силу залучають лише п'ять господарств, це в основному ті господарства, де добре розвинені підсобні промислові виробництва: млини, пекарні, крупорушки і т.д.

Як було уже відмічено вище, основна частина фермерських господарств району спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, а саме - зернових і цукрових буряків. Внаслідок цього напруженими періодами є посів та збирання цих культур. Решта часу фермер більш-менш вільний від виробничих справ. Це дає йому можливість зайнятись ремонтом техніки, придбанням добрив, насіння, пального, самоосвітою і т.д.

Віковий рівень працівників фермерських господарств Тереховлянського району коливається від 20 років до 65 років. Середній вік фермера 45 років. Стаж роботи в сільському господарстві від 1 до 40 років.

Із 55 фермерів району мають:

• вищу сільськогосподарську освіту	19 чол.,	34,5%
• вищу несільськогосподарську освіту	8 чол.,	14,5%
• середню спеціальну сільськогосподарську освіту	5 чол.,	9,1%
• середню спеціальну несільськогосподарську освіту	3 чол.,	5,4%
• середню	14 чол.,	25,5%
• неповну середню освіту	6 чол.,	11,0%

Всього в сільській місцевості України проживає біля 540-550 тис. спеціалістів. Безпосередньо на виробництві сільськогосподарської продукції зайнято 350-360 тисяч, з них біля 10 тис. ведуть фермерські господарства. Щорічно сільськогосподарські навчальні заклади додатково випускають 41-42 тис. спеціалістів, а попит складає 0,8-0,9 тис. чоловік [141, с.225-230]. Отже, основна маса спеціалістів в село не попадає, осідає в комерційних структурах та в промисловості. Причиною цього є відсутність державної

програми підготовки спеціалістів сільського господарства, застаріла організація відбору та прийому на навчання не відповідає ринковим умовам, особливо з появою платного навчання.

У сільськогосподарські навчальні заклади з кожним роком все більше і більше вступає на навчання дітей заможних батьків, далеких від сільськогосподарського виробництва.

Настав час, коли селянам, практично дорога в сільськогосподарські заклади, і не тільки в ці заклади, буде перекрита, тому виділення квот місць в навчальних закладах для фермерів може бути дійовим заходом в цілеспрямованій програмі підготовки спеціалістів сільського господарства. Підготовка спеціалістів для села повинна виходити із села, адже досвід вчить, що практично ніколи (принаймні в даний час) жоден спеціаліст сільського господарства виходець з міста не проявив ініціативи йти працювати в село.

Результати опитування фермерів Тереховлянського району показали, що всі вони бажають підвищувати свій фаховий рівень: 19% бажають навчатись на сільськогосподарських курсах, 40% в школах маркетингу і менеджменту, решта в сільськогосподарських вузах і коледжах.

Наявність сільськогосподарської освіти і вихід селян із колективних сільськогосподарських підприємств дають можливість для дальшого розвитку фермерства із усіх категорій населення. На нашу думку, це не зовсім вірно, земля повинна надаватись в першу чергу жителям села, спеціалістам сільського господарства і на конкурсній основі. Спрощена система придбання землі не завжди приводить до бажаних наслідків. З одного боку, це ніби позитивний чинник - без зайвих турбот селянин може почати своє господарство на виділеній земельній ділянці, з іншого - такий підхід дає можливість скористатись правом на землю людям далеким від землі, які часто не по-господарськи відносяться до неї. Законодавчо має бути утверджено, що фермер не просто працівник, що має сільськогосподарську

освіту, а грамотна, компетентна людина і трудівник, організатор, менеджер і виконавець в одній особі. Те, що в Тернопільській області за останній рік зменшилось на 49 фермерських господарств, крім багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин, в певній мірі є результатом відсутності навиків аграрного підприємництва.

Ефективне ведення фермерського господарства, як свідчить світова практика, не мислима без кредитних ресурсів, однак через економічну кризу в країні, таке кредитування практично відсутнє, а з Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств в 1997 році в середньому по Україні надійшло по 119 грн. [2, с.288].

В загальному економічна підтримка розвитку фермерства як України в цілому, так і на рівні Тернопільської області проводиться слабо. Вивчення практики спонсорства фермерству із сторони комерційних структур Тернопільської області та іноземних інвесторів показало, вони неохоче йдуть на цю справу, оскільки сучасний стан справ в сільському господарстві не є привабливим для вкладників капіталу. Норма прибутку в сільському господарстві значно нижча, ніж наприклад, в торгівлі чи промисловості. Сезонність сільськогосподарського виробництва передбачає значний розрив між вкладеним капіталом і його поверненням. В результаті високого рівня інфляції частина капіталу обезцінюється.

Виходячи з цього, можна прийти до висновку, що невеликі земельні ділянки фермерських господарств, низьке забезпечення їх основними і обіговими засобами та багато інших причин свідчать про те, що одним із резервів підвищення ефективності фермерських господарств є вирішення саме цих питань.

Такий висновок можна підкріпити аналізом причин припинення діяльності багатьох фермерських господарств Тернопільської області. Так, на 1 січня 2000 року кількість господарств, що припинили свою діяльність склало 106 одиниць або 15,4% від загального числа наявних фермерських

господарств. Площа ріллі, що вибула із виробництва досягла 506 га або 3,1%. В цьому ж році в області було утворено заново 57 господарств.

Так, із 55 фермерських господарств Тербовлянського району банкрутами на 1.01.2000 р вважається 17 або 30,9%, і вони займають 23% ріллі. Тут можна прослідкувати процес розорення малоземельних фермерських господарств. Середня площа землі на одне господарство, що припинило свою діяльність складає 4,8 га, тобто в 3,5 рази менше, ніж в середньому по району. Питома вага господарств, що припинили свою діяльність значно коливається по районах області (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Питома вага фермерських господарств, що припинили свою діяльність в  
Тернопільській області

(на 01.01.2000р)

№ п/п	Назва регіонів	фермерські господарства			в т.ч. припинили свою діяльність				
		кіль- кість госпо- дарств в	площа ріллі, га	площа ріллі на 1 г- во, га	кіль- кість госпо- дарств	площа ріллі, га	площа ріллі на 1 г- во, га	в % до всіх госпо- дарств	в % до всієї площі ріллі
1.	Бережанський	14	156	11,1	5	24	4,8	35,7	15,3
2.	Борщівський	99	2067	20,8	2	11	5,5	2,0	0,5
3.	Бучацький	66	696	10,5	—	—	—	-	-
4.	Гусятинський	65	1443	22,2	—	—	—	-	-



5.	Заліщицький	24	897	37,3	7	29	4,1	29,1	3,2
6.	Збараський	28	835	29,8	7	30	4,2	25,0	3,5
7.	Зборівський	38	1870	49,2	20	82	4,1	52,6	4,3
8.	Козівський	39	779	19,9	5	15	3,0	12,8	1,9
9.	Кременецький	11	244	22,1	5	20,5	4,1	45,4	8,4
10.	Лановецький	18	746	41,4	-	-	-	-	-
11.	Монастириський	11	130	11,8	3	18	6,0	27,2	13,8
12.	Підволочиський	40	947	23,6	1	4,5	4,5	2,5	0,4
13.	Підгаєцький	25	1141	45,6	-	-	-	-	-
14.	Теребовлянський	55	636	11,5	10	48	4,8	18,1	7,5
15.	Тернопільський	100	2439	24,3	3,0	193,5	6,4	3,0	7,9
16.	Чортківський	48	786	16,3	3,0	12	4,0	6,2	1,5
17.	Шумський	14	340	24,2	3	18,5	6,1	21,4	5,4
18.	м. Тернопіль	1	49	49,0	-	-	-	-	-
Разом		686	16201	23,6	106	506	4,7	15,4	3,1

При порівнянні даних за 1998 і 1999 роки, видно, що тенденція збанкрутілих фермерських господарств збільшується. Якщо в 1998 році в Тернопільській області припинили свою діяльність 102 господарств, то в 1999 році стало вже 106. Площа їх ріллі зросла з 450га в 1998 році до 506га в 1999 році. Помітно збільшилась і середня площа ріллі господарств-банкрутів (табл. 3.15).

Ріст чисельності таких господарств спостерігається практично по всіх районах області, крім Бучацького, Гусятинського, Лановецького та Підгаєцького районів.

Близько 55% фермерських господарств, що припинили свою діяльність спеціалізувались на виробництві продукції тваринництва та цукрових буряків. Відсутність техніки, обігових коштів та абсолютної підтримки держави - це основні причини занепаду фермерських господарств.

Негативний вплив на збільшення питомої ваги збанкрутілих фермерських господарств справив їх важкий фінансовий стан. Систематичні неплатежі, відсутність фінансових ресурсів, та пільгового кредитування, а звідси і неможливість придбати техніку та інші матеріальні цінності поставили фермерські господарства області на край банкрутства. В особливо важкому фінансовому стані перебувають господарства останніх років організації (1996-1998р.р.), в час різкого підвищення цін на сільськогосподарську техніку, енергоносії та ін.

Таблиця 3.15

Зміна  
чисельності  
фермерських  
господарств  
Тернопільсь  
кої області

Роки	Створено нових господарств	Припинило діяльність		Приріст за період
		всього	в розрахунку на 100 створених господарств	

1997	58	26	44,8	+32
1998	24	102	425	-78
1999	57	106	186	-49

В цілому по Україні число фермерських господарств, що припинили свою діяльність, теж збільшується. Якщо в 1998 році таких господарств було 25,1 на 100 діючих, то в 1999 році їх частка складає 36,3 на 100 діючих фермерських господарств країни.

Внаслідок цього чисельність фермерських господарств з 1998 року по Україні практично не збільшилась.

Один з шляхів виходу з кризового стану, що склався в сільському господарстві, фермери області вважають об'єднання в малі сільськогосподарські кооперативи, адже практика організації фермерських господарств в Тернопільській області мало чим відрізняється від тієї, що склалася в цілому в Україні.

Якщо до 1995 року вона характеризувалась становленням переважно односімейних господарств, то в останні роки намітились тенденції до міжфермерського кооперування.

Із усіх різноманітностей таких об'єднань, найбільш поширеними на практиці є кооперативи по спільному веденню господарства. Вони представляють собою добровільне об'єднання групи фермерів земельних, матеріально-технічних і трудових ресурсів для спільного використання в процесі виробництва.

В Тернопільській області такі кооперативи тільки зароджуються. Прикладом такого кооперативу, яке повністю об'єднало ресурси для спільного ведення господарства є об'єднання Кравчука С.Я. і його колеги по фермерству Табаки В.С. із Зборівського району Тернопільської області. Фермери спільно обробляють 75 га ріллі, в їхньому розпорядженні млин, крупорушка, невелика свиноферма, ставок. Трудові ресурси складаються із 4

постійних працівників (фермери з дружинами) та 15 чоловік найманих осіб, які працюють в млині, крупорушці позмінно. Доходи фермери поділяють порівну, оскільки несуть однакову відповідальність за процес виробництва.

Прикладом часткового об'єднання ресурсів є господарства Вівчара М.П. та його колеги по фермерству Шалеви Я.П. з Тербовлянського району Тернопільської області. Залишаючись власниками своїх господарств, вони об'єднують машинно-тракторний парк і обробляють з його допомогою свої ділянки - 25 га та 10 га ріллі відповідно. Затрати по використанню і утриманню техніки фермери розподіляють пропорційно площі ріллі. Аналогічно працюють фермери Шкоропад М.І. та Онишко В.М. з цього ж району, які разом обробляють більше 50.0 га своєї і орендованої землі.

Такі прості фермерські об'єднання уже не поодинокі в області, частина фермерів, можна сказати найбільше, об'єдналися для спільного виробництва сільськогосподарської продукції, інші для збуту продукції, треті - для її переробки.

Серед фермерів зароджуються кооперативи на родинній основі. Прикладом такого кооперативу може бути об'єднання братів Грицишиних із Тербовлянського району. На даний час вони обробляють 20 га своєї ріллі та 150 га селянських паїв. Починали господарювати окремо, в 1996 році вони свої зусилля направили на вирощування в основному сільськогосподарської продукції. Побудували добротні ангари, купили необхідну техніку, а також закупили тваринницьку ферму збанкрутілого колгоспу. За орендовану землю розраховуються натурою: за земельний пай виділяють 5 ц зерна та 0,5 ц цукру.

На сьогоднішній день брати фермери утримують 20 голів ВРХ, 50 голів свиней. Ведуть будівництво, в перспективі відкриття на автотрасі державного значення Чернівці-Брест готелю-ресторану. Успіх цього господарства, звичайно, криється в об'єднанні матеріальних і моральних зусиль фермерів.

В кооперативах досягається вища ефективність використання землі і техніки в порівнянні із сімейними фермерськими господарствами (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Ефективність функціонування кооперативних і сімейних фермерських господарств Тербовлянського району Тернопільської області в 1999 році

№ п/п	Фермерські господарства	Кількість господарств	Урожайність зернових, ц/га	Припадає га ріллі на		
				1 трактор	1 комбайн	1 автомобіль
1.	Кооперативні	11	22.1	25.3	129.3	130.1
2.	Односімейні	44	13.1	22.4	110.0	115.0
Всього		55	14.3	23.1	121	121

Проведені нами розрахунки свідчать, що із 55 фермерських господарств Тербовлянського району переважна більшість (46 або 80.0%) є односімейними фермерськими господарствами і лише 11 кооперативних фермерських господарств (20.0%).

В кооперативних фермерських господарствах значно вище навантаження ріллі на одиницю технічних засобів, що ефективно впливає на урожайність сільськогосподарських культур, адже урожайність у кооперативних фермерських господарствах на 9 ц вища, ніж в односімейних фермерських господарствах. В кооперативних фермерських господарствах збільшується кількість ріллі, яка припадає на 1 працівника, що є позитивним показником кооперування фермерських господарств.

### **3.3 Економіко-математичний аналіз ефективності виробничої програми фермерських господарств**

Визначення критеріїв ефективності виробництва залежить від форм власності, цікавими відносно цього є дослідження економістів ряду економічно розвинутих країн (США, Великобританії, Німеччини та ін.). Так, англійський економіст Блегборн зазначає: “При виборі структури і напрямку господарства головним критерієм має бути максимальна прибутковість, а в дрібних сімейних фермах - максимальна грошова виручка від продукції” [33, с.116].

Він твердить, що фермер, який використовує лише власну працю й працю членів своєї сім'ї, зробить правильно, коли вибере інтенсивний шлях розвитку. Для власника великої ферми, підкреслює він, одержати продукції на одиницю площі не так важливо, як для дрібного фермера, й тому для останнього критерієм ефективності виступає найбільший валовий дохід.

Вивчаючи відмінності у формах реалізації власності на великих і дрібних фермах, У.Янг звертає увагу на те, що останні здебільшого завжди збиткові, хоча й продовжують існувати, тоді як для великих ферм, що використовують найману працю, це банкрутство. Для оцінки ефективності фермерського господарства У.Янг пропонує використовувати загальноприйняті показники такі як, чистий прибуток або чиста продукція фермерського господарства. З цього приводу він відзначає: “Для забезпечення правомірності порівнянь чистий прибуток ферми необхідно перерахувати на одиницю площі землі і на людино-день. Крім цього, можна користуватись показником відсоткової віддачі на капіталовкладення” [182, с.300].

Існування різних критеріїв ефективності виробництва залежно від форми власності пояснює також існуюча тенденція укрупнення фермерських

господарств в країнах розвинутої економіки. У цьому разі критерій вигідності - прибутковість - диктує свої умови: розвиток сільського господарства цих країн іде шляхом створення найбільш прибуткових господарств, тоді як численні дослідження, зокрема економістів США, довели, що при виробництві більшості видів продукції перевищення фермою розмірів сімейного господарства, розрахованого на працю двох людей, не ефективне щодо раціонального використання ресурсів. Тому для порівняння показників ефективності можуть бути показники різниці в загальній продуктивності чинників виробництва між дрібними і великими фермерськими господарствами та різниця в прибутку на одиницю капіталовкладень за мінусом витрат на утримання сім'ї. Такі показники, як врожайність, чи виробництво валової продукції на 1 га не можуть дати достовірної характеристики господарствам. Дослідження окремих економістів свідчать про те, що такі емпіричні висновки не завжди відповідають вищій ефективності великих ферм на Заході. Оскільки, на розмір сільськогосподарського підприємства впливають не лише прибутковість і ефективність господарювання, але й ряд інших чинників, зокрема рівень оплати праці в інших галузях народного господарства та вартість залученого капіталу.

Залежність вигідності виробництва та формування виробничих затрат від форм власності сільськогосподарських підприємств можна простежити на прикладі ферм США. Ферми, що функціонують на правах повної власності, є відповідно вдвічі й тричі менші за розмірами порівняно з фермами, які орендують землю. Лише третина цих ферм використовує найману робочу силу, тоді як ферми з двома іншими формами господарювання користуються найманою працею майже вдвічі більше. Ферми з повною власністю спеціалізуються на виробництві трудомісткої продукції (фрукти, овочі, цитрусові), а ферми з неповною власністю здебільшого спеціалізуються на виробництві нетрудомісткої продукції: зерно, м'ясо. [33, с.117].

Аналізуючи функціонування приватної власності у формі фермерських господарств, що базуються в основному на праці селянської сім'ї, потрібно підкреслити особливі мотиви господарської діяльності й вигідності при цій власності, а також її відмінності від приватної власності в класичному розумінні цього поняття з використанням найманої праці та соціалістичної власності.

Класичне визначення вигідності в умовах капіталістичного виробництва визначається за такою формулою:

$$П \geq (К \times i) / 100, \quad (3.8)$$

де П - прибуток,

К - капітал (основний і оборотний),

i - банківська відсоткова ставка на кредити.

Виходячи з цього, підприємницька діяльність вважається вигідною, якщо вона забезпечує прибуток, що перевищує суму банківського відсотку на загальний капітал. У фермерському господарстві, яке не користується найманою робочою силою, результативним показником є не прибуток, а валовий дохід, що поділяється на фонди нагромадження і споживання. Розмір валового доходу залежить від чисельності та складу членів господарства і від ступеня інтенсивності їхньої праці. Ступінь інтенсивності праці, в свою чергу, визначається рівновагою між рівнем задоволення потреб сім'ї та важливістю самої праці. Отже, ми стикаємося з теорією граничної корисності і способами її функціонування. Точка рівноваги валового доходу і рівня інтенсивності праці визначає оптимальний рівень виробництва продукції у фермерському господарстві, що не користується найманою робочою силою. Будь-які зміни у підвищенні продуктивності праці (механізація виробничих процесів, нові сорти сільськогосподарських культур, нові технології і т.д.) дають можливість піднімати рівень задоволення потреб сім'ї зміщенням точки рівноваги. При цьому слід відзначити, що через специфіку функціонування власності точка оптимізації



виробництва у фермерському господарстві чи іншому не буде однаковою. У фермерському господарстві оптимальний обсяг виробництва завжди буде більший. Це пояснюється вищою спеціалізацією виробництва трудомісткої продукції, рівень прибутковості якої нижчий від рівня малотрудомісткої, але валовий дохід як сумарний, так і в розрахунку на одиницю затраченого часу, вищий.

Аналізуючи критерій ефективності розвитку сільськогосподарського виробництва можна сказати, що на нього давно звертається увага економістів-аграрників. Особливого значення набуває підвищення ефективності виробництва в ринкових умовах, функціонування приватного сільськогосподарського виробництва.

При соціалізмі критерій ефективності сільськогосподарського виробництва вчені трактували, як найбільш повне задоволення потреб людини, покращення умов для всесторонніх потреб особистості. Для цього застосовувались система показників таких як:

- а) приріст продукції на одиницю матеріальних і фінансових затрат;
- б) ріст продуктивності праці;
- в) валовий і чистий дохід з розрахунку на одиницю засобів виробництва (на гектар угідь, ріллі, посівів, в залежності від виду продукції – в рослинництві або на голову худоби – в тваринництві);
- г) рентабельність.

Крім цих показників застосовувались проміжні, такі як собівартість продукції, її фондомісткість, матеріаломісткість (витрати кормів на центнер молока і інших продуктів тваринництва), урожайність, продуктивність худоби і птиці, строки окупності капітальних вкладень.

Недолік такого підходу – очевидний. Наприклад, показник валового доходу зростає при збільшенні оплати праці, а при цьому знижується чистий дохід. Якщо мати на увазі, що підвищення оплати праці з врахуванням росту її продуктивності служить засобом задоволення потреб трудящих, то стає

зрозумілим, що оплату праці з точки зору народногосподарської ефективності, її загального критерія неможливо розглядати як витрати виробництва.

В такому випадку краще скористатися показником чистого доходу. Однак, в умовах коливання урожайності сільськогосподарських культур далеко не кожному сільгоспвиробнику вдається забезпечити приріст виробництва продукції на одного зайнятого працівника, на одиницю засобів виробництва або виробничих засобів (у вартісному виразі). Такі коливання впливають на всі показники економічної ефективності і ріст продуктивності праці проходить в основному за рахунок приросту продукції в натурі. В результаті весь приріст виробництва в сільському господарстві досягається в наслідок підвищення продуктивності праці.

Не витримує критики показник рентабельності виробництва окремих видів продукції. В ринкових умовах у показник для визначення рентабельності необхідно включати виробничі засоби, вартість землі і т. д.

В процесі технічного переозброєння сільського господарства і скорочення затрат живої праці, складаються конкретні параметри для характеристики рівня рентабельності. При цьому зміна маси прибутку на одиницю засобів виробництва, наприклад на 1 га ріллі або посіву тієї чи іншої культури, не відповідає зміні її рівня рентабельності. Більш інтенсивні сільськогосподарські культури приносять більшу суму прибутку в розрахунку на 1га посіву при низькому рівні рентабельності.

Наприклад, посів 1га гречки в Лісостеповій зоні, практично, ніколи не дасть стільки чистого доходу, ніж 1га посіву цукрових буряків. Тому по рівню рентабельності виробництва тієї чи іншої продукції не можна судити про ефективність сільськогосподарського виробництва. Необхідно врахувати масу прибутку, яку отримує господарство в розрахунку на одиницю площі.

З вищенаведеного можна зробити висновки, що показник рентабельності не виконує своїх функцій в повному обсязі і потребує

доповнення рядом інших показників, включаючи такий проміжний, як рівень затрат на виробництво даної продукції, її собівартість. Підвищення собівартості сільськогосподарської продукції в останні роки, безумовно, негативно впливає на рівень рентабельності, величину прибутку, на економічну ефективність сільськогосподарського виробництва.

Відповідно, показники економічної ефективності, як кінцеві так і проміжні, повинні застосовуватись в системі, яка дозволяє найбільш раціонально організувати виробництво, вирішити проблеми організації, менеджменту і маркетингу виробленої продукції.

У 80-х роках набула поширення методика оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств із застосуванням ресурсного потенціалу. Її суть полягає в визначенні вартості валової продукції на одиницю ресурсного потенціалу (трудові ресурси, основні засоби, земля).

Істотним недоліком цієї методики є те, що в ній приймається лінійна залежність результатів господарювання від ресурсів, в той час як структура ресурсного потенціалу в різних господарствах неоднакова. Необгрунтоване визначення його складових та інші чинники скоріше дають підстави твердити про нелінійний характер. Дана методика не могла знайти застосування при ринковій економіці. Головна причина в тому, що поняття “ресурсний потенціал” набув повного розвалу, змінились ціни, їх регулює попит і пропозиції, лібералізація цін привела до диспаритету на промислову і сільськогосподарську продукцію, оцінка землі проведена без врахування її якості, непідтверджений практикою коефіцієнт компенсації трудових ресурсів.

Незважаючи на простоту цієї методики, вона не набула практичного застосування.

Для суб'єктів приватної власності на землю, функціонування господарств з різними формами організації праці пропонується інша методика оцінки ефективності різних форм господарювання – через

показники ефективності використання землі, як основного засобу виробництва в сільському господарстві [141, с.231-231].

Для оцінки ефективності господарювання окремого сільськогосподарського підприємства застосовуються такі натуральні та вартісні показники використання землі, як врожайність сільськогосподарських культур, виробництво м'яса та молока на 100 га сільгоспугідь, виробництво валової продукції, валового і чистого доходу на одиницю земельної площі та ін. Однак для порівняння ефективності різних форм господарювання ці показники не підходять. В них не врахована якість землі, незважаючи, що в Україні проведено економічну оцінку землі в балах, тому врахування якості землі в гектаро-балах може більш точно оцінити ефективність виробництва.

Через багатоканальні форми реалізації сільськогосподарської продукції, бартерні угоди вартісні показники стали не порівняльними між собою.

З цих міркувань, ми погоджуємось з думкою авторів Л.Г.Шморгун та М.А.Гедзь, що для порівняльної оцінки ефективності фермерських господарств доцільніше буде скористатись не вартісними узагальнюючими показниками, а сумарним результативним показником, як виробництво всієї сільськогосподарської продукції в переводі на умовне зерно, віднесене до одиниці земельної площі з врахуванням її якості в балах.

Ця проста і доступна за інформацією методика більш точно відображає ефективність фермерського виробництва, ніж виробництво валової продукції на одиницю ресурсного потенціалу. Проте, вона теж, на наш погляд не позбавлена недоліків. По-перше, показники економічної ефективності оцінки землі за останні роки різко змінились в гіршу сторону. Виробництво продукції для фермера, ще не відображає його реальної фінансової стабільності, ще багато зусиль потрібно прикласти, щоб продукцію перетворити у прибуток.

Аналізуючи різні підходи щодо визначення критерія ефективності фермерського господарства, слід сказати, що ця економічна категорія специфічна для кожного способу виробництва. Він має конкретно історичний характер і зумовлений діями економічних законів суспільства.

Кожна галузь народного господарства має свою специфіку, зокрема в фермерському господарстві особлива роль у сукупності чинників досягнення ефективного господарювання належить землі, тому оцінка корисного ефекту тут завжди стосується земельної площі. Тому серед важливих економічних проблем особливої актуальності набуває питання правильного визначення економічної ефективності фермерської діяльності.

На наш погляд, в умовах ринкової економіки критерієм оцінки господарської діяльності фермерського господарства є валовий дохід на гектар ріллі з врахуванням і її якості та рентабельність по відношенню до засобів.

Вже як було сказано, результативним показником фермера, який не користується найманою робочою силою є валовий дохід. Його визначають як різницю між валовою продукцією і вартістю матеріальних засобів, використаних на її виробництво. Величина валового доходу функціонально залежить від обсягу виробництва, середньореалізаційних цін і грошово-матеріальних витрат на 1ц продукції.

Валовий дохід є власністю фермера і він повністю ним розпоряджається, є джерелом технічного переозброєння, реконструкції, модернізації обладнання, розвитку виробництва, оплати праці, вирішення соціальних проблем.

Показник рентабельності характеризує ефективність роботи в цілому. Він найбільш повно характеризує кінцеві результати господарювання і служить інструментом інвестиційної політики та ціноутворення. Загальна рентабельність фермерського господарства характеризує ефективність використання землі, економічну віддачу від вкладених засобів. Показник

загальної рентабельності визначається відношенням балансового прибутку до середньорічної вартості основних і обігових засобів.

Фермеру не потрібно контролювати і слідкувати за цілою системою вищеназваних показників економічної ефективності, до речі, не всі вони зрозумілі для фермера не обізнаного з економічними термінами. Він повинен працювати самостійно, ініціативно, контролюючи лише основні і визначальні етапи виробництва для досягнення високого узагальнюючого показника економічної ефективності виробництва – валового доходу і рентабельності по відношенню до засобів.

Виходячи з цього нами на основі статистичних даних 43 фермерських господарств (додаток С) побудовано економіко-математичну модель критерію ефективності діяльності фермерського господарства. За результативний показник взято валовий дохід на одиницю площі (у, грн.). При аналізі розглянуто основні незалежні чинники-аргументи, що обумовлюють критерій ефективності: розмір земельної ділянки ( $x_1$ , га), фондооснащеність на 1 га ( $x_2$ , грн.), якість землі ( $x_3$ , бал), затрати праці ( $x_4$ , люд.-год. на 1га), енергопотужність ( $x_5$ , к.с.).

За допомогою пакету прикладних програм STATAN на персональному комп'ютері розрахована кореляційно-регресійна залежність (додаток Т):

$$\hat{y} = 46.92 + 0.19x_1 + 0.00303x_2 + 0.64x_3 + 0.39x_4 + 1.51x_5$$

Ми отримали математичну модель адекватну експериментальним даним з точністю  $R=0.95$  за F-критерієм Фішера.

Для даної моделі  $F_{розр} = 15.45$ ,  $F_{табл} = 24$  (для  $K_1=5$ ,  $K_2=37$ )

Оскільки  $F_{розр} > F_{табл}$ , то з надійністю 95% можна стверджувати, що прийнята математична модель відповідає експериментальним показникам і на основі цієї моделі можна твердити, про валовий дохід, як критерій ефективності фермерського господарства. Із збільшенням земельної ділянки на 1 га валовий дохід збільшується на 19 коп, із збільшенням фондівіддачі на 1000 грн. – на 3 коп, збільшення якісної оцінки землі на 1 бал призводить до

збільшення валового доходу на 64 коп, збільшення затрат праці на 1 люд.-год. та енергопотужності на 1 к.с. призводять до збільшення результативного показника відповідно на 39 коп та 1,51 грн.

Коефіцієнт множинної регресії  $R_y = 0.822$  та коефіцієнт детермінації  $D = 0.676$  свідчать про тісний зв'язок рівня валового доходу в розрахунку на 1 га і даних чинників виробництва.

Коефіцієнти часткової регресії при чинниках  $x_1, x_2, x_3, x_4, x_5$  визначають кількісні сторони цього зв'язку. В цілому виробничими умовами – чинниками, що аналізуються в моделі пояснюється 67,5% коливань валового доходу [ $R_y = (0,822)^2 = 0.675$ ].

Висно  
вки до  
розділу 3

1. Рекомендовано систему показників для комплексної оцінки діяльності селянських (фермерських) господарств, застосування яких дозволить всесторонньо і об'єктивно оцінити їх виробничу діяльність, провести порівняльний аналіз підсумків роботи селянських господарств окремого регіону. Робота по розрахунку ряду показників розрахована і апробована на базі окремих фермерських господарств Терехівського району.

2. Фермерам, особливо тим, що вступають на шлях самостійного господарювання при плануванні своєї діяльності рекомендовано скористатись методикою складання виробничих бюджетів за видами продукції з метою визначення планових результатів виробництва.

Передумовою розробки таких бюджетів за видами продукції в рослинництві є складання технологічних карт за окремими культурами, або використання даних найближчих сільськогосподарських підприємств.

У тваринництві бюджети складають з розрахунку на 1 голову тварин (у молочному скотарстві – на корову, свинарстві – свиноматку, вівчарстві – вівцю). Бюджети складають переважно на рік.

Виробничі бюджети мають велике прикладне значення для фермера, тому що змушують розглядати всі аспекти господарської діяльності як окремі складові прибутку, а їх можливості і аналітичність стають надійним, звичним інструментом в практиці управління фермерським господарством.

3. Приватизація та реструктуризація сільського господарства привела до утворення нових формувань і на їх базі нових відносин власності. Таким формуванням є фермерські кооперативи. Фермери зможуть покращити умови і результати діяльності своїх господарств за рахунок покращення матеріальних і трудових ресурсів на добровільній основі. При цьому досягається самостійність первинних колективів, вони мають власну кормову базу, виробничі фонди і формують свої взаємовідносини на основі заінтересованості в результатах роботи.

В умовах Тернопільщини такі кооперативи вже створені для виробництва, переробки, збуту сільськогосподарської продукції, закупівлі потрібних матеріально-технічних засобів для фермерських господарств, сервісного обслуговування і т.д.

Економічні відносини фермерів при кооперуванні будуються на основі розподілу одержаного прибутку з урахуванням кількості та якості землі і технічних засобів, переданих у спільне користування, а також їхньої трудової участі у виробництві.

4. Від розміру фермерського господарства залежить ефективність використання техніки і інших основних виробничих фондів, транспорту, трудових ресурсів і виробництва в цілому. Найбільш суттєвим є чинник



раціонального використання технічних засобів, особливо зараз, коли ціна на них підвищилась.

Якщо невелике фермерське господарство забезпечене всім комплексом основних машин, то рівень їх використання буде невисоким. Тому принцип найбільш повного, ефективного використання необхідних технічних засобів на виробництві продукції рослинництва покладено в основу методики визначення раціональних розмірів земельних ділянок для селянських (фермерських) господарств різної спеціалізації.

Відповідно до норм виробітку на виконанні технологічних операцій, агротехнічних строків їх здійснення, структури посівних площ, які залежать від спеціалізації та системи сівозмін, визначається розмір земельної ділянки, при якій досягається найповніше використання технічних засобів.

Результати такого аналізу, проведеного науковцями Інституту аграрної економіки УААН дають змогу зробити висновки, що створені і Тернопільській області фермерські господарства, середній розмір яких складає 24 гектари, нераціональні. Такий рівень господарювання не може влаштовувати ні фермерів ні суспільство.

Ефективне господарювання можливе у фермерських господарствах із земельною площею 150-200 га. Проте, найефективнішим виробництво зерна буде при посівній площі 400га, де забезпечується найвищий комплексний коефіцієнт використання системи машин.

## ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Вивчення питань становлення, функціонування, облікового забезпечення селянських (фермерських) господарств Тернопільської області дозволяє зробити наступні висновки та пропозиції:

1. Аграрний сектор, як і все народне господарство країни переживає нелегкий стан свого розвитку. Україна, що набула незалежності дев'ять років тому, не примножила здобутого в радянські часи, а навпаки, почала швидко втрачати досягнуте. За окремими показниками сільськогосподарського виробництва країна опинилась на рівні довоєнних часів (1941-1945).

Перважна більшість видів сільськогосподарської продукції не витримує конкуренції з продукцією економічно розвинутих країн затрати на її виробництво значно перевищують її собівартість.

За 2000 рік 87,6 % сільськогосподарських підприємств збиткові. Загальний збиток складає 3674,4 тис. грн. За останні роки різко знизилась врожайність всіх сільськогосподарських культур та продуктивність худоби, що й призвело до значного скорочення обсягів виробництва продукції рослинництва та тваринництва.

Поголів'я ВРХ по країні порівняно з 1991 роком скоротилось на 49,7 %, в т. ч. корів 28,0 %, свиней відповідно на 42,1 %.

Значно погіршилась культура землеробства. В останні роки практично не вносять в ґрунт органічних та мінеральних добрив, засобів захисту рослин від хвороб та шкідників. Багато земель пустує, стає перелогами.

Занедбана племінна справа, кормова база відстає від потреб тваринництва, продуктивність тваринництва падає. Необхідність підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва очевидна і незаперечна. Це можливо лише із-за реструктуризації неефективних сільськогосподарських підприємств, створення нових форм господарювання ринкового типу, формування і утвердження приватного сектору.

Серед членів сільськогосподарських підприємств не змінилась психологія власника, а селяни, які повинні стати основою ринкової економіки і повновладними господарями землі, як і в більшості економічно розвинутих країн розуміють це слабо, не знаходять підтримки з боку держави.

Головною перешкодою на шляху ефективного проведення реформ є відсутність універсального, загальнодержавного механізму, який би сприяв всебічному розвитку господарств будь-якої форми власності.

2. В сучасних умовах аграрної економіки функціонують різні форми власності, визначаються їх місця в системі суспільного виробництва, ведеться пошук найбільш вигідних напрямків розвитку різних форм і методів господарювання.

Зарубіжний досвід свідчить про високу ефективність ведення сільського господарства, що базується на приватній власності. Отже, в удосконаленні виробництва, розв'язанні продоволчої програми, шляхом виробництва конкурентоздатної сільськогосподарської продукції значне місце повинні зайняти приватні сільськогосподарські підприємства. До них відносяться особисті підсобні господарства населення, селянські (фермерські) господарства.

3. Особисті підсобні господарства населення повинні служити фундаментом функціонування селянських (фермерських) господарств, як нових суб'єктів господарювання в аграрній економіці. Проте ефективність використання землі ними ще надто низька.

Такий стан можна пояснити тим, що фермерським господарствам надаються гірші землі, вони позбавлені інвестицій, підтримки держави. Невдала система оподаткування заставляє фермерів приховувати результати своєї діяльності. В результаті особистих опитувань та монографічного аналізу роботи окремих фермерських господарств свідчать, що значна частина їх працює значно ефективніше, ніж звітує.

При звільненні сільськогосподарського товаровиробника від сплати податків, а в подальшому застосуванні єдиного фіксованого податку на землю з урахуванням її якості фермерам не буде сенсу приховувати від обліку вироблену продукцію.

4. В країні ще не доведена до логічного завершення земельна реформа, яка повинна бути зорієнтована на перехід до регулюючої ролі держави. У процесах, що відбуваються і аграрній сфері економіки, земля повинна концентруватись у справжніх господарств – власників. Для цього потрібні функціонування ринку землі, конкретні механізми реалізації права на земельну власність, іпотека, економічні методи регулювання земельних відносин у поєднанні з ринковими умовами.

Залишилися не вирішеними проблеми приватизації і ринкової інфраструктури, не створено належних умов конкуренції, не відпрацьована кредитна і страхова політика. До цього часу не налагоджена адекватна ринку система матеріально-технічного постачання засобів виробництва, система реалізації сільськогосподарської продукції. За таких умов сільське господарство, як найбільш демонополізована галузь, опинилась у великій залежності від двох надмонополістів: виробників засобів виробництва та переробними підприємствами. Ці структури продовжують тримати сільськогосподарських товаровиробників під ціновим пресом. Ціни на матеріальні ресурси промислового виробництва та продукцію переробних галузей формуються в режимі вільних цін. Юридично так повинні формуватися ціни на сільськогосподарську продукцію. Проте практично, закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію встановлюються заготівельними організаціями без урахування інтересів сільського товаровиробника.

Внаслідок такої практики розвинулась негативна дія паритету цін між основними галузями АПК. Неконтрольована лібералізація цін призвела до випереджаючого зростання цін на матеріально-технічні ресурси, вилучення з

галузі додаткових фінансових коштів, руйнації добре налагоджених міжгалузевих і міжрегіональних інтеграційних зв'язків. Диспаритет цін підірвав фінансову основу розвитку виробничої і невиробничої інфраструктури сільського господарства.

В економіці країни діє монополія виробників засобів виробництва та ринку збуту, правової незахищеності, відсутності реальних основ для фінансової підтримки АПК.

За таких умов сільськогосподарськими товаровиробникам не вигідно реалізувати свою продукцію державним і переробним організаціям. Вони вимушені шукати нові, більш вигідні канали збуту своєї продукції: реалізація на ринках, в різних організаціях і промислових підприємствах, обмін по бартеру на інші товари, продаж працівникам в рахунок оплати праці і т.д.

Масового характеру набуває внутрішньогосподарська переробка продукції і реалізація готової продукції харчування. Однак в малих та економічно слабких підприємствах це теж не дає бажаного ефекту. В такому випадку доцільною буде інтеграція сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств. Фермерські господарства країни на кооперативній основі можуть створювати переробку і сервісну базу.

Ефективна інтеграція товаровиробників сільськогосподарської продукції і промислових підприємств діятиме на основі їх спільних інтересів, які регулюються відповідним економічним механізмом.

5. Організація бухгалтерського обліку в селянському (фермерському) господарстві знаходиться в тісному взаємозв'язку з діючою системою господарювання. В залежності від розміру, спеціалізації, організаційних форм в дисертації розроблений і пропонується ряд реєстрів бухгалтерського обліку. Згідно інструкції по веденню бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах фермери самі обирають форму ведення обліку виходячи з потреб господарства, складності здійснення господарських операцій.

Пропонована в дисертації форма журналу реєстрації господарських операцій дозволяє реєструвати в хронологічному порядку всі господарські операції. Застосування цього реєстру односімейними селянськими господарствами дозволяє визначити кінцевий фінансовий результат, а також одержати достатній обсяг інформації про діяльність односімейного селянського господарства.

6. Для багатогалузевих господарств, що володіють більше 15 га землі запропоновано вести облік із застосуванням подвійного запису на 26 синтетичних рахунках.

7.3 метою одержання повної інформації про майновий стан селянського (фермерського) господарства, його доходах і витратах, фінансових результатах діяльності, в дисертації сформовані вимоги, що пред'являються до системи бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах, яка повинна будуватися на принципах необхідності і достовірності облікової інформації і забезпечувати своєчасне і повне відображення всіх господарських операцій, які викликають зміни в складі господарських засобів, розрахунків і боргових зобов'язань; зміни в складі і використання майна селянського (фермерського) господарства і забезпечують достовірне нарахування витрат в бюджет.

8. Практика створення селянських (фермерських) господарств в Україні показала на відсутність теоретичних і практичних розробок організації обліково-аналітичної роботи в цих господарствах. У зв'язку з цим в дисертаційній роботі розроблено порядок відображення самим фермером господарських операцій в пропонованих реєстрах бухгалтерського обліку. Всю подальшу роботу, пов'язану з обробкою облікових даних (підрахування підсумків, складання зведеної відомості підсумкових даних облікових реєстрів і оборотної відомості, а також балансу і звітності) може виконувати сам фермер, або найманом особа по договору.

9.У зв'язку з функціонуванням селянських господарств як особливої форми господарювання, яка поєднує в одній особі фермера-власника, працівника і матеріально-відповідальну особу, в роботі обґрунтовано недоцільність складання яких-небудь документів внутрігосподарського призначення на використання у виробничому процесі матеріальних цінностей і продукції власного виробництва.

10.Для повної і всесторонньої оцінки роботи селянського (фермерського) господарства необхідно обліковувати показники його доходів і прибутку. Дохід пропонується розраховувати по виробленій продукції як різницю між вартістю продукції, включаючи вартість вирощених в господарстві тварин і залишеного для відтворення і затратами на виробництво продукції, не включаючи затрати на незавершене виробництво. Прибуток розраховується як різницю між її вартістю за цінами реалізації і сумою затрат на виробництво.

11.Однією з невирішених проблем на даному етапі функціонування і розвитку селянських (фермерських) господарств є недостатня звітність для селянських господарств. Пропоновані в дисертації форми звітності для фермерських господарств розраховані на те, щоб перейти від суцільного статистичного спостереження до вибірових і одночасних спостережень. Рекомендовані форми звітності зорієнтовані на дальніше зменшення облікової навантаженості на селянське господарство з метою розширення самостійності, забезпечення комерційної таємниці і підвищення самостійності виробничої діяльності селянських (фермерських) господарств.

12.В роботі розроблена і пропонується методика розрахунку системи показників для оцінки діяльності селянських (фермерських) господарств, застосування яких дозволить всесторонньо і об'єктивно оцінити їх виробничу діяльність, провести порівняльний аналіз підсумків роботи селянських господарств окремого регіону. Робота по розрахунку ряду показників

розрахована і апробована на базі окремих фермерських господарств Теремовлянського району.

13.В дисертаційній роботі запропоновано фермерським господарствам, особливо, тим, що вступають на шлях самостійного господарювання, при плануванні своєї діяльності скористатись складанням виробничих бюджетів за видами продукції з метою визначення планових результатів виробництва.

Передумовою розробки таких бюджетів за видами продукції в рослинництві і тваринництві фермери можуть використати показники нормативного планування виробничих витрат у найближчих регіональних науково-дослідних станціях або шляхом складання технологічних карт за окремими культурами чи групами тварин у тваринництві. У тваринництві бюджет складають у розрахунку на одну голову тварин (у молочному скотарстві—на корову, свинарстві – свиноматку або один опорос, у вівчарстві—вівцю). Бюджети за видами продукції можуть бути довгостроковими (на 5 і більше років) і короткостроковими (на наступний виробничий період). Для фермера бюджети мають велике прикладне значення, тому що змушують розглядати галузі рослинництва та тваринництва як окремі "центри" прибутку чи збитку, які в кінцевому рахунку формують загальні прибутки або збитки по господарству. Це дозволяє мати чітке уявлення про виробничу діяльність господарства. Можливості виробничих бюджетів дозволяють фермеру надійно орієнтуватися в стихії ринкового виробництва.

14.Приватизація та реструктуризація в сільському господарстві країни неминуче приведе до утворення нових сільськогосподарських формувань і на їх базі нових відносин власності. Такими формуваннями неодмінно стануть фермерські кооперативи. Фермери зможуть покращити умови і результати діяльності своїх господарств за рахунок кооперування матеріальних і трудових ресурсів на добровільній основі. При цьому досягається самостійність первинних колективів, вони мають власну кормову базу,



виробничі фонди і формують свої взаємовідносини на основі заінтересованості в результатах роботи.

В умовах Тернопільщини такі кооперативи вже створені для виробництва, переробки, збуту сільськогосподарської продукції, закупівлі потрібних матеріально-технічних засобів для фермерських господарств, сервісного обслуговування і т. д.

Економічні взаємовідносини фермерів при кооперуванні будуються на основі розподілу одержаного прибутку з урахуванням кількості та якості землі і технічних засобів, переданих у спільне користування, а також їх трудової участі у виробництві.

## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Агафонов Н., Радченко В. Малые формы предпринимательства в аграрном бизнесе Украины. //Международный сельскохозяйственный журнал.-1998.-№1-с.34-40.
2. Агропромисловий комплекс України : стан та перспективи розвитку (1990-2000).Інформаційно-аналітичний збірник /за ред. П.Т.Саблука, М.Я.Дем'яненка, М.Ф.Кропивка.-К.:ІАЕ УААН, 1999.-335с.
3. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 3). За ред. Г.Т.Саблука та ін. К.:ІАЕ.-1999.-452с.
4. Адаменко В.В., Попудренко А.А., Коба Э.Э. Проблемы совершенствования учётно-финансовой работы фермерских хозяйств. //Світ бухгалтерського обліку .-1998.№6.-с.25-28
5. Азбука фермера . Под ред. В.Н.Хлыстуна .-М.:Колос, 1994 .-608с.
6. Андрийчук В.Г., Выхор Н.В. Повышение эффективности агропромышленного производства . –К.: Урожай , 1990. – 232с.
7. Артёменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ.-М.:ДИС,1997.-128с.
8. Бакетт М. Фермерское производство: организация, управление, анализ. /Пер.с англ. А.С.Каминского. М.:-Агропромиздат ,1989.-464 с.
9. Барнгольц С.Б. Экономический анализ хозяйственной деятельности на современном этапе развития .- М.: Финансы и статистика , 1984. – 214 с.
- 10.Башмачников В. Актуальные вопросы фермерского движения в России. //Международный сельскохозяйственный журнал.-1992.-№12.-с.24-27
- 11.Білуха М.Т. Аудит в бізнесі: Посібник для бізнесменів . - Дніпропетровськ , фірма “Преском” , 1994. –240 с.
- 12.Білуха М. Т. Теорія фінансово - господарського контролю і аудиту . - К.: Вища школа , 1994.-389 с.

13. Боренкова С.А., Бонадарь Ю.Г. Экономический анализ-основа поиска резервов.-М.: Финансы и статистика, 1988.-90 с.
14. Бугуцький О.А. Природний і механічний рух сільського населення. Тези в зб. Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України.-К.:ІАЕ,1999.-с.294-297.
15. Бухгалтерський облік у сільському господарстві /За ред. проф. Ю.Я.Литвина.- Тернопіль: Чарівниця, 1995.-820 с.
16. Бухгалтерія у фермерському господарстві. Методичні рекомендації з ведення бухгалтерського обліку та звітності в селянських (фермерських) господарствах за простою системою.-К.:Вид. газети "Наш час", 1997.71 с.
17. Бухоблік в умовах реформування економіки / За ред. Г.П.Журавля, В.В.Задорожного, Я.Д.Крупки та ін.-К.:1995.-380 с.
18. Бычков М.Ф., Бакулина Н.В., Харитонов О.П. Учёт в крестьянских (фермерских) хозяйствах.// Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1991.-№8.-с.39-42
19. Василенко В.П., Оберчук А.А. Функционирование малых ферм США.//Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.1991.-№11.-с.59-62
20. Васюта І. Західноукраїнська кооперація:досвід господарської діяльності (1883-1939рр.) //Економіка України.-1994.-№4.-с.76-81
21. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.-Нью-Йорк, ТУК-Товариство української кооперації, 1964.с. 624
22. Вітковський М.П. Посилення ролі держави при переході до ринку.Тези в зб.Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України.-К.:ІАЕ,1999 с.285
23. Гайдуцький П.І., Рильський М.В. Корпоратизація:суть і практика застосування.//Економіка АПК.-1995.-№4.-с.21-22

24. Гайдуцкий П.И. Внедрение паевых отношений собственности в колхозах. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1991.-№8.-с.17-19
25. Гайдуцкий П.И. Приватизация майна в агропромисловому виробництві України: етапи і перспективи розвитку. // Економіка АПК.-1996.-№8.-с.3-19
26. Гетман А.Т. Шведская семейная ферма: учёт и анализ хозяйственной деятельности. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1992.-№5-6.-с.41-46
27. Гнатишин Л.Б. Вдосконалення системи обліку у фермерських господарствах в сучасних умовах. // Світ бухгалтерського обліку. 1998.-№9.-с.40-44
28. Голов С.Ф., Єфіменко В.І. Фінансовий та управлінський облік.-К.:ТОВ “Автоінтерсервіс”.1996.-544с.
29. Грабова Н.Н., Кривоносов Ю.Г. Учёт основных хозяйственных операций в бухгалтерских проводках: Практ. пособие с коммент. -К.: А.С.К.,1998.-368с.
30. Гузар Б.С. Організація обліку у селянських (фермерських) господарствах. // Економіка АПК.,1998.-№9.-с.40-44
31. Гуцайлюк З.В. Учёт и контроль показателей эффективности производства в пищевой промышленности.-М.:Агропромиздат.1985.-120с.
32. Дем’яненко М.Я., Моссаковський В.Б. Облік в селянських (фермерських) господарствах. // Економіка АПК.-1998.-№1.-с.28-34
33. Дем’яненко С.І. Менеджент виробничих витрат у сільському господарстві.-К.:КНЕУ,-1998.-264с.
34. Дерій В.А. Облік у селянських (фермерських) господарствах потребує спрощення реєстрів. // Світ бухгалтерського обліку.-1998.-№4.-с.13-20
35. Джинджиристий М.М., Баренгольц Я.М. Бухгалтерський облік у сільському господарстві: Підручник.-К.:Вища школа,1995.-224с.
36. Дмитренко В. Розвиток фермерства в Україні. // Сільські обрії.-1995, №5-6.-с.4-7

37. Добрынин В.А. Уроки нашей истории. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1998.-№6-с.7-11
38. Донцов Л.В., Никифоров Н.А. Составление и анализ годовой бухгалтерской отчетности.-М.:ДИС,1997.-140с.
39. Егерова О. Место личного подсобного хозяйства в сельскохозяйственном производстве. // АПК: Экономика, управление.-1989.-№11.-с.108-110
40. Єщенко І. Пояснення по складанню і використанню виробничих бюджетів для рослинництва.//Вісник проекту паювання сільськогосподарських земель.-К.:1998.-№9.-с.4-8
41. Животов Г.П. Государственная политика регулирования и поддержка АПК в Тверской области.// Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1997.-№9.-с.13-14
42. Журавель Г.П. Основи бухгалтерського обліку. Навч. посібник.К.:1995.-191с.
43. Завадський Й.С. Трансформування системи управління відповідно до концепції розвитку АПК.Зб.Аграрний менеджмент в Україні.- К.:ІАЕ УААН.1995.-с.14-19
44. Задорожний В.Є. Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях.-Львів: Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті.-1989.-152с.
45. Закон України “ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні “ від 16.07.1999р. №996-ХІV
46. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22.05.1997р. №283/97-ВР
47. Закон України “Про податок на додану вартість” від 3.04.1997р.№168-ВР
48. Закон України “Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі” від 10.07.1996р.№290/96-ВР
49. Закон України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” від 17.10.1990р. №400-ХП

50. Закон України “Про селянське (фермерське) господарство” від 22.06.1993р. №3312-ХП
51. Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” від 17.07.1997р №469/97-ВР
52. Збарський В.К. Стан і перспективи розвитку селянських (фермерських) господарств України. // Бухгалтерія в сільському господарстві.-1999.- №2.-с.2-6
53. Земельні відносини в Україні. Законодавчі акти. - К.: Урожай. 1988.-с.138-144, с.144, с.148
54. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США.-К.:Логос.1996,224с.
55. Зубець М.В. Напрями економічного зростання агропромислового комплексу України.-К.:Аграрна наука,1999.-56с.
56. Івашкевич В.Б. Бухгалтерський учёт в условиях совершенствования хозяйственного механизма.-М.:Финансы и статистика.1982.-175с.
57. Ігнатенко М.С., Михайлов М.Г. Основні напрями вдосконалення бухгалтерського обліку на сільськогосподарських підприємствах.//Світ бухгалтерського обліку.1977.-№1.-с.22-24
58. Ільїн С.С., Бабаков А.М. Крестьянское (фермерское) хозяйство и рынок.- М:1985 с.268
59. Інструкція про ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах. Наказ Міністерства сільського господарства і продовольства України від 5.02.97.№34
60. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.99.№291
61. Історія господарства:Україна і світ.За ред. Б.Д.Лановика.-К.:Вища шк. 1998 с.352-355

62. Історія держави і права. У 2-х частинах / За ред. акад. А.Й.Рогожина.-К.: -1966, ч.1.-с.273-275
63. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область.-К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973, с.14-25
64. Історія української еміграції. За ред. Б.Д.Лановика.-К.: Вища шк., 1997.-520с.
65. Калачёва Е.А., Климцов Н.А. Учёт в крестьянских (фермерских) хозяйствах. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1992.-№9.-с.14-17
66. Камышанов П.И. и др. Бухгалтерский учёт и аудит.-М.: ПРИОР, 1997.-320с.
67. Касл Э., Беккер М., Нельсон А. Эффективное фермерское хозяйство. Пер. с англ.-М.: ВО Агропромиздат, 1991.-496с.
68. Кирейцев Г.Г. Функции учёта в механизме управления сельскохозяйственным производством. К.: Изд-во УСХА, 1992,-240с.
69. Клочко В. Приватизаційні процеси в АПК постсоціалістичних країн. // Економіка АПК.-1998.-№5.-с.77-82
70. Кобута І.В. Оцінка землі при обстеженні витрат та доходів фермерських господарств США. // Економіка АПК.-1998.-№2.-с.32-38
71. Коваленко Ю.С. Аграрний ринок України: організація та управління.-К.: ІАЕ УААН, 1998.-108с.
72. Коваленко Н.Я. Экономическое регулирование рыночных отношений в сельском хозяйстве. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1996.-№5.-с.22-23
73. Ковалёв В.В. Стандартизация бухгалтерского учёта: международный аспект. // Бухгалтерский учёт.-1997.-№11.-с.29-33
74. Ковалёва Ю. Международный учётный опыт в разрезе сравнения с украинской практикой. // Вестник бухгалтера и аудитора Украины.-1998.-№20.-с.18-24
75. Ковальчук М.І. Економічний аналіз в управлінні сільськогосподарським виробництвом. 2.1: Навч. Посібник.-К.: КДЕУ.-1995.-189с.

76. Ковальчук М.І. Стратегічний аналіз у сільському господарстві. Навч. посібник.-К.:КНЕУ.-1997.-234с.
77. Кожин В.Я. Бухгалтерский учёт для начинающих.-М.: Федеративная книготорговая компания,1998.-356с.
78. Козлова Е.П. и др. Бухгалтерский учёт –2-е изд.-М.:Финансы и статистика,1988.-576с.
79. Комаринський Я., Яремчук І. Фінансово-інвестиційний аналіз.-К.:Українська енциклопедія імені М.П.Бажана. Агенство “Книга Пам’яті України”. 1996.-298с.
80. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики.-М.:Экономика, 1989.-526с.
81. Коньгин А.А. Фермерское хозяйство США.-М.:ВО Агропромиздат,1989.-с.204
82. Концепція відродження сільського господарства України./Затв. Рішенням ІХ з’їзду Асоціації фермерів України від 10 грудня 1998 року.
83. Корнилов Ю.Д. Государственная поддержка крестьянских хозяйств. //АПК:Экономика, управление.-1991.-№7.-с.102-104
84. Коровкин В. Развитие сельского хозяйства Франции на современном этапе.//Международный сельскохозяйственный журнал.-1998.-№1-с.28-33
85. Королёв Ю.Б., Владимиров В.В., Иванов С.И. Крестьянские хозяйства в Латвии: государственное регулирование их деятельности.//Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1991.-№11.-с.14-18
86. Кропивко М.В., Дерлеменко В.В. Американська модель інформаційного забезпечення сільського господарства та можливості її використання в Україні.//Економіка АПК.-1996.-№12.-с.78-85
87. Литвин Ю.Я., Олійник В.М., Палюх М.С., Семчишин М.В. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу в сільському господарстві.: Підручник /За ред. Ю.Я.Литвина. - Тернопіль. ”Тернопіль” 1998.-376с.
88. Литвин Ю.Я. ,Олійник В.М. Прогресивні методи обліку витрат на виробництво (вітчизняні та зарубіжні), Тернопіль.Збруч,1995.-218с.



- 89.Лукінов І.І. Агропромислова політика в макроструктурних пріоритетах. В кн. Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. За ред. академіків УААН П.Т.Саблука та В.В.Юрчишина.-К.:1996.-с.53
- 90.Лучко М.Р., Остап'юк М.Я. Історія обліку: Світ та Україна, погляд крізь роки. Тернопіль "Зорепад", 1998.-151с.
- 91.Малес В., Стратілат О. Державне управління агропромисловим комплексом.-К.:ІАЕ,55с.
- 92.Марич П.М. Фінансовий захист селянських (фермерських) господарств в умовах ринкової економіки.//Вісник аграрної науки.-1993.-№6.-с.9-11
- 93.Мартынов В.Д. Фермерская кооперация.М.-Знание.-1990.-63с.
- 94.Месель-Веселяк В.Д. Організаційно-правові засади реформування агропромислового виробництва в Україні. Тези в зб. Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України.-К.:ІАЕ,1999.-с.134
- 95.Мех Я.В., Сумкіна Н.В., Дерій В.А. Облік, контроль та аналіз в умовах ринкових відносин.-К.:НМК ВО, 1992.-с.63
- 96.Михайленко І. Агропромышленный комплекс Великобритании. //Международный сельскохозяйственный журнал.-1997.-№5.-с.17-23
- 97.Мних Є.В. Становлення і перспективи розвитку сучасної системи бух-обліку і аудиту в Україні.//Світ бухгалтерського обліку,1997.№11-с.7-9
- 98.Моссаковський В.Б. Інтеграція обліку в сучасних умовах. //Вісник ЖІТІ.- №9.-с.16-23
- 99.Моссаковський В.Б., Томчук О.Ф. Удосконалення обліку та контролю витрат в сільськогосподарських підприємствах.//Економіка АПК.-1998.-№3.-с.42-46
100. Мус Герольд, Ханшманн Рольф. Бухгалтерський облік: основи-завдання-розв'язання. / Пер з нім. С. Лобачової. - К.: КНЕУ, 1999.-368с.- Рос. мовою.

101. Мюллер Г., Гернон Х., Миик Г. Учёт: международная перспектива: Пер.с англ.-2-е изд., стереотип,-М.: Финансы и статистика,1996.-136с.
102. Найдёнова Р., Тимофеева А. Основные тенденции в развитии фермерских хозяйств экономически развитых стран мира. //Международный сельскохозяйственный журнал.-1997.-№4.-с.38-40
103. Настільна книга сільського господаря (фермера).2-е вид.(За редакцією М.Я.Молоцького і О.Г.Денисенка.-К.:Видавництво газети “Наш час”, 1995.-575с.
104. Наумова Н.А., Василевич И.П., Нуридинова Л.В. Основы бухгалтерского учёта: Учебн. пособие для вузов. /Под ред. проф. Я.В.Соколова.-М.:Аудит,ЮНИТИ,1998.-304с.
105. Огійчук М.Ф. Єдині методологічні засади бухгалтерського обліку і звітності в Україні та їх відповідність методології країн з розвинутою економікою.//Світ бухгалтерського обліку.1997.-№5.-с.3-8
106. Олійник В.М. Власність і розрахунок.К.:1992.-192с.
107. Олійник В.М. Проблеми підготовки переходу до ринкових відносин і шляхи їх вирішення.:Тернопіль,1991.-406с.
108. Онищенко О.М. Формування в аграрному секторі України організаційної структури ринкової економіки.Тези в зб. Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України.К.:ІАЕ,1999.-с.12
109. Оперативний облік і економічний аналіз в промисловості. / За ред. С.І.Шкарабана, Р.В.Федоровича, Я.М.Карпика та ін. : Тернопіль, 1994.-158с.
110. Остап'юк М.Я., Лучко М.Р., Денчук П.Н. Технологія бухгалтерського обліку на підприємствах малого бізнесу.Тернопіль.ДЖУРА.-1998.-100с.
111. Палий В.Ф. Бухгалтерский учёт для менеджеров.М.:Тарвер.-1991.-80с.
112. Палий В.Ф. Основы калькулирования. М.: Финансы и статистика.-1987.-286с.

113. Патров В.В.,Ковалёв В.В. Как читать баланс? – М.:Финансы и статистика.-1991.-128с.
114. Підвищення продуктивності праці в сільському господарстві./За ред. В.К.Горкавого, В.Й.Шияна, О.Д.Юхна та ін.-К.:Урожай,1990.-112с.
115. Пиріг І.М. та ін. Облік податку на додану вартість, валових витрат і доходів.-Тернопіль:ДЖУРА,1998.-134с.
116. Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні. Постанова Кабінету Міністрів від 03.04.93р. №250
117. Попович П.Я. Економічний аналіз та аудит на підприємстві.2-е вид., перероб. і доп.-Снятин, фірма "Принт",1997.-120с.
118. Програма реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів. Постанова КМ України від 28 жовтня 1998р.-№1706
119. Прокопишак К. Роль кооперації в розвитку соціальної сфери села. //Економіка АПК.-1998.-№6.-с.87-89
120. Пушкар М.С. Управлінський облік. - Тернопіль: Поліграфіст ЛТД, 1995.-164с.
121. Пушкар М.С. та ін. Теоретичні основи бухгалтерського обліку.2-е вид.,Тернопіль: ТАНГ.1998.-269с.
122. Пушкар М.С. Бухгалтерский учёт в системе управления.М.:1991.-176с.
123. Пчелинцев В.С. Основные формы фермерских хозяйств в развитых капиталистических странах.-М.ВО Агропромиздат,1989.-56с.
124. Райан Б. Стратегический учёт для руководителя./Пер. с англ.Под ред. В.А.Микрюкова.-М.:Аудит, ЮНИТИ, 1998.-616с.
125. Райзберг Б.А. К рынку через поиски и сомнения.-М.:Знание,1991.-64с.
126. Райс Э. Бухгалтерский учёт без проблем /Пер. с англ.-М.:ИНФРА-М, 1997.-242с.
127. Райс Э., Джонсон А. Учёт: ситуации и примеры./Пер. с англ.- М.:Финансы и статистика,1993.-500с.

128. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва. Посібник у питаннях і відповідях./За редакцією Саблука П.Т. -К.:ІАЕ,1999.-362с.
129. Рунов Б. Использование американскими фермерами ЭВМ и тенденции развития науки и распространения знаний.//Международный сельскохозяйственный журнал.-1997.-№2.-с.61-62
130. Саблук П.Т. Аграрні перетворення в Україні на сучасному етапі. //Економіка АПК.,-1998.-№3.-с.3-16
131. Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні.- К.:ЗАТ"Нічлава",1997.-с.304
132. Саблук П.Т. Стан економіки і реформ в агропромисловому комплексі України та завдання вчених економістів-аграрників.Доповідь на Всеукраїнських зборах вчених економістів-аграрників 14-15 січня 1999р.- К.-ІАЕ УААН.-54с.
133. Саблук П.Т. Сучасний стан аграрної економіки і реформ в АПК України.//Бухгалтерія в сільському господарстві.-1999.-№3.-с.2-12
134. Савицкая Г. Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК.- Минск "Экоперспектива",1998.-494с.
135. Савчук В.К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.-К.:Урожай,1995.-326с.
136. Сергеев С.С. Эффективность производства на фермах США. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 1991.-№11.-с.58-59
137. Сільське господарство Тернопільської області за 1998 рік. Статистичний збірник. Тернопіль. Облупрстат, 1999.-112с.
138. Скирпан О.П.,Олійник В.М.,Палюх М.С. Бухгалтерський облік у сільському господарстві.-2-е вид.Тернопіль.-1998.-294с.

139. Слижевский П.К. Эффективность производства в условиях переход к рынку. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1992.-№3-4.-с.2-4
140. Созінов О.О. Важливі умови здійснення аграрної реформи.//Економіка АПК.-1985,№12.-с.28-32
141. Соціально – економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України.-К.:ІАЕ,1999.-328с.
142. Стандарти бухгалтерського обліку в Україні. Міністерство фінансів України. Наказ від 31.03.1999р. №87 //Все про бухгалтерський облік, 1999.-№88(391).-с.2-26
143. Статистичний щорічник Тернопільської обл. за 1998 рік. За ред. В.Кирича, М.Жидкого, І.Косовича, П.Сави, Тернопіль, Облстатуправління, 1998.-404с.
144. Статистичний щорічник України за 1997 рік. Держкомстат України. Відп. за вип. О.Г.Осауленко.-К.:Українська енциклопедія,1999.-624с.
145. Статистичний щорічник України за 1998 рік. Держкомстат України. За ред. О.Г.Осауленка.-К.:Техніка,1999.-576с.
146. Статистичний щорічник України за 1999 рік. Держкомстат України. За ред. О.Г.Осауленка.-К.:Техніка, 2000.-648с.
147. Сук Л.К. Бухгалтерський облік у сільському господарстві: Практикум.- К.:Урожай,1994.-144с.
148. Сук Л.К. Облік в селянському господарстві.//Бухгалтерія в сільському господарстві.-1998.-№1.-с.6-9
149. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення. /за редакцією академіків УААН П.Т.Саблука та В.В.Юрчишина.-К.:ІАЕ, 1996.-663с.
150. Тиллак П. Структурные преобразования сельскохозяйственных предприятий в новых землях ФРГ.//Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1998.-№1-6.-с.52-55

151. Ткач В.И. Бухгалтерский учёт в сельскохозяйственных кооперативах Франции. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий,1990.-№11.-с.59-62
152. Ткач В.И.,Ткач М.В. Международная система учёта и отчётности. М.:Финансы и статистика,1991.-160с.
153. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський облік на підприємствах з різними формами власності. Навчально-методичний посібник.К.:ВТОВ"А.С.К.".-1996.-512с.
154. Томчук О.Ф., Брова Л.В. До питання організації обліку в селянських (фермерських) господарствах. //Світ бухгалтерського обліку.-1998.-№10.-с.55-56
155. Третяк А.М. Основи організації ефективного й раціонального використання землі фермерськими господарствами. - Чернівці, Вид. "Від Дністра до Карпат", 1992.-100с.
156. Туган-Барановський М.І. Політична економія. - К.: Наукова думка, 1994.-с.218-221
157. Указ Президента України. Про невідкладні заходи щодо формування аграрного сектора економіки від 3 грудня 1999 р. №1529/99
158. Указ Президента України. Про фіксований сільськогосподарський податок від 18 червня 1998р.№652/98
159. Указ Президента України. Про підтримку сільськогосподарського товаровиробника від 2 грудня 1998 р. №1328/98
160. Учаева Г.и др. Аграрное производство в крестьянском (фермерском) хозяйстве Пензенской области.//Международный сельскохозяйственный журнал.-1999.-№1.-с.22-24
161. Федяев А.М. Учёт и отчётность в новых условиях хозяйствования. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1989.-№12.-с.2-7

162. Франко І.Я. Панщина та її скасування 1848р. в Галичині./Зібр.творів у 50-ти томах, Том 47.К.:1986.-с.1015
163. Фрекауцан А.И.,Бэбэлзу Р.Г. Учёт в крестьянских хозяйствах Молдовы. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1997.-№11.-с51-55
164. Фридман П. Контроль затрат и финансовых результатов при анализе качества продукции.-М.:Аудит,ЮНИТИ,1997.-286с.
165. Харрис Л. Процвetaют ли американские фермеры?//Международный сельскохозяйственный журнал.-1998.-№1.-с.74-76
166. Хомин П.Я., Журавель Г.П. Облік витрат і закриття рахунків у системі забезпечення звітності сільськогосподарських підприємств.-Тернопіль, 1997.-185с.
167. Хомин П.Я., Костецкий І.І., Костецкий Я.І. Облік та аналіз діяльності фермерського господарства.Тернопіль:Поліграфіст,1998.-144с.
168. Хомин П.Я. Облік у фермерському господарстві.-К.:ІСДО,1993.-96с.
169. Хомин П.Я. Організації звітності–належну методологічну увагу.//Світ бухгалтерського обліку.1997.-№1.-с.25-28
170. Хомин П.Я. Фінансова звітність фермерських господарств. //Бухгалтерський облік і аудит.-1995.-№10.-с.25-27
171. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство. Избранные труды.- М.:Экономика, 1989.-492с.
172. Чаянов А.В. Народногосподарське значення сільськогосподарської кооперації. В зб. Про сільськогосподарську кооперацію, Саратов, 1989.-с.125
173. Чебанова Н.В.,Котенко Л.Н. Бухгалтерский учёт (учбово-практическое пособие).-К.:ИМСО МО Украины, НВФ”СТУДЦЕНТР“, 1997.-240с.
174. Черников И.С. Бухгалтерский учёт и анализ финансово-хозяйственной деятельности на малых предприятиях.-М.:Юрайт,1988.-256с.

175. Шакиров Ф.К.,ИсламиевР.Р. Состояние и перспективы развития крестьянских (фермерских) хозяйств.//Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1997.-№8.-с.22-25
176. Шеремет А.Д, Сайфулин Р.С. Методика финансового анализа. М.:Инфра-М.- 1996.-176с.
177. Шкарабан С.И. Оперативный экономический анализ в производственном объединении.-М.:Финансы и статистика.1985.-168с.
178. Штефанич Д.А., Вашків П.Г., Попіна С.Ю. Підприємницький ризик: Суть, оцінка та шляхи попередження.-Тернопіль, СМП АСТОН, 1995.-129с.
179. Шутьков А. Управление и аграрная политика. //АПК – Экономика и управление.-2000, -№9 - с.12
180. Юркин В.И. Опыт организации крестьянских хозяйств. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-1990.-№5.-с.48-51
181. Юрчишин В.В.,Скупий В.М. Реформування аграрних відносин. Аналітичний огляд.-К.:ІАЕ,1998.-с.86
182. Янг У. Методы экономических исследований в сельском хозяйстве. Пер. с англ. У.Б.Утемисова. /Под ред. В.И.Назаренко. - М.:Колос.-1968.- 318с.
183. Яругова А. Управленческий учёт: опыт экономически развитых стран. /Пер. с польского.-М.:Финансы и статистика,1991.-240с.
184. Glenn A.Intermediate Accounting: Illinois, Irwin.-1982.-p.819
185. Hallet G.The Economics of Agricultural Policy.-Basil Blackwell, Oxford,- 1981.-p.112
186. Harace R. Accounting Basic Principles:New-York.-1990.-p.884
187. Ray H.Garrison, D.B.A.,CPA School of Accountancy Brigham Young University Managerial Accounting Concepts for Planing, Control, Decigion Making.-Boston,1990.-p.982
188. Stephen A.Moccove, Ph, D.,CPA University of Nevada Cost Accounting with managerial Applications.-Boston,-1990.-p.982



